

С. АНВАРӢ, А. МИРЗОЕВ,
А. ҒАҒҒОРОВ

ЗАБОНИ ТОҶИҚӢ

Китоби дарсӣ барои хонандагони
синфи 6-уми муассисаҳои
таҳсилоти миёнаи умумӣ

Нашри чорум

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2020

УДК 373.167.1.
ББК 81.2 тоҷик Я 72+7Н.261.4
А - 61

А - 61. Анварӣ С., Мирзоев А., Гаффоров А. **Забони тоҷикӣ.**
Китоби дарсӣ барои синфи 6-ум. – Душанбе: Маориф, 2020.
– 232 с.

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиши кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову орошта дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				аввали сол	охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-1-520-6
Моликияти давлат

© Маориф, 2020

ДАР СИТОИШИ КИТОБ

Бикун 3-ин корхона дар кутуб рӯй,
Хиёли хешро деҳ бо кутуб хӯй.

Зи доноён бувад ин нукта машҳур,
Ки дониш дар кутуб, доно-ст дар гӯр.

Аниси кунчи танҳой китоб аст,
Фурӯги субҳи доной китоб аст.

Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде.

Надима, мағздоре, пӯстпӯше,
Ба сирри кор гӯёе, хамӯше.

Дарунаш ҳамчу гунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ 3-он як табақ дур.

Абдуллаҳи Чомӣ

Талаби илм кунед, зеро ки илм соҳиби худро кодир ба
ташҳиси хуб аз бад менамояд.

«Наҳҷ-ул-ҳидоя»

ПИРОМУНИ АРЗИШИ ЗАБОН ВА СУХАН

1. *Ин байтҳоро аз ёд кунед ва оид ба мазмуни онҳо фикри худро биғӯед:*

Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гавҳари шоҳвор.

Сухан беҳ, ки вайрон нагардад сухан,
Чу аз барфу борон саройи куҳан.

Абулқосими Фирдавсӣ

Зи ҳар як забон ҳар кӣ огаҳ бувад,
Забонаш зи байғора кӯтаҳ бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ба шамшери забон марди суханвар
Кунад олам мусаххар чун Сикандар.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

? **Гавҳар** бо кадом калимаҳо ҳаммаъност?
Мурод аз **саройи куҳан** гуфтан чист?

ШОГИРДОНИ МЕҲРУБОН!

Соли нави хониш фаро расид. Шумо дар баробари дарсҳои дигар аз забони тоҷикӣ низ сабақ мегиред. Набояд фаромӯш кард, ки ҳеч чиз дар олам муқаддастар ва азизтар аз забон нест. Инсон бо забони ширину гуворои худ аз тамоми ҷонварон фарқ мекунад. Забон ва сухан даврахоро бо ҳам пайванд месозанд ва дар инкишофи илму дониш ва пешрафти ҷамъият аҳаммияти бузург доранд. Махсусан, саҳми забони модарии мо дар ривочу равнақи фарҳанги ҷаҳонӣ беандоза аст. Шоирон ва олимони тавоно, чун Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Закариёи Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ,

Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодир Бедил, Аҳмадмаҳдуми Дониш, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода ва садҳо адиби дигар бо ин забон осори ҷовидонӣ офаридаанд, ки имрӯз мояи ифтихори мо мебошанд.

Забони модарии мо, ки тоҷикӣ аст, дар замони пеш бо номҳои форсӣ ва дарӣ шухрати зиёд доштааст. Калимаҳои форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ номҳои як забонанд.

Аҷдоди мо таърихи дуру дарозро аз сар гузаронидаанд ва дар натиҷа забони мардуми Эрон форсӣ, Афғонистон дарӣ ва мардуми Тоҷикистон тоҷикӣ ном гирифтааст. Тоҷикон ва афғонҳоро эронӣҳо хангоми гуфтугӯ якдигарро нағз мефаҳманд ва мақсади худро баён карда метавонанд. Аз ин рӯ, дар китобу маҷаллаҳо ва ҳафтаномаву рӯзномаҳо, ҳар чӣ ки забони форсӣ (шакли дигари он порсӣ) ва дарӣ омада бошад, мо бояд бидонем, ки муроду мақсад тоҷикӣ ва ҳар чӣ ки забони тоҷикӣ навишта бошанд, бояд бифаҳмем, ки ҳадаф форсӣ ва дарӣ аст.

ШАРҲ. Калимаҳои **мақсад, мурод, ҳадаф** дар ҷумла ё дар матн як маъно – **орзу**ро мефаҳмонанд.

2. *Шеър*и зеринро бихонед ва аз ёд бикунед:

Қанд ҷӯйӣ, панд ҷӯйӣ, эй ҷаноб,
 Ҳар чӣ мечӯйӣ, бичӯ.
Бекарон баҳрест, гавҳар беҳисоб,
 Ҳар чӣ мечӯйӣ, бичӯ.
Форсӣ гӯйӣ, дарӣ гӯйӣ варо,
 Ҳар чӣ мегӯйӣ, бигӯ,
Лафзи шеърӯ дилбарӣ гӯйӣ варо,
 Ҳар чӣ мегӯйӣ, бигӯ.
Баҳри ман танҳо забони модарист,
 Ҳамчу шири модар аст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест, нест,
 Чунки меҳри модар аст.
3-ин сабаб чун шӯҳиҳои дилбарам
 Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам
 Дӯст медорам варо.

Муъмин Қаноат

? Мақсади шоир аз **форсӣ** ва **дарӣ** гуфтан кадом забон аст? Шакли пурраи калимаи **варо** чӣ гуна аст? Барои чӣ шоир **варо** гуфтааст?

Δ Шоир забони модариро ба чӣ монанд кардааст?

ШАРҲ. Бубинед, ки адиби Афғонистон Мойили Ҳиравӣ дар бораи забони тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ чӣ гуфтааст:

«Забони форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ танҳо дар лаҳҷаи худ фарқи ҷузъӣ дорад ва ба аҳли забон фаҳми он мушкул нест. Ин забон аз басо забонҳои олам таълифоти зиёд ва шуарои зиёд

дорад ва бояд бо ин забон болид, нозид. Забони тоҷикӣ забони дарист ва забони дарӣ забони форсист».

? Калимаҳои **болид** ва **нозидро** боз бо кадом шакл истифода кардан мумкин аст?

Δ Муродифҳои (синонимҳои) ин калимаҳоро бигӯед.

§1. ТАКРОРИ ДАРСҲОИ СИНФИ V ФОНЕТИКА

3. *Калимаҳои зеринро бо тартиби алифбо бинависед:*

Юсуф, шараф, андеша, дониш, жарф, комёб, сафед, Эрон, ҳангом, Офтоб, зебо, рафтор, файз, умед, чехра, яхдон, киёфа, ҷаҳон, таманно, хурсанд, бостон, вафо, ёр, имдод, уҳдабаро, пазмон, машварат, гулдаста, ғазал, наргис, лафз.

? Бо тартиби алифбо навиштани номҳо чӣ аҳаммият дорад? Чаро калимаҳои **Юсуф**, **Эрон**, **Офтоб** бо ҳарфи калон навишта шудаанд?

Δ Бо муродифҳои калимаи «**лафз**» мисол биёред.

4. *Ба имлои калимаҳои зерин тавачҷуҳ кунед:*

муҳра	гурӯҳ	шуъба	бӯй
муҳтоҷ	андух	шуъла	рӯй
муҳсин	анбӯҳ	муътадил	ҷӯй
кӯҳ	шукӯҳ	муътабар	сӯй
муҳлат	мачрӯҳ	муъмин	мӯй
шуҳрат		муъчиза	шӯй
туҳфа		мавзӯъ	гӯй
куҳна		шурӯъ	кӯй
суҳбат		тулӯъ	

△ Имлои ҳарфи **ӯ**-ро дар калимаҳои мазкур бифаҳмонед. Бо калимаҳои **мӯй, рӯй, бӯй, ҷӯй** ибора бисозед.

5. Матни зеринро бихонед, калимаҳои иширатишударо нависед ва ба ҷойи ҳарфи аввали онҳо ҳарфе гузоред, ки маънои калима тағйир ёбад:

ДАРАХТ

Ту қомати баланди таманноӣ, эй **дарахт**,
Ҳамвора хуфтааст дар оғӯшат осмон.
Болоӣ, эй дарахт!
Дастат **пур** аз ситораву ҷонат пур аз баҳор,
Зебой, эй дарахт!
Вақте ки бодҳо
Дар баргҳои дарҳами ту **лона** мекунанд,
Вақте ки бодҳо
Гесуи сабзфони туро **шона** мекунанд,
Ғавғой, эй дарахт!...
Чун бо ҳазор ришта ту бо **ҷони** хокиён
Пайванд мекуни,
Парво макун зи **раъд**,
Парво макун зи **барқ**, ки барҷойӣ, эй дарахт!...
Сиевӯши Касроӣ

? **Барҷойӣ** чӣ маъноӣ дорад? Вазифаи **ӣ** дар ин калима аз чӣ иборат аст?

△ Калимаҳои **ҷой, пой, ҷой, сарой, тойро** дар ибора биёред.

6. Матни якумро бинависед ва вазифаи овози садоноки **и**-ро дар ибораҳои иширатишуда бигӯед. Шерро аз бар кунед. Ғалатҳои имлоии матни дуюмро ислоҳ кунед:

Дар **рӯи** ҳаво турна қатор аст, бубинед,
Ин **болу** пари ҳусни баҳор аст, бубинед.
Абри гузарон боғи шукуфони **Хучанд** аст,
Ё **пуштаи** гулҳои **Ҳисор** аст, бубинед...

Гулназар

Дил наёромад зи гуфтори дурӯғ,
Обу равған ҳеч н-афрӯзад фурӯғ.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Талаффузи овозҳои *ӯ* ва *у* дар калимаҳои **рӯй**, **турна**, **хусн**, **гузарон**, **шукуфон**, **Хучанд**, **пушта**, **гул** магар якранг аст? Дар ҷуфти муродифии **болу пар** у чӣ вазифа дорад?

Δ Овозҳои **й**, **и**, **й**-ро шарҳ диҳед.

7. *Матнҳои зеринро бихонед, ба маънои калимаҳои шиоратишуда эътибор диҳед ва берун аз матн онҳоро бо ҳарфи ь биёред:*

Макун **бад**, ки бинӣ ба фарҷом бад,
Зи бад гардад андар ҷаҳон ном бад.
Нагирад туро даст ҷуз некувӣ,
Гар аз марди доно сухан бишнавӣ.

Абулқосими Фирдавӣ

Ало, эй тӯтии гӯёи асрор,
Мабодо холият шаккар зи минқор!

Ҳофизи Шерозӣ

Сурати зебои зоҳир ҳеч нест,
Эй бародар, сирати зебо биёр...

Саъдии Шерозӣ

Димна гуфт:

– Агар ман аз хидмати **Шер** баромада, ба гӯшае нишинам ва аз суҳбати ту фоида бардошта, хилватнишин гардам, чӣ бошад?

Калила гуфт:

– Худо ниғаҳ дорад, ки ман дигар бо ту суҳбат дошта бошам ё ба рафоқати ту майл кунам. Ман ҳамеша аз ҳамсоғии ту тарсон будам, чунки уламо гуфтаанд: «Аз суҳбати ҷоҳилу фосиқ парҳез бояд кард ва ба хидмати оқилу порсо камар бояд баст».

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Ъ чӣ гуна ҳарф аст? Чаро калимаҳои **Димна** ва **Шерро** бо ҳарфи калон навиштаанд?

8. Дуруст навиштани ин калимаҳоро ёд бигиред:

дурустгар	панҷоҳсола	мақсад
пастгар	ҳамроҳ	мағфират
баландгар	дастгоҳ	вақт
бадгар	асбоб	сабад
дастгир	касб	калид
хафтсад	якҷо	

? Калимаҳои мазкур хангоми талаффуз ба кадом тағйироти овозӣ дучор мешаванд?

Мисоли дигар оварда метавонед?

Δ Муродифҳои калимаи **рафоқатро** номбар кунед.

9. Ба имлои калимаҳои **анбур**, **занбӯр**, **танбӯр**, **танбеҳ**, **чанбар**, **анбар**, **анбор**, **шанбе**, **манбаъ**, **пунба**, **гунбад** (*гунбаз*), **дунбол**, **чунбидан** эътибор диҳед ва бо онҳо мисол биёред.

? Бигӯед, ки **пунба** чӣ маънӣ дорад?

10. Калима ва ибораҳои зерро бинависед ва имлои ҳамсадоҳҳои шаддари ба хотир гиред:

барра, арра, аввал, Аллоҳ, аммо, иттифоқ, албатта, пурра, зарра, лаззат, шиддат, миннат, наққош, муваффақият, таваллуд, табассум, ташаккур, таҳаммул, тараннум, мухаммас, мубаддал, муқаррар, таваккул, музаффар, таманно, маҳалла (маҳаллӣ), миллион, комиссия, тонна, зидди душман, ҳалли масъала, фанни риёзӣ, хатти хуб

? Ин чо кадом калимаҳои русӣ намуна оварда шудаанд? Чаро мо дар гуфтор ва навиштор онҳоро ба кор мебарем?

Δ Калимаҳои **муқаддас**, **табӣӣ**, **риёзӣ** ва **пуршиддатро** ба ҳиҷо чудо кунед.

11. Шеъри зеринро бихонед ва сабаби аз таркиби бандаки хаба-риш **аст** (дар калимаҳои **маъвост** ва **овост**) афтодани ҳарфи **а**-ро бигӯед:

Ҳар гаҳ он зоғ мекашад ово,
Ояд овои ӯ бад-ин маъво,
То маро ҷойи будан ин маъвост,
Гӯши ман бар садои он овост.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

12. Шеъри зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар калимаҳои шио-ратшуда чӣ гуна дигаргуниҳои овозӣ рӯй додааст?

ҚАСИДАИ ОБ

Дарёб, ки мо зодаи сайёраи обем,
Дар рӯи заминем, вале пораи обем.

Обу гили мо бофтаи хоҳиши дарёст,
Тавҳидгари маҷмаи бораи обем.

Азбаски баландему зулолему гуҳарнок,
Дар олами дарё ҳама **истораи** обем.

Мо дар бари ҳар пайраҳаи дашту биёбон
Бар ҳамсафарон дастаи **фаввораи** обем.

Ин даҳр саропо ҳама дарёи хаёл аст,
Олам тану дарё дилу ангораи обем...

Мо барқи нигоҳему замин дидаи **обист**,
Сӯйи фалаки сӯхта **наззораи** обем.

Ҳар қатраи дарёи равон аст **муқаддас**,
Мо сачдагари маъбади сайёраи обем.

Сафармуҳаммад Айюбӣ

? Дар калимаҳои **дарёб**, **обем** ва **дарё** кадом ҳичо бо зада талаф-фуз мешавад?

Δ Дар мавзӯи «Аҳаммияти об» нақл нависед.

§2. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАҲОИ СОДА ВА МУРАККАБ

13. Матни зеринро бихонед ва аломатҳои китобатро шарҳ диҳед:

ҶАШНИ МЕҲРГОН

Фаридун дар сари моҳи Меҳр тоҷ бар сар ниҳод, подшоҳ шуд. Халқ ӯро сарнагункунандаи шоҳи ситамгар ва озодкунанда аз салтанати бегонагон медонист, бинобар ин ба подшоҳияш хушнуд шуд ва таҳнияташ кард.

Ба ёди ғалаба бар истилогарон ва озод шудани кишвар аз ситамгарони аҷнабӣ рӯзи тахтнишинии Фаридун – сари моҳи Меҳр рӯзи муборак дониста шуд. Аз он баъд ҳар сол сари моҳро бо номи Меҳргон ҷашн гирифта, дар он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд.

Сотим Улугзода

? Таркиби **аз он баъд**ро чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?
Δ Муродифи калимаҳои **ситамгар, салтанат, хушнуд, ғалаба, кишвар, гулханро** биёбед ва бинависед.

14. Ҳангоми хондани матни зерин ба мавқеи аломатҳои китобат эътибор диҳед:

БОДО МУБОРАК!

Ҷашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!

Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Сарвари мо тоҷи ваҳдат бар сари тоҷик монд,

Тоҷи зарринхоли мо бодо муборак, дӯстон!

Модари мо шод гашту шод шуд атфоли мо,

Хандаи атфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Ҷашни Сомонӣ, ки пайки соли сулҳу дӯстист,

Соли некӯфоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни давлатдории мо рамзи истиқлоли мост,
Рамзи истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон!

Чашни Истиқлоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

Ҳақназар Ғойиб

? Дар матн кадом аломатҳои китобат истифода шудаанд?
Δ Сабаби истифодаи онҳоро бигӯед.

15. *Шеърҳоро бихонед ва сабаби гузоштани сенуқта, вергул ва нуқтаро бигӯед:*

...Солҳо рафтанд, даврон шуд дигар,
Қомати фарзанди инсон шуд дигар.
Дар миёни мамлакатҳо, қитъаҳо
Одамон доранд акнун рафтуо.
Танг шуд мафҳуми дури дар луғат,
Роҳ ҳам кӯтоҳ шуд чандин карат...

Мирзо Турсунзода

ДУШАНБЕ

Ту шаҳри нуру имонӣ, Душанбе,
Маро беҳтар ту аз ҷонӣ, Душанбе.
Ғуруби моҳу хуршедат гуворо,
Ғуруғи шавкату шонӣ, Душанбе.
Мазори мири Сомон дар Бухорост,
Мақоми Оли Сомонӣ, Душанбе.
Ба мижғонам бирӯбам хоки роҳат,
Қадамҷойи бузургонӣ, Душанбе.
Суруди ишқ хонад оби Варзоб,
Ту паймонро ниғахбонӣ, Душанбе.
Фидои ҷойгоҳи бемисолат,
Таманнои азизонӣ, Душанбе.
Ба ҳар ҷо меравам, ёди ту бар сар,
Ту мероси ниёгонӣ, Душанбе.

Ба иқболу ба истиқболи тоҷик
Ҳамеша ҷовидон монӣ, Душанбе.

Меҳринисо

Δ Номҳои ҷуғрофии матнро муайян кунед.

16. *Матни зеринро бинависед ва дар он аломатҳои китобатро гузоред. Ба имлои калимаҳо низ аҳаммият диҳед:*

На танҳо дар гӯшаву канори Хуросон балки аз Мовароуннаҳру Туркистон Эрону Озарбойҷон Ироку Рум ҳам мардум ба даргоҳи Абдурраҳмони Ҷомӣ рӯ меоварданд

Дафъае Фазлуллоҳ Ҷамолӣ ном шоире аз Ҳинд ба зиёрати Ҷомӣ омада буд Дар маҷлиси аввалин ӯ дар боло нишаст Чун вай дар либосҳои ҷанда буд ба яке аз амалдорони вақт Амир Ҷалоир бад расид Гуфт

Миёни туву сағ чӣ фарқ аст

Ҷамолӣ гуфт

Як вачаб

Ҷомӣ аз тарзи баёни ӯ мутааҷҷиб шуд ва пурсид...

Кистӣ ва аз кучоӣ

Ҷавоб дод

Фақирам ва аз хоки Ҳинд мерасам

Ҷомӣ боз пурсид...

Магар худат Ҷамолӣ нестӣ

Гуфт

Ҳастам

Ҳар ду аз ҷо бархостанд ва оғӯш кушода вохӯрӣ карданд

Аълоҳон Афсаҳзод

? Маънои «мутааҷҷиб шуд»-ро боз чӣ гуна ифода кардан мумкин аст?

Δ Тартиб додани ин гуна матнро машқ кунед.

§3. АЛОМАТИ ТИРЕ ВА НОХУНАК ДАР НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

17. *Матни зеринро бихонед ва сабаби гузоштани аломати нуқта ва тиреро шарҳ диҳед:*

Подшоҳ амр кард, ки туро ба роҳи Бухоро фиристам, то ки роҳро ба араб бибандӣ. Қабул?

Виркан аз чой часта, ба по хест:

– Фармон мебарам! – гуфт ва пурсид:

– Лашкари араб чӣ қадар бошад?

Нахустпахлавон бо як навъ лаҳни танбеҳомез гуфт:

– Магар паҳлавон, марди майдон шумораи душманро мепурсад?

Сотим Улугзода

? Аломати тире ба чӣ ишора мекунад?

Аз мазмуни матн чиро фаҳмидед?

Δ Муродифҳои таъбири «фармон мебарам»-ро бинависед.

18. *Матни зеринро бинависед, ҳангоми навиштан дар он аломати тиреро бамавқеъ гузоред:*

Искандари Мақдунӣ яке аз кордоронро аз амале шариф азл кард ва амале хасис ба вай дод. Рӯзе он мард ба назди Искандар даромад.

Гуфт:

Чӣ гуна мебинӣ амали хешро?

Гуфт:

Зиндагонии подшоҳ дароз бод, на мард ба амал бузургу шариф гардад, балки амал ба мард бузургу шариф шавад. Бар ҳар амале, ки ҳаст, некусиратӣ мебояд ва инсофу дод.

Искандарро хуш омад, амали вайро ба вай боз дод.

КИТӢА

Боядат мансаби баланд, бикӯш,

То ба фазлу ҳунар кунӣ пайванд.

На ба мансаб бувад баландии мард,

Балки мансаб шавад ба мард баланд.

Абдурахмони Ҷомӣ

? «Амале шариф» ва «амале хасис» бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Мурод аз истифодаи калимаи «**кордорон**» чист?

Δ Агар дар бораи **адлу инсоф** шеъре ё ҳикояте бидонед, бигӯед.

19. Ҳикояти зеринро бихонед ва ба мавқеи аломати баён ва нохунак тавачҷуҳ кунед:

Ба пеши пойи аскарбача пойандоз густарда ба даргоҳи падараш роҳнамоӣ карданд. Модар, бародар, хоҳар, ҳамсоғон ва хешон ба сари ӯ танга ва шириниҳо пошиданд. Он лаҳзаҳо ҳавлии амаки Раҳмон аз омадани писараш нур мегирифт. Қомати падару модари Эмомалӣ бардошта мешуд.

Эмомалӣ чомадони худро кушода, рӯймоли гулдореро, ки ҳада оварда буд, ба сари модар андохт. Модар онро ба чашмонаш молида гуфт: «Илоҳо барака ёбӣ, бачам. Очат садқа... Илоҳо шуҳрату камол ёбӣ. Илоҳо адлу эҳсон насибат шавад.»

Баъди он ки аскарбача барги сабзи овардаашро ба падар, бародар, хоҳар ва хешу акрабояш як-як тақсим кард, падар ба ӯ масрурона нигариста гуфт: «Сихату саломат баргаштани ту барои мо—сад давлат. Омадани ту тухфаи аз хама оӣ аст. Мо дигар аз бобати ту хотирчамъем. Хурсандем, ки амру иззати Ватанро сарбаландона ба чо оварда, ҳалол хизмат карда омадӣ, бачам. Хизмати ватан, субот ва ҷавонмардӣ раҳмони хайр аст ва хайр раҳмони бихишт аст. Ман ба ту пул мефиристам, ки муҳтоҷӣ нақашӣ, ту бошӣ, як гала савготиро бардошта омадӣ»

Султони Мирзошоҳ
Шодон Ҳаниф

? Бигӯед, ки чӣ гуна суханро дар нохунак мегиранд? Ба ин матн чӣ ном мондан мумкин аст?

20. Матни зеринро бинависед, ҳудуди сухани гӯянда ва нутқи айнан нақлушударо муайян кунед:

Рӯбоҳеро сағони шикорӣ таъқиб мекарданд. Рӯбоҳ бо-суръат медавид, то ки наздики чӯбфурӯше расид. Рӯбоҳ аз чӯбфурӯш дархост кард, ки ўро дар ҷое пинҳон кунад. Чӯбфурӯш гуфт. Хонаи худам дар ихтиёри шумост. Шумо метавонед, дар ин ҷо пинҳон шавед. Рӯбоҳ дар хонаи чӯбфурӯш пинҳон шуд. Вақте ки марди шикорчӣ бо сағҳояш расид ва аз ў суроғи рӯбоҳро пурсид, чӯбфурӯш бо овози баланд гуфт. Ман дар ин ҷо ҳеҷ рӯбоҳе надидаам. Вале дар айни замон чанд маротиба ба тарафи хонаи худ ишора кард ва бо ишора фаҳмондан хост, ки рӯбоҳ дар хона пинҳон шудааст. Марди шикорчӣ аз ишораи ў чизе нафаҳмид ва рафт. Вақте ки шикорчӣ дур шуд, рӯбоҳ аз хона баромаду ба чӯбфурӯш эътибор надода ба роҳи худ равон шуд. Чӯбфурӯш ба рӯбоҳ гуфт, эй ноинсоф, ман ҳаёти ту ро харидам, аммо ту ташаккур нагуфта, бо безътиной аз ман дур мешавӣ. Рӯбоҳ гуфт. Ман ба ту самимона ташаккур мегуфтам, агар гуфтор ва кирдори ту яғона мебуд.

? Сухани гӯяндаро дар байн ва охири нутқи айнан наклшуда овардан мумкин аст?

Чумлаи «**Ман ҳаёти ту ро харидам**»-ро чӣ гуна мефаҳмед? Оё «**ҳаёт**»-ро харида мешавад?

Δ Шарҳи таркибҳои «**таъқиб мекарданд**», «**дархост кард**» ва «**бо безътиной**»-ро дар дафтар бинависед.

ШАРҲ. Аломати тире ва нохунак бештар дар матнҳое меоянд, ки мазмуни гуфтугӯи байни ду ё якчанд касро дар бар бигиранд. Гуфтугӯ ё суҳбатеро, ки бо ин тартиб сурат меёбад, **муҳовара** ё **муколама** мегӯянд. **Муҳовара** калимаи арабӣ аст ва маънои **бо якдигар сухан гуфтан, гуфтугӯ (кардан)**-ро дорад.

Калимаи юнонии **диалог**, ки аз ҷузъҳои **диа**, яъне **ду**, **логос**, яъне **сухан** («**dialogos** – гуфтугӯ») иборат аст, аз ҷумла, дар забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамин мафҳумро баён мекунад. Ин ҳикояти Убайди Зоконӣ намунаи чунин матн аст:

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонда, ними шаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Соҳиби хона пурсид:

– «Дар он чо чӣ мекуни?»

Гуфт: «Дар хоб ғалтидаам».

Гуфт: «Мардум аз боло ба поин ғалтанд, ту аз поин ба боло ғалтидӣ?»

Гуфт: «Ман ҳам ба ҳамин механдам».

21. Монанди матнҳои боло ду матн тартиб бидиҳед, ки дар онҳо аломатҳои тире ва нохунак истифода шуда бошанд.

§4. НАВЪҲОИ КАЛИМА АЗ РҶӢИ МАӢНО

22. Матни зеринро бихонед ва калимаҳоро аз рӯйи маъно ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

КАЮМАРС

Дар қадимтарин ривоятҳои аҷдоди мо – қавму қабилаҳои Бохтария, Суғд, Эронзамини бостонӣ чунин омадааст, ки инсонҳо нахуст дар чангалҳо мезистаанд, хӯрокашон меваҳои ёбӣ, пӯшокашон барги дарахтон будааст, на киш-тукорро медонистаанд ва на шикорро.

Як вақт аз байнашон Каюмарс ном марди доное баромада, ба онҳо шикори ҷонваронро ёд додааст.

Каюмарс ойини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли ҷӯяндаву офарандае дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои буррандаву шикфанда тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт. Дар чангалзору кӯҳсорон дарандаю чаранда фаровон буд.

Каюмарс мақомгоҳашро аз чангалзор ба кӯҳсор кӯчонида, пойтахти худро дар ин ҷо устувор кард.

Мардумон чун шикорро ёдгирифтанд, ба хӯроквориашон ғӯшт зам шуд, машаққати пайдо кардани хӯрок қадаре осонтар гардид...

Сотим Улугзода

23. Китобҳои лугатро номбар бикунед ва аҳаммияти онҳоро бигӯед.

? Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд, чӣ вазифаро адо мекунанд? Маънои калимаҳои «**фарҳанг, тамаддун, санъат ва маҷалла**»-ро аз китобҳои луғат биёбед ва бинависед.

24. *Матнҳои зеринро бихонед ва ибораҳои ишоратишударо аз ҷиҳати маъно муқоиса кунед:*

Боди буррон чист пеши чунбиши **боди сухан**,
Доди дунё медиҳад, ҳар кас диҳад доди сухан!

Зиё Абдуллоҳ

Меҳрубону Мижгон **рӯйи хона** бозӣ доштанд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Баргар аз дидори **рӯйи дӯстон**.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

? Ба шеъри устод Рӯдакӣ таваҷҷуҳ кунед, маънои «**рӯйи дӯстон**»-ро чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

Δ Вобаста ба мазмуни мисраи «**Рӯйи олам дидан одам дидан аст**» (Мирзо Турсунзода) дар ҳудуди се-чор ҷумла нақл нависед.

25. *Матни зеринро бихонед ва маънои ибора ва ҷумлаҳои «**дамидани офтоб, чанг ғалаба надошт, хок аз хоби гарон сар бардошт, офтоб фуру рафт**»-ро нависед:*

Чӯпонон ва аз ҷумла Бозор, сахари барвақт рамаро пеш андохта, ба тарафи Самарқанд ронданд. Роҳи ин тараф беҳтар бошад ҳам, лекин чанг, хоки ҳавои ғуборолудаш **димоғҳои чӯпонони моро**, ки ба ҳавои тозаии кӯҳистон парвариш ёфта буданд, қариб **ба** таркидан меовард. Аз сахар то **дамидани офтоб чанг** он қадар **ғалаба надошт**, шабнами сахарӣ, ки аз бухори чашмасор ва чӯйборҳои гирдупеш пайдо шуда ба замин мерехт, хоки хушкро қадре нам дода, аз парвоз бозмедошт. Ҳамин ки офтоби ҷаҳонтоб баромада, партави худро дар сари ҷаҳониён андохт, ба қатори ҳайвонот ва наботот, гӯё ки **хок ҳам аз хоби гарон сар бардошт**. Ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам бухор шуда

ба ҳаво парид, пас аз он хок ҳам хушк ва сабук шуда, бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард. Вақте ки офтоб қадди найза баланд шуд, чанг ҳам рӯйи ҳаво ва офтобро фаро гирифта, оламро сиёҳу торик кард; гӯё ки **офтоб** пас аз як соати баромадани худаш боз **фуру рафт**...

Садриддин Айни

? Бигӯед, ки калимаи «**рехтан**» дар кадом мисол ба маънои аслӣ ё ҳақиқӣ омада ва дар кадом мисол ба маънои маҷозӣ ё ғайриҳақиқӣ қор фармуда шудааст?: «**Ҳама зарру анбар биёмехтанд, Зи шодӣ ба сар-бар ҳамерехтанд**» (Фирдавсӣ); «**шабнами сахари... ба замин мерехт**».

Δ Вожаи «**таркидан**»-ро дар мисоли «**димоғҳои чӯпонони моро... ба таркидан меовард**» маънидод кунед.

26. *Ибораҳои зеринро бинависед, маънои аслӣ ва маҷозии калимаҳоро муайян кунед:*

оби соф	дили соф
манбаи дониш	дили сангин
кони ангишт	бодоми талх
ҳавои сард	сухани сард
ҷавоби талх	кони сухан
девори сангин	куллаи кӯҳ

? *Бо кадоме аз ин ибораҳо шеър медонед? Калимаи «**пок**» дар байти:*

Ҳама тан бишустам бад-он оби пок,
Ба кирдори хуршед шуд тобнок.

Абулқосими Фирдавсӣ

маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ?

Δ Муродифи вожаҳои «**кирдор**» ва «**тобнок**»-ро бигӯед.

27. *Бо ибораҳои «**бахти сафед, сухани ширин, интизоми оҳанин, овози сахт, оташин гаитан**» ва «**худро гум кардан**» ҷумла тартиб бидиҳед.*

ШАРҲ. Маҷоз вожаи арабист. **Маҷоз**, яъне корбурди калима ба маъное чуз маънии ҳақиқӣ ё аслий, ё калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ истифода шавад ва он маънӣ аз ҷиҳате ба маънии аслий монандӣ дошта бошад. **Чунончи:**

Чаҳон дил ниҳода бад-ин достон,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.

Абулқосими Фирдавсӣ

Ин чо вожаи **чаҳон** ба маънои **чаҳониён**, яъне **ҳама, кулли одамон** ва **башарият** омадааст.

Дар ин сухани устод Айнӣ – «Тоҷикистон гул кард, фардо ба олами Шарқ меваҳои ширин хоҳад дод» таркиби гул кард ва ибораи меваҳои ширин хоси дарахт бошад ҳам, нависанда онҳоро ба маъниҳои ғайриаслиӣ, яъне **ба озодӣ баромадан, истиклолият ёфтан** ва **ба дигар кишварҳои Шарқ таъсир расондан** истифода бурдааст.

Дар маънии маҷозӣ ҳусни калима ё ибора афзун мегардад ва он бештар таъсирбахш мешавад.

28. *Байти Хоча Ҳофизи Шерозиро бинависед ва онро аз ёд кунед. Маънои ибораи нури чаширо эзоҳ диҳед:*

Деҳқони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба чуз аз кишта надравӣ!

29. *Бо калимаҳои сермаъноӣ «сар, бор, бар, дам» ҷумла тартиб бидиҳед.*

30. *Аз байтҳои зерини Камоли Хучандӣ маънии калимаҳои «борик, чанг» ва «боз»-ро муайян кунед:*

Муғанниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик нағмае дорад.

Ҳалқа чӣ занӣ, Камол, бар дар,
Доим дари раҳмати ту боз аст.

? «Ҳалқа бар дар задан»-ро чӣ гуна мефаҳмед?
Δ Маъниҳои вожаи «боз»-ро шарҳ бидиҳед.

31. Байтҳои зеринро бинависед ва маънои калимаҳои «сар» ва «доман»-ро эзоҳ диҳед:

Ҳама домани кӯҳ пурлашкар аст,
Сари номдорон ба дом – андар аст.

Абулқосими Фирдавӣ

Гар зи по афтам, нахоҳам монд аз роҳи талаб,
Дар суроғаш, то маро даст аст, доман мекашам.

Мулҳами Бухорӣ

? Бигӯед, ки аз ин ду калима кадомин ба маънои маҷозӣ омада-аст?

32. Аз ин байт калимаи сермаъноро пайдо кунед ва маъноҳои дигари онро бигӯед:

Ҳамасола хандон лаби чӯйбор,
Ба ҳар ҷой бози шикорӣ ба кор.

Абулқосими Фирдавӣ

33. Маънои калимаҳои «шаст» ва «пур»-ро эзоҳ бидиҳед.
Бигӯед, ки ин гуна калимаҳоро дар забон чӣ меноманд?

Чу дар шаст уфтодаш зиндагонӣ,
Хаданг уфтодаш аз шасти чавонӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.

Зинҳор ба ҳирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Оини хирад ба даст овар,
Моҳии ҳунар ба шаст овар.

Шамсиддини Шоҳин

Дилаш гашт пуроташ аз меҳри Зол,
Аз ӯ дур шуд хӯрду орому ҳол.

Абулқосими Фирдавсӣ

Халифа гуфт: «Ҳар гоҳ чомаи кухна пӯшида бошӣ,
зинҳор кафши нав ба по нақунӣ, ки пур нозеб аст».

Садри Зиё

Номи ӯ Шопур буд ва «**пур**» ба забони порсӣ писар
бошад.

«Таърихи Наршахӣ»

34. Байтҳои зеринро бихонед ва маънои калимаҳои «**бахра**» ва «**бех**»-ро бигӯед:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор **бахра** бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Набошад маро **бахра** чуз ранчу дард,
Шавад рӯзи равшан чунин ложвард.

Абулқосими Фирдавсӣ

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд гуломони ӯ дарахт аз **бех**.

Барандоз **бехе**, ки хор оварад,
Дарахте бипарвар, ки бор оварад.

Саъдии Шерозӣ

? «Себ», «**бахра**» ва «**бех**» аз чиҳати маъно чӣ фарқ доранд?

ШАРҲ. Дар назм ва гоҳе дар наср ба чойи калимаи **афтад** (аз феъли афтодан) **уфтад** меояд.

35. *Байтҳоро бинависед ва ба маънои калимаҳои равон ва чанг зеҳн монед:*

Гулоб аст, гӯйӣ, ба чӯяш равон,
Ҳаме шод гардад зи бӯяш равон.

На гург, ар шери мардумхор бошад,
Ба чанги мо чу рӯбах хор бошад.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Бигрифт ба чанг чангу биншаст,
Бинвохт ба чанг чангу зад шаст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ШАРҲ. Илова бар омоним ин гуна калимаҳоро **мутаҷонис** (таҷнис аз ҳамин реша аст), яъне **ҳамҷинс** мегӯянд. Калимаи **ҷинос** бо **таҷнис** ҳамрешаанд. Дар ҷумла ва шеър овардани ду калимаи монанд, аммо дорои маъниҳои гуногунро **мутаҷонис**, **ҷинос** ё **ҳамгун**, **пайравӣ** мегӯянд. **Таҷнис** ва **ҷинос** номи санъати шеърӣ мебошанд.

36. *Матнро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиёҳи баланд навишта аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибат доранд? Муродифи калимаҳои «писанд», «дӯст», «сипоҳ» ва «хирадманд»-ро номбар кунед:*

Машварат **идроку хушёрӣ** диҳад,
Ақлҳо мар ақлро ёрӣ диҳад.

Ҷалолiddини Балхӣ

Афросиёб дар шарқи мамлакаташ вилоятеро то дарёи Чин ба Сиёвуш дода, ўро дар он сарзамин подшоҳ кард...

Кишвари подшоҳи нав аз як сар то сари дигараш сад фарсанг буд. Сиёвуш ба як ҷойи **хушобу ҳавое** расид, ки як тарафаш баҳр, як тарафаш кӯҳ, тарафи севумаш дашти **кушод ва фароҳе** буд. Дар кӯҳ ва дашт нахчир фаровон буд. **Дилкушо** маъвое буд, дарахтони бисёр ва обҳои равон дошт.

Сотим Улугзода

Δ Шакли дигари калимаҳои «**фарсанг**» ва «**севум**»-ро ба ёд биёред.

37. *Кадам калимаҳои шеъри зерин аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздиканд?*

САЙҚАЛИ ДУНЁ

Шабҳо чароғон мешавӣ,
Пурнуру тобон мешавӣ,
Эй осмони бахти мо,
Як ахтаристон мешавӣ.

Рӯйи ту аз рӯйи ҷаҳон бех,
Ҳар кӯчаат аз Қаҳқашон бех,
Эй шаҳри рӯҳафзо, Душанбе,
Эй сайқали дунё, Душанбе!

Ҳар субҳдам бо офтоб
Болида мехезӣ зи хоб,
Ҳоки ҳама кӯят зар аст,
Оби ҳама ҷӯят гулоб.

Шоми сафедат пурзиё,
Субҳи умедат пурсафо,
Набвад баҳоят ғайри дил,
Эй дилкушо, эй дилрабо.

Низом Қосим

38. *Бо калимаҳои хуршед, бузург, рӯй, ҷаҳон, дониш, далер, хуррам бо шеър мисол биёред ва муродифҳои онҳоро дар дафтар нависед.*

ШАРҲ. Маънои **муродиф** аслан пайрав аст, яъне чизе, ки дар ақиби чизи дигар бошад. Дар забон калимаҳои шаклан гуногуни ҳаммаъниро **муродиф** ё **мутародиф** (яъне ҳамрадиф) меноманд. **Радиф**, ки унсури муҳимми шеър ба шумор меравад, бо калимаи **муродиф** ҳамреша мебошад.

Муродифҳо ё **муродифот** (яъне синонимҳо) як маъниро бифаҳмонанд ҳам, бо мавриди истифодаи худ фарқ мекунанд. Чунончи: калимаҳои **мақсад**, **муддао**, **ният**, **орзу**, **ком**, **умед**, **азм**, **оҳанг** дар матн дар ҷойи худ зебо ва мувофиқ ба назар мерасанд.

39. Матнҳои зеринро бихонед ва ба муродифҳои калимаи мақсад ва мавқеи корбурди онҳо тавачҷуҳ кунед:

Ятим бо духтар ба як вилояти дурдаст рафта, ҳар ду бо хурсандӣ зиндагонӣ карда, ба муроду мақсадашон расиданд.

Садриддин Айни

Ман чун ҳаҷ бикардям, боз ба ҷониби Миср бирафтам ва нияти боз омадан надоштам.

Носири Хусрав

Туй аз ҳар ду олам орзуям,
Туро чун ёфтам, аз худ ҷӣ гӯям!

Ҳавои мулки худ аз дил бадар кард,
Ба мулки Миср оҳанги сафар кард.

Абдуллоҳи Чомӣ

Δ Дар бораи аҳаммияти муродифҳо бо чанд ҷумла фикратонро баён кунед.

40. Матнҳои зеринро бинависед ва аз ёд кунед. Мазмуни шеър ва калимаҳои зидмаъноро шарҳ диҳед:

Сухан захру позахру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

Ба кажжию норостї кам гирой,
Ҷаҳон аз пайи ростї шуд ба пой.
Абӯшақури Балхї

Кори мардон равшаниву гармї аст,
Кори дунон ҳилаву бешармї аст.
Ҷалолиддини Балхї

? Калимаҳои «кажжию норостї» бо ҳам чї гуна муносибат до-
ранд?

ШАРҲ. Кажжї ва качї як калимаанд. Каж калимаи тоҷикист. Дар алифбои арабї ҳарфи ж вучуд надорад ва онро арабзабонҳо **зо-и форсї** номидаанд. Дар забони арабї ба ҳарфи ж ч (**чим**) монанд аст. Аз ин рӯ дар баъзе мавридҳо нависандагон ба ҷойи ж ч ё з навиштаанд, ба мисли **каж-кач, бож-боҷ, арзманд** (яъне арзишманд, боарзиш) – **арчманд**.

41. *Матнро бихонед ва калимаҳои муқобилмаъноро бинависед:*

Рӯзҳо, моҳҳо мегузаштанд. Рӯзҳои талх, моҳҳои вазнин. Тобистону тирамоҳ, зимистони қаҳратун ҳам ончунон пушти сар шуданд, ки гӯё мардум бедарак монданд. Не, рӯзҳои моҳҳо, ҳатто фаслҳо дар назари яке кӯтоҳ, дар назари дигаре мисли сол тӯлонӣ буданд. Зеро аз хурд то калон дар сар андешаи гарон, дар дил ғаму кулфат доштанд. Аз нигоҳҳо ҳасрат, аз чеҳраҳо андуҳ меборид. Дар ҳама ҷо, ҳамин ки яке бар дигаре рӯбарӯ меомад, албатта, аз чигаргӯшаҳои роҳдур, аз онҳое, ки дар кадом як гӯшаи дунё ҷонбозӣ доштанд, пурсон мешуданд. Суханҳо як хел мебароманд: хату хабаре ҳафт? Хусусан, модарон шашқатор оби дида мерехтанду бори дилро сабук мекарданд. Пирамардон чӣ? Онҳо бурдборона нафас кашида, бо нафрат мегуфтанд:

– Гитлери даҳанталх, илоҳо, саг барин мурад, дунёра нотинч, одама ба одам душман кард...

Абдулҳамид Самад

? Муроди нависанда аз калимаи **чигаргӯша** чист?

Δ Маънои калимаи **бурдборонаро** бигӯед.

Маънои аслии таркибҳои **андух боридан** (андух меборид), **чонбозӣ доштан** (чонбозӣ доштанд), **бори дилро сабук кардан** (бори дилро сабук мекард)-ро шарҳ диҳед.

Калимаҳои зидмаъноро **мутазод** (антоним) мегӯянд ва **тазод**, ки номи як санъати шеърест, аз нигоҳи маънӣ ба ин калима алоқаманд мебошад.

42. *Бо истифода аз калимаҳои «рӯзу шаб, пиру барно» матн тартиб диҳед.*

43. *Ба калимаҳои зидмаънои шеъри Ҷалолиддини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва онро азёд кунед:*

Оби ҳайвон хон, махон инро сухан,
Ҷони нав бин дар тани ҳарфи куҳан.
Нуктаи дигар ту бишнава, эй рафиқ,
Ҳамчу чон ӯ саҳт пайдову рақиқ...
Дар мақоме захру дар ҷое даво,
Дар мақоме куфру дар ҷое раво...
Дар мақоме айбу дар ҷое ҳунар,
Дар мақоме сангу дар ҷое гуҳар.
Дар мақоме ҳанзалу ҷое шакар,
Дар мақоме хушкию ҷое матар...

? Чаро шоир ба ҷойи калимаи **хайвон** калимаи **ҳаётро** ба кор набурдааст?

Δ Калимаҳои номафҳумро аз фасли луғати китоб биёбед ва маънои онҳоро дар хотир бигиред.

ШАРҲ. Калимаи **мақом** арабӣ аст ва маънои **ҷой** ва **ҷойи истиқоматро** дорад. Чунончи:

Он деҳро Бухоро хондаанд ва аз қадим боз **мақоми** подшоҳон аст.

«Таърихи Наршахӣ»

Мақом дар шеъри Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мафҳуми **ҷой, мавқеъ, маврид** ва **ҳангомро** баён мекунад. Ин калима ба маънии **дарача, мартаба, рутба** ва **поя** низ истифода шудааст:

Ҳар кадом **мақом, мартаба** ва **дарачаи** хеш бидонанд.

Аҳмади Дониш

Дар мусиқӣ оҳанги сурудро **мақом** мегӯянд.

Мақомот шакли чамъи калимаи **мақом** аст. Мисол:

Яке аз сулолаҳои Лубнон, ки **мақомоти** ӯ дар диёри Араб машҳур буд, ба чониби Димишқ даромад.

Саъдии Шерозӣ

Аммо **мақомотҳо** гуфтан ғалат аст, чунки пасванди чамъсози арабии **-от** аз ҷиҳати вазифа баробари пасванди чамъсози тоҷикии **-ҳо** мебошад.

44. Ба шарҳи калимаи **маърифат** тавачҷуҳ кунед:

Маърифат калимаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин гуна тафсир ёфтааст:

1) **илму дониш:**

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино

Буда аз нури маърифат бино.

Анварии Абевардӣ

2) **шинохтан, доништан, боадабу ботарбия будан:**

Шеъри форсӣ роҳи зиндагӣ ва саодату маърифатро ба мо ёд меод.

Сайид Муҳаммадали Ҷамолзода

3) тамиз, фаҳм:

Агар маърифат медоштӣ, ба дидани дӯстат мерафтӣ.

Сайид Муҳаммадалии Ҷамолзода

45. *Матни зеринро бинависед ва ба шарҳи калимаҳои муассис ва фозил, ки дар дохили қавсайн омадаанд, диққат бидиҳед:*

Ман номи «Ғиёс-ул-луғот»-ро аввалин бор дар мактабе, ки дар Самарқанд хондаам, аз муассис (асосгузор, бунёдкунанда) ва муаллими калони ин мактаб, марди бисёр фозил (олим, доно, донишманд, дорои фазлу камол) Мулло Абдулқодири Шакурӣ шунидам. Ин муаллим, ки китоби чандон зиёде надошт ва, чунонки мо, шогирдонаш, паймебурдем, яке аз кадрноктарин ва даркоритарин китобхояш хамин «Ғиёс-ул-луғот» буд.

Раҳим Ҳошим

ШАРҲ. Шумо то ин вақт шояд бо шаклҳои дигари калимаи **луғат**, монанди **луғатҳо** ва **луғот** вохӯрда бошед.

Луғат калимаи арабӣ аст. **Луғатҳо** ва **луғот** шаклҳои чамъи он мебошанд. **Луғат** бо иловаи пасванди (суффикси) **-ҳо** шакли чамъ гирифтааст. Ин тарзи чамъбандии тоҷикӣ аст. **Луғот** шакли чамъбандии арабӣ буда, яъне **луғатҳо** гуфтани аст.

Китоби **луғат** ё **луғатнома** (фарҳанг ва фарҳангнома ҳам мегӯянд) ҳамсафари ҳаётии инсон ба шумор меравад. Луғатномаҳоро хазинаи забон меноманд, зеро ки сарвати луғавии забонро дар бар мегиранд.

46. *Шарҳи калимаҳои «дида» ва «нур»-ро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бихонед ва дар дафтар нависед.*

47. *Шеърҳои зеринро бинависед, калимаҳои мутародиф (ҳаммаъно), сермаъно, мутаҷонис (ҳамҷинс ё ҳамгуна) ва мутаҷоз (зидмаъно)-ро муайян кунед. Матнро аз бар кунед:*

МОДАР

Гӯянд, маро чу зод модар,
Пистон ба даҳон гирифтан омӯхт.
Шабҳо бари гаҳвораи ман
Бедор нишасту хуфтан омӯхт.
Дастам бигирифтун по ба по бурд,
То шеваи роҳ рафтан омӯхт.
Як ҳарфу ду ҳарф бар забонам
Алфоз ниҳоду гуфтан омӯхт.
Лабханд ниҳод бар лаби ман,
Чун ғунчаи гул шукуфтан омӯхт.
Пас ҳастии ман зи ҳастии ӯст,
То ҳастаму ҳаст, дорамаш дӯст!

Эраҷ Мирзо

§5. РОҲҲОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗӢ

48. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои сохтаву мураккаби онро муайян бикунед. Фарқи калимаҳои содаро аз калимаҳои мураккаб бигӯед:

Темурмалик яккаву танҳо бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада, ба ҷоҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид, аммо ҳамаи он ҷойҳои собиқ обод аз биёбони холии беобу алаф бадтар шуда буданд: киштзорҳо, гулзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб шуда буданд; деҳаҳо ва работҳо тамоман сӯхта вайрон шуда буданд. Дар тамоми он ҷойҳо аз чинси одамӣ ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва ғазабе, ки нисбат ба чингизиён дошт, садчандон зиёд мешуд.

Садриддин Айни

? Калимаи «асар» боз кадом маъноро ифода мекунад?

49. Бо истифодаи пешванду (преффиксу) пасвандҳо аз феълҳои **дон, пӯш, санҷ, хӯр, гуфт, бур, бин, шунав** исму сифат бисозед.

50. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои мураккаби ин байтҳо бо кадом роҳ ташаккул ёфтаанд?

Бузургӣ саросар ба гуфтор нест,
Дусад гуфта чун ним кирдор нест.

Абулқосими Фирдавсӣ

Дӯстиро чустуҷӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.

Мирзо Турсунзода

– Бигир, бачам! – гӯшти рӯи тобасангро ба косаи сафолие гузошта, ба Аградод дароз кард Сабокат.

– Гармогарм бихӯрӣ, асари сарморо аз танат мерабояд.

Бароти Абдуллаҳмон

? Вожаи «мерабояд» чӣ маънӣ дорад? Калимаи «асар» ба кадом маънӣ оварда шудааст?

51. Ҷумлаҳои тартиб диҳед ё аз назму наср мисоле биёред, ки сифату феълҳои **мӯйсафед, неку бад, гарму сард, даромад ва баромад** чун исм истифода шаванд.

52. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои мураккабро маънидод кунед. Аз матни манзум сохти калимаҳои «**ҷонвар**» ва «**одамӣ**»-ро шарҳ диҳед:

Зардакофтоби тирамоҳ дар паси қуллаҳо нопадид шуд. Талу теппа ва дараҳо оҳиста-оҳиста ба назар ғуборолуд, сиёҳфом мешуданд. Хусрав аз сари баландӣ, аз пеши чормағзи кӯрак, ки ҳар шаб аз он ҷо навҳаи бум ба гӯш мерасид,

ба деҳа нигарист. Хонаҳо, долу дарахтонро пардаи кабуд-
фоми дуд мелечонд. Атроф сокиттар мегашт. Теғаҳои кӯх
ва шаҳҳои овезон, ки дар равшанӣ пуршукӯх менамуданд,
акнун даҳшатноку ваҳмангез ба чашм мерасиданд. Гоҳ-гоҳ
шамоли сард вазида, аз лаби чарӣ ва домани кӯх баргҳои
хушкидаи рафидахору камол ва курушу ровро барканда, ба
ҷое мебурд.

Абдулҳамид Самад

Ҷонвар фарбеҳ шавад, лек аз алаф,
Одамӣ фарбеҳ зи изз асту шараф.
Одамӣ фарбеҳ шавад аз роҳи гӯш,
Ҷонвар фарбеҳ шавад аз ҳалқу нӯш.

Ҷалолиддини Балхӣ

? Калимаҳои муқобилмаъноӣ «**фарбеҳ**» кадомҳоянд?

Δ Муносибати байни калимаҳои «**из(з)**» ва «**шараф**»-ро бигӯед.

53. *Аҳаммияти унсурҳои калимасозро бо мисолҳо эзоҳ бидиҳед
ва бигӯед, ки чаро калимаҳои «**донииш, донишманд, бедониш**»-ро
ҳамреша меноманд?*

54. *Матни зеринро бихонед ва бандакҳоро муайян кунед:*

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда,
ба бегоҳӣ наздик расидааст. Як бачаи ҳаштсола роҳ мера-
вад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се-чор
бори дигар бардошта, ба ҷойи аввалиаш мениҳад ва ҳар за-
мон баргашта, ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд,
ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва мехоҳад, ки барои гарм
кардани бадани худ тезтар роҳ равад.

Садриддин Айнӣ

Кӯдакони дӯстрӯ пайи ҳам ба ҳавлӣ ворид шуда, бо хан-
даву шавқ ба чидани себҳои рехта шурӯъ карданд. Чашмо-
ни мард нурафшон, чеҳрааш равшан, лабонаш пуртабассум

наrm бархест ва ба тифлакони себчин пайваст, балки ў низ гуё ба тифле табдил ёфт. Эхе, даvутоз ва шўру талоши тозае авч гирифт барои себчинӣ.

Абдулҳамид Самад

55. Ибораҳои зеринро бинависед ва роҳи таркиб ёфтани онҳоро бигӯед:

майдони варзиш
китоби Зухро
варзиши бадан
саҳни мактаб

гарданбанди тилло
боди сабо
қадди сарв
дарёи Сурхоб

56. Байтҳои зеринро нависед ва бандакҳои **-ам, -ат, -аширо** дар калимаҳои **нангам, танат, солаш** маънидод кунед:

Дил чу дар хидмати ту шод кунам,
Нангам ояд, ки зи чон ёд кунам.

Парвиз Хонларӣ

Таносоию кохилӣ дур кун,
Бикӯшу зи ранчи танат сур кун.

Сиёвушро доду кардаш навид,
Зи хубӣ бидодаш фаровон умед.
Чунин ҳафт солаш ҳаме озмуд,
Ба ҳар кор ҷуз покзода набуд.

Абулқосими Фирдавӣ

57. Бо шакли ҷамъи бандакҷонишин мисол биёред ва дар дафтар нависед.

58. Матни зеринро бихонед ва гӯед, ки дар он кадом бандакҳои феълӣ истифода шудаанд? Дар ҷумлаи «**Анварӣ манам**», **-ам** чӣ гуна бандак аст?

Рӯзе Ҳаким Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, хангомае дид, пеш рафт ва сар дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонд ва мардум ўро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, ки мехонӣ?

Гуфт:

– Ашъори Анварӣ!

Гуфт:

– Анвариро мешиносӣ?

Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ, Анварӣ манам!

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фахриддин Али Сафӣ

? Ба ифодаи «дар бозори Балх мегузашт» таваҷҷуҳ кунед. Имрӯз дар ифодаи чунин маъно ба ҷойи пешоянди **дар** кадом пешояндро истифода мебаранд?

Δ Кӯшиш ба кор баред, то матнро бетағйир нақл кунед. Мавқеи аломатҳои китобатро ба ёд гиред.

59. *Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҳои хабарӣ бо кадом калимаҳо пайваст шудаанд? Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ чӣ фарқ доранд?*

Давлати шоҳон асари ганчи туст,

Роҳати аъён самари ранчи туст.

Гар ту ду рӯзе надиҳӣ тан ба кор,

Яксара нобуд шавад рӯзгор.

Боиси ободии олам туй,

Ранҷбаро, маънии одам туй!...

Абулқосим Лоҳутӣ

Дар зимистон бо ҳаёли навбахорон зиндаам,

Сабзаи саҳрояму бо оби борон зиндаам.

Қатраҳо аз иттифоқи ҳамдигар дарё шаванд,

Ман дар ин дунё ба меҳри дӯстдорон зиндаам.

Алимуҳаммад Муродӣ

? Чаро шоир туст гуфтааст? Шакли пурраи он чӣ гуна аст?

§6. СОҲТ ВА ИМЛОИ ИСМ

60. *Ба калимаҳои зерин пешванд ва пасвандҳои ҷам-, -гар, -гор, -андар, -гоҳ, -зор, -истон, -дон, -бон, -а, -ӣ, -гарӣ, -иш, -ор-ро илова кунед ва калимаи нав бисозед:*

лола	шоир
пайванд	боғ
рӯз	ранг
хон	бор
пурс	сабақ
мадад	базм
гуфт	даст

61. *Матнҳои зеринро бихонед ва роҳи ба вуҷуд омадани исмҳои ишоратишударо бигӯед. Ба мазмуни байтҳо эътибор бидиҳед:*

Рафти сухан бар сари Хатлон бувад,

Хубби Ватан гӯшаи имон бувад.

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Он бузи кӯҳӣ бар он кӯҳи баланд

Бардавад аз баҳри **хӯрде** бегазанд.

Ҷалолиддини Балхӣ

Набояд **роҳрав**, к-ӯ зуд ронад,

Касе, к-ӯ зуд ронад, зуд монад.

Низомии Ганҷавӣ

Дил чун мутеъ гашт, чароғи назар шавад,

Фарзанди нек **ҷойнишини** падар шавад.

Саййидои Насафӣ

Моргире рафт сӯйи кӯҳсор,

То бигирад ӯ ба афсунҳо-ш мор.

Гар гарону гар шитобанда бувад,

Он ки чӯяндаст, ёбанда бувад.

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ неку **раҳбар** аст!

Чалолиддини Балхӣ

Дар он вақт дар Суғди Самарқанд **сафедчомагон** бисёр қувват гирифта буданд ва шаҳри Самарқанд ҳам дар дасти онҳо буд.

Садриддин Айни

? Аз таркиби **к-ӯ** кадом овоз ихтисор шудааст ва ба хотири чӣ? Пасванди **-гон** дар калимаи **сафедчомагон** чиро нишон медиҳад?

62. Пасвандҳои **-он (-ён), -вон, -ҳо, -ак (-як), -ча-**ро аз ҷиҳати вазифа бо мисолҳо шарҳ диҳед. Ин мисраи шоир – «**Порае аз нон яқин, ки нон бувад**» кадом мақоли машҳури халқро ба ёд меорад? Оид ба аҳаммияти **гандум** ва **нон** матн тартиб диҳед.

63. Матни зеринро бихонед, исмҳои сохта ва мураккаби онро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

Заҳҳок тоҷи фирӯзаро бар сар ниҳода, бар тахти оҷ нишаста ва бо мубадон рӯ оварда гуфт:

– Эй номвар, хирадмандони пурхунар! Ба шумо маълум аст, ки ман як душмани ниҳонӣ дорам. Агарчи ӯ чавон аст (Фаридунро дар назар дошт), лекин ман ӯро хурд намебинам, ӯ далер ва номҷӯй аст, меҳодад маро сарнагун, тахту тоҷамро вожгун созад. Аз бади рӯзгор метарсам. Бояд чора чувт. Шумо як гувоҳнома нависед, ки ман подшоҳи одил, раҳмдил, ростқавл ҳастам ва ҳамеша ба ростию некӣ амал кардаам, то ки душманонам баҳонаи тегкашию интиқомҷӯӣ надошта бошанд.

Бузургон магар ҳад доштанд, ки амри подшоҳонро ба ҷо наёранд? Ночор аз тарс гувоҳнома навиштанд ва ҳамаашон дар он гувоҳнома имзо карданд.

Ҳамин вақт дар майдони пеши қаср халқи ситамдида чамъ омада, аз дасти шоҳи аждаҳобардӯш дод мегуфтанд, ғавғо мекарданд.

Як марди тануманди бақитфу бозу, ки дар чашмонаш оташи кину ғазаб шуълавар буд, ба боргоҳ зада даромад. Қўшону хурўшон даст бар сар зада, рўёрўйи Заҳҳок истода, фарёд кашид:

– Эй ситамгар, ман Коваи оҳангарам!

Сотим Улугзода

? Таркибҳои «бар забон меронд» ва «пояи салтанат», «ҳад доштанд»-ро чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

64. *Калимаҳои зеринро нависед ва ба ду тарзи навишти онҳо эътибор бидиҳед:*

гуноҳ – гунаҳ	рўй – рӯ
коҳ – қаҳ	кўй – кӯ
моҳ – маҳ	мўй – мӯ
шоҳ – шаҳ	шўй – шӯ
роҳ – раҳ	хўй – хӯ
рўбоҳ – рўбаҳ	пой – по
	сарой – саро

65. *Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои ду тарзи навишт-доштаре нишон бидиҳед:*

Шайх ўро фармуд, ки хидмати ин тоифа ихтиёр кун, то азизи ҳар ду сарой гардӣ.

Муҳаммад ибни Мунаввар

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ неку раҳбар аст.

Қалолиддини Балхӣ

66. *Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳаммият бидиҳед:*

Кӯйи навмедӣ марав, уммедҳост,
Сӯйи торикӣ марав, хуршедҳост.

Чалолиддини Балхӣ

Душмани доно, ки **пайи** чон бувад,
Бехтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ҳама **ҷойи** Эрон саройи ман аст,
Чу неку бадаш аз барои ман аст.

Абулқосими Фирдавсӣ

67. *Бо вожаҳои «ҷой, пой, рӯй, мӯй» ибора бисозед.*

68. *Тарзи навишти калимаҳои зеринро ёд бигиред: Бузургмеҳр – Бузурҷмеҳр, сапед – сафед, пил – фил, пирӯз – фирӯз, хидмат – хизмат, устод – устоз.*

Δ Бо ин калимаҳо мисол биёред.

69. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба имлои калима ва ибораҳои шиоратишуда таваҷҷуҳ кунед:*

Муаллифи китоби «**Ғиёс-ул-луғот**» Муҳаммад Ғиёсуддин аст. «Ғиёс-ул-луғот» ба номи муаллиф вобаста аст, яъне **луғоти (ё луғати) Ғиёс**.

Маликушшуаро Баҳор аз шоирони машҳури кишвари Эрон ба шумор меравад.

Мовароуннаҳр ва **Хуросон** аз сарзаминҳои қадимаи Осиёи Марказӣ будаанд.

Сари Хосор, **Шаҳринав**, **Конибодом** аз мавзеҳои зебо-манзари Тоҷикистони азиз ба шумор мераванд.

Чанд сол аст, ки **Расули паҳлавон** ҳарифони худро мағлуб мекунад ва дар мусобиқа ҷойи аввалро ишғол менамояд.

70. *Бо исмҳои амир Темур, Аҳмадмахдум, Акбари Мерган, Ибни Сино, Сомониён, шоҳномаҳои, Чумхурии Исломии Эрон, дарёи Ваҳш, Худованди замини осмон, ал-Берунӣ, Чумхурии Тоҷикистон, ноҳияи Темурмалик, «Рангинкамон» чумла тартиб бидиҳед ё аз назму наср мисол биёред.*

71. *Матни зеринро бихонед ва исмҳои хоси онро дар дафтар бинависед:*

Устод Муъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговад, воқеъ дар ноҳияи Дарвози Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар хонаводаи кишоварз ба дунё омадааст. Дар соли 1956 Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро дар риштаи забон ва адабиёти тоҷик ба поён расондааст. Вай уҳдадори вазифаҳои зиёд буд, ки аз он ҷумлаанд: мудири бахши шеър ва дабири маҷаллаи «Садои Шарқ», ноиби раиси Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон, вакили Маҷлиси Олии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, раиси Кумитаи умури байналмилалӣ Шӯрои Олӣ, муовини раиси Кумитаи Мукофоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Нахустин китоби шоир бо номи «Шарора» соли 1960 ба таъб расидааст. Достонҳои «Сурӯши Сталинград» ва «Гаҳвораи Сино» сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ шудаанд.

? Калимаи «ришта»-ро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Шеъри устод Муъмин Қаноатро таҳти унвони «Ба ҳаводори забони тоҷикӣ» тақроран бихонед.

ШАРҲ. Ба таъсири забони арабӣ вожаҳои Бузургмехр, сафед, гӯспанд, пил, пирӯз ва ғайра шакли худро каме тағйир доданд, яъне дар ин калимаҳо ба ҷойи ҳарфҳои **г** ва **п** ҳарфҳои **ч** ва **ф**-ро ҳам навиштаанд (Бузур**ч**мехр, са**ф**ед, гӯс**ф**анд, **ф**ил, **ф**ирӯз). Шумо медонед, ки алифбои ниёгон дар асл аз 28 ҳарф иборат буд. Бо иловаи 4 ҳарфи хосси забони тоҷикӣ – **п**, **ч**, **ж**, **г**, шумораи ҳарфҳо ба 32 расид. Дабирон, котибон, мирзоҳо ё нависандагон ҳангоми таълифи китобу асарҳо ба ҷойи ин ҳарфҳои тоҷикӣ ҳарфҳои арабии ба онҳо наздику монандро низ ба қор бурдаанд. Дар ҷонишини ҳеч (**хич**)-ҳеч низ ин ҳодиса рух додааст. Ин ҷо ҳарфи **ч** дар мавқеи ҳарфи **ч** қарор гирифтааст.

Бадалшавии ҳарфи **д** ба **з** дар калимаҳои хидмат-хизмат, устод-устоз аз рӯйи наздикии талаффузи ин овозхост: **д** ва **з**

хамсадоянд, аз ин чиҳат дар гуфтор гоҳе овози з дар ивази овози д омада ва ҳамон тарзи талаффуз ба навишт таъсир кардааст.

72. *Матнро бихонед ва исмҳои хосси онро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:*

ПАНЧРӮД

Дуруд бар Панчрӯди рӯдакизод,
Ки бар шеъри дарӣ болу паре дод.

Бухорову Хуросон офарин хонд,
Каломашро қиёси ангубин хонд.

Зи Хатлон то Бадахшон болафшон
Паридӣ мурғи табъи ӯ ғазалхон.

Зи ҷӯи Мулиён пайгом овард,
Ки шахро мисрае дар дом овард.

Падар дар маънию лафзу баён шуд,
Зи шеъраш миллате соҳибзабон шуд.

Агарчи буд сангин сарнавишташ,
Чу барфи кулла шуд поки сиришташ.

Агарчи кӯр шуд, бино диле дошт,
Чу кӯхистони мо дарёдилӣ дошт.

Сучуд орам ба хокат, Панчрӯдам,
Кунам оғоз дар васфат сурудам.

Зи рӯдат чуръае дар соғарам дех,
Зи байти Рӯдакӣ болу парам дех.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

? Вожаҳои **калом**, **лафз** ва **забон** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд? Ибораи **Панчрӯди рӯдакизодро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Соҳти калимаҳои «**соҳибзабон**», «**сарнавишт**» ва «**дарёдил**»-ро муайян кунед.

§7. СИҒА ВА ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛ

73. Феълҳои «навиштан», «пурсидан» ва «санҷидан»-ро мувофиқи нишондоди қисми болои нақша ба сиғаҳо баргардонед. Поинтар онҳоро дар ҷумла биёред:

Сиғаҳои феъл			
хабарӣ	амрӣ	эҳтимолиӣ	шартиӣ ва хоҳишмандӣ
хабарӣ			
амрӣ			
эҳтимолиӣ			
шартиӣ ва хоҳишмандӣ			

74. Дар матнҳои зерин сигаро муайян кунед:

Қоней нашавӣ ба ҳар чӣ ёбӣ,
Аз хуб ба хубтар шитобӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Он қадар дар дилписандӣ дилписандастӣ, Ватан,
Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад сухан.

Мирзо Турсунзода

То мард сухан нагуфта бошад,
Айбу хунараш нухуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

Имрӯз бикун, чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ, чу ҳеч натвонӣ кард?

Абӯалӣ ибни Сино

Он ки ахлоқи беадаб дорад,
Баҳра кай аз ҷадду насаб дорад?

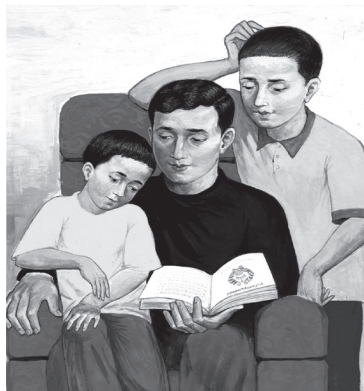
Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Он яке ранҷур шуд сӯйи табиб,
Гуфт: «Набзамро фуру бин, эй лабиб,
Ки зи набз оғаҳ шавӣ бар ҳоли дил,
Ки раги даст аст бо дил муттасил».

Ҷалолиддини Балхӣ

Ҳар гоҳ назди олиме нишастӣ, бар шунидан ҳаристар аз гуфтан бош ва ҳамон гуна, ки неку сухан гуфтанро меомӯзӣ, неку шуниданро биомӯз.

Имом Боқир

Осмон васеътар шуд. Аз сафҳаи беғубори он гӯё ситора чӯшида баромада буд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Мурод изтироби худро ниҳон доштанӣ мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

75. *Матни зеринро бинависед ва замони иҷрои амалро муайян кунед:*

Рӯдакӣ аз хурдӣ дорои истеъдоди ҳайратбахше буда, хофизаи баланд дошт. Дар айёми чавонӣ ба Самарқанд омада, таҳсили илм ва камол намудааст. Ӯ овози хуш ва форам низ дошт. Барбат ё руд ном созро зуд омӯхт ва ҳавоҳои тоза-батоза мебаст ва бо соз суруд эҷод мекард. Дар андак фурсат диққати аҳли адаб ва санъатро ба худ кашид. Овозаи шоирӣ ва мутрибиаш ба атрофи олам паҳн гашт. Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ӯро ба дарбори худ – шаҳри Бухоро даъват кард. Шоирони ҳамасраш ӯро устод ва султони шоирон номидаанд.

«Суханварони сайқали рӯйи замин»

? Дар бораи устод Рӯдакӣ боз чиро медонед?

Δ Феълҳои матнро аз ҷиҳати сохт шарҳ бидиҳед.

76. Бо феълҳои замони гузашта ва ҳозира-оянда ҷумла тартиб бидиҳед:

гашт	бурд
мегашт	меборид
сайругашт мекард	баромад
баргашт	омад
бар	меомад
хӯрд	дӯст медорам
гир	бархӯрд

Δ Қоидаи феълҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибиро бигӯед.

77. Матнҳои зеринро бихонед, феълҳои замони гузашта ва феълҳои ёварро дар дафтар нависед. Шеърро аз ёд кунед:

Чавон бахшиш напурсид, мансабу мақом талаб накард,
балки бар хилофи интизории ҳама аз амир илтимос кард, ки
ба вай барои истифода аз китобхонаи салтанатӣ рухсат дода
шавад.

Китобхонаи амирони Сомонӣ шуҳрати калон дошт, лекин
дари он боз набуд, барои истифода аз он ба камтар касе
иҷозат дода мешуд.

Китобхона таъсис кардан ва китобҳои камёби гаронбаҳоро
чамъ овардан низ дар дарбори шоҳони гузашта як чузъи худнамоии
шоҳона ба шумор мерафт. Вале аз дари он китобхонаҳо рӯзҳои
моҳҳо ғайр аз китобхонадор касе намедаромад.

Ин хоҳиши Абӯалӣ бар хилофи интизораш пазируфта шуд.
Шодию сарфарозии вай ҳадду канор надошт.

Ӯ ба ҳамин тариқ ба як орзуи дерини худ ноил гашт.

Акнун рӯзи худро аз пагоҳии барвақт то бегоҳӣ дар китобхонаи
дарбор мегузаронд.

Раҳим Ҳошим

ТОЧИКИСТОН

Бўстоне чун ту чонпарвар надорам,
Файри ту ман давлати дигар надорам,
Сарвате чуз ту ба баҳру бар надорам,
Ту барои ман чу ганчи бебахой.
Тоҷикистон – ёдгори Оли Сомон,
Тоҷикистон – ифтихори Оли Сомон.
Ҳаст оғӯши ту чун гаҳвораи ман,
То ҷаҳон бошад, туй чун модари ман,
Ин туй чун гулшани чонпарвари ман,
Ту гулистони баҳори дилрабой ...

Ҷамолиддин Каримзода

? Ибораи **китобхонаи салтанати**ро чӣ тавр мефаҳмед?
Δ Муродифи **таъсис кардан**ро бигӯед.

78. Шеърӣ зеринро бинависед ва феълҳои шиоратишударо аз нигоҳи замон эзоҳ диҳед:

Навиштан зи гуфтан муҳимтар **шинос**,
Ба гоҳи навиштан **ба чо ор** хуш.
Сухан бо қалам чун қалам рост **дор**,
Ба неку ба бад дар сухан нек **кӯш**.
Ба гуфтан туро гар хатое **фитад**,
Зи барбат фузунат **бимоланд** гӯш.
В-агар дар навиштан **хатое кунӣ**,
Сарат чун қалам **дур монад** зи дӯш.

Масъуди Саъди Салмон

? **Навиштан** ва **гуфтан** чӣ гуна шакли феълӣ мебошанд? **Гӯши барбат молидан** (бимоланд) ишора ба чӣ аст?
Δ Аз рӯйи мазмуни шеърҳо маънои вожаи **дӯшро** бигӯед.

Чӣ хӯрдӣ дӯш, к-ин зебоият дод,
Зи хубони ҷаҳон болоият дод?

Абдурраҳмони Ҷомӣ

ШАРҲ. Масдар калимаи арабӣ буда, маънии ҷойи **баромаданро** дорад. Дар китобҳои луғат, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», **масдарро манбаъ** низ шарҳ додаанд, яъне **масдар** манбаъ ё асоси пайдоиши ҳамаи шаклҳои феълӣ мебошад. Мо феълро ҳамеша ба сурати масдар вирди забон мекунем. Масалан, агар бихоҳем, ки аз байти:

Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор.

Носири Хусрав

феълро нишон бидиҳем, онро дар шакли масдар ин гуна бояд номбар кунем: **дил(ҳо) ниғаҳ доштан** ва **маёзурдан** (наёзурдан). Ё, пурсида шавад, ки аз ҷумлаи «Зарвоншоҳ китоб мехонад» феълро муайян кунед, онро ин тавр бояд нишон дод: хондан!

79. *Масдарҳоро ба феъли замони гузашта баргардонед: рӯфтан, чидан, пухтан, расидан, тайёр шудан, тамошо кардан, қўфтан.*

? Феъли замони гузашта чӣ гуна амалро мефаҳмонад?

Δ Соҳти феълҳои «**тайёр шудан**» ва «**тамошо кардан**»-ро бигӯед.

80. *Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои дар қавсайн оварда феъли мувофиқро гузored ва матнро нависед. Тобишҳои маъноии он феълҳоро бигӯед:*

Шаҳри азизи ман! Чӣ хусни дилрабое дорӣ! Дар кӯчаю хиёбонҳоят қадам...у дилам аз фараҳ... Ана, баҳор ҳам омад. Дарахтони қадди роҳу майдонҳои ту гулбасар шуданд. Хусни дилҷӯйи ту боз дилработар гардид.

Шаҳри дилҷӯйи ман бо қадамҳои баҳодуруна... Дар ин ҷо қариб ҳар рӯз ягон навигариро дидан мумкин. Вай дар пеши назар...

(*лабрез мешавад, мемонам, месабзад, пеши меравад*).

Озод Аминзода

81. Феъли «сохта истодан»-ро аз рӯйи шахсу шумора тасриф кунед, бо шаклҳои тасрифи он чанд ҷумла тартиб бидиҳед.

82. Шеъри зеринро бинависед ва феъли замони ҳозира-ояндаро муайян кунед:

Фаввора аз дили санг
Ќӯшад нафас кашида,
Бар осмон чу тӯсе
Ќад бо ҳавас кашида.
Хуршеди бомдодон
Ќокулфишон дурахшад,
Андар танаш чу атлас
Тиру камон дурахшад.
...Монандаи сафедор
Ќад рост мекунад об.
Аз ошён чу қафтар
Парвоз мекунад об.
Об аз гулӯи санге
Чун аз қафас раҳида,
Бо ҳар паридани он
Дунё нафас кашида.

Ҳабибуллоҳ Ғайзуллоҳ

? Ба мисраи «Об аз гулӯи санге» таваҷҷуҳ кунед: магар санг гулӯ дорад? Инро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мазмуни мисраи «Дунё нафас кашида»-ро хаттӣ шарҳ диҳед.

83. Ба қойи нуқтаҳо феъли замони ҳозираро гузоред. Намуна: меваҳо пухта истодаанд:

Мо ба вилояти Суғд...
Дехқонон аз сари замин...
Хонандағони синфи ёздаҳ ба имтиҳон...
Ҳофиз суруд...

84. Матнро бинависед ва таркиби феълҳои ишоратшударо муайян кунед:

Месарояд булбули ширинсухан
Рӯзу шаб бо як забон дар он чаман.

Мирзо Турсунзода

Толиби илм **ноил намегардад** илму маърифатро ва **ман-фиат намебинад** аз ҳамон илм, магар ба бузург шуморидани устод ва эҳтироми устод.

«Тавсифи муаллим»

85. *Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:*

	хӯрд	а) сухбат хоҳад кард
а) хоҳад	нӯшид	тамошо хоҳад кард
	пӯшид	кӯшиш хоҳад кард
б) нахоҳад рафт		б) дер нахоҳад кард

Δ Аз матни зерин феълҳои замони ояндаро муайян кунед:

Об меояд, даштҳо, заминҳои хушк обод хоҳанд шуд. Ин об боғҳоро гул-гул хоҳад шукуфонд, майдонҳоро ҳосилхез хоҳад кард. Мухтасар, оби канали Калони Фарғона мисли хуне, ки ба ҷисми инсон зарур аст, ба ниҳолҳои боғҳо ҷон хоҳад бахшид.

Ҷалол Иқромӣ

86. *Матни зеринро айнан бинависед, сипас феълҳои **омадан** (ояд) ва **нозидан** (нозанд)-ро ба шакли замони оянда баргардонед:*

Вахш сӯйи Панчи шуҳратнок ояд лаб зада,
Аз бараш Кофарниҳон дар ёди Ому чап зада.
Точикон нозанд аз ин гуна дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

? Гуфта метавонед, ки вожаи «**Ому**» дар кадом шеъри устод Рӯдакӣ зикр шудааст?

Δ Шарҳи калимаи «**мусаффо**»-ро аз китоби луғат биёбед.

87. Матни зеринро бихонед, феълҳоро нависед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Падар рухи чун баҳор ва тани пилвори писарашро дида,
ӯро дар оғӯш гирифт ва аз шодӣ гирист. Пеши симурғ ба сипос сар фуруд овард, ӯро ситоиш кард ва офарин хонд.

Симурғ сӯйи ошёнаш парвоз кард, чашмони Сом ва хамроҳаш ба вай нигарон монданд.

Падар ҳамоно гириста, ба писар гуфт:

– Дилатро ба ман бад макун ва аз гузашта ёд манамо.
Ман то абад дӯстдор ва меҳрубони ту хоҳам буд. Акнун, ки туро ёфтам, ҳамаи хохишу орзуятро ба ҷо меорам.

Сотим Улугзода

? Сом номи қаҳрамони достони кадом шоир аст?

Δ Муродифи калимаи «ошён»-ро бигӯед.

§8. СИФАТ

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки номро мефаҳмонанд. Бубинед, ки олими маъруфи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва ба тозӣ номро исм хонанд». Исм, яъне ном аст. Калимаҳои

модар	мард
осмон	бахт
замин	шоир
пироҳан	ангур
хона	болопӯш

ва ғайра номро ифода мекунанд ва ба саволҳои **кӣ?**, **чӣ?** ҷавоб мешаванд. Ҳамаи калимаҳо номро баён намекунанд, боз калимаҳое мавҷуданд, ки номро аз ҷиҳате шарҳ медиҳанд, ба монанди:

соф	сабз
пахлавон	сафед
меҳрубон	васеъ
ширин	бузург
сахт	чармӣ

ва ғайра.

Калимаҳои (исмҳои) дар боло оварда ба воситаи изофат (**-и**) бо вожаҳои дигар ин тавр алоқаманд мешаванд:

модари меҳрубон	пироҳани сабз
осмони соф	марди паҳлавон
замини сабз	шоири бузург
хонаи васеъ	ангури ширин
бахти сафед	болопӯши чармӣ

Калимаҳои **меҳрубон, соф, сахт, сабз, васеъ, паҳлавон, бузург, сафед, ширин, чармӣ** сифати калимаҳои гурӯҳи аввал, яъне баёнгари хислат, ранг, лаззат, сохт ва тавоноии онҳо мебошанд.

88. Матни зеринро бинависед ва сифатҳои «**чавон, мард**» ва «**олимон**»-ро муайян кунед:

Ин чавони хушқадду қомати зебо ва хушрафтор, ки Абдуллоҳ ибни Сино ном дошт, дар замони ҳукмронии Нух ибни Мансури Сомонӣ (987-998) ба ин ноҳия омил таъйин карда шуд.

Ӯ чавони танҳое буд. Дар байни мардум ба наздикӣ аз Балх ба Бухоро омаданаширо меғуфтанд ва дар бораи марди донишманд будан ва бо олимони Бухоро нишастухез доштаниаш ривоят мекарданд.

Раҳим Ҳошим

? Сифатҳои калимаи «**чавон**» бо якдигар чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?

Калимаи «**нишастухез**» чӣ гуна сохта шудааст?

89. Шеърҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онро шарҳ диҳед:

Некӯй кун бар он ки некӣ хост,
К-аз ту ин номи нек мемонад.

Шамсиддин Шоҳин

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу ҷаману кӯҳу лолазор.
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...

Пайрав Сулаймонӣ

? Некӣ чӣ гуна вожа аст?

Сифат ҳиссаи нутқест, ки аломат ва чигунагии касе ё чизро мефаҳмонад: одами **бафаҳм**, хонаи **равшан**, сухани **нек**, хӯроки **гарм**, доруи **шифобахш**, лаълии **шишагӣ**, оҳуи **кӯҳӣ**, пойафзоли **мардона**, дасти **рост** ва ғайра. Суоли сифат **чӣ ранг?**, **чӣ гуна?**, **кадом?** аст.

90. Бо истифодаи сифатҳои **нозук**, **рост**, **гуворо**, **сард**, **нарм**, **ҳамвор**, **дур**, **оқил**, **торик**, **зебо**, **ношинос**, **мушфиқ**, **мумтоз** ҷумла тартиб бидиҳед.

91. Матнҳои зеринро аввал бинависед ва ба сифатҳои ишора кунед:

Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфи табъу сухан гуфтани дарӣ донад.

Ҳофизи Шерозӣ

Саъдиё, марди накуном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накуй набаранд.

Тарахҳум бар паланги тездандон
Ситамгорӣ бувад бар гӯсфандон.

Саъдии Шерозӣ

Дастмояи бузург ақлу адаб аст, на аслу насаб. Ҳар кас ақли соф ва хиради комил дошта бошад, худро аз пояи паст ба мартабаи баланд мерасонад, ҳар кас ақли заиф дошта бошад, худро аз дараҷаи олий ба мартабаи дани андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Гарчӣ хиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

? Мурод аз **хиндӣ** ва **дарӣ** гуфтан чист?

92. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки **тезпар** ва **баландпарвоз** сифатҳои кадом исманд?

Ногаҳон рӯзе аз ҳаво бозе
Тезпарре, баландпарвозе
Кард сӯйи кабӯтаре оҳанг,
Пойи ўро гирифт сахт ба чанг.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? **Оҳанг** ба кадом маъно омадааст?

Δ Мафҳуми дигари калимаи **оҳангро** бигӯед.

§9. СИФАТИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифат аз ҷиҳати ифодаи ҳолату ҷигунагии исм ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: аслӣ ва нисбӣ.

Сифати аслӣ аломати хос ва асосии исмро мефаҳмонад, ҷунончи:

девори **баланд**
ҳавои **тира**
кулоҳи **сафед**
доруи **талх**

Сифати нисбӣ аломатро нисбат ба чизе (макон, замон) ё касе мефаҳмонад ва аз калимаҳои дигар бо ёрии пасвандҳои **-ӣ(-гӣ)**, **-ин(-ина)**, **-она** ва ғайра сохта мешавад, мисол:

рӯймоли пашмӣ
кӯзаи сафолӣ
гарданбанди нукрагӣ
болопӯши чармин
чавони сабзина
либоси кӯдакона

93. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои аслии ва нисбиро ҷудо кунед ва бинависед:*

Абдуллоҳ, ки фозил ва дӯстдори илм буд, бисёр хоҳиш дошт, ки ду писараш Хусайн ва Маҳмудро хонанда, аз донишҳои замони воқиф гардонад. Ӯ бо ҳамин мақсад ба Бухоро кӯчид ва Хусайнро аз панҷсолагиаш ба хондан водошт.

Дар ин бора худи Абӯалӣ мегӯяд:

«Ҳамагӣ ба Бухоро бозгаштем. Падарам барои ман омӯзгори «Қуръон» ва адабиёт гирифт. Даҳсола будам, ки «Қуръон» ва бисёре аз илмҳои адабро фаро гирифтам».

Хусайн дар рӯзҳои аввали ба хониш сар карданиш истеъдоди аҷибоне нишон дода, устодонашро ба ҳайрат меандохт.

Падараш баъд аз ин ӯро дар назди Абдуллоҳи Массоҳ ном марди риёзидон ва танобчӣ, ки дар ҳамсоғии онҳо дукони баққоли дошт, ба таълими илми ҳисоб ва ҳандаса гузошт.

Дар ин солҳо Бухоро чамъомадгоҳи аҳли савод ва илму маърифат буд. Чунонки таърихнависон қайд кардаанд, авоми шаҳри Бухоро низ олиму донишманд буданд ва аксари ин олимони барои гузаронидани зиндагӣ ба касбу кори гуногун: баққоли, атторӣ, дуредгарӣ ва амсоли он машғул

буданд. Абдуллоҳи Массоҳ низ аз ин ҷумла олимон буда, ризқу рӯзии худ ва хонаводаашро бо даромади ночиз аз ду-кони баққолияш таъмин мекард.

Раҳим Ҳошим

Аградод дар яке аз нуқтаҳои баланди кӯх, рӯйи харсанги бузурге нишаста, найи ҷӯпонияшро менавохт. Дар канори ӯ гурги қариб дусолааш – Ашк рамаи гӯсфандони машғули ҷариданро дидбонӣ мекард. Аградод бар тан куртаву шалвори зардинаи чармин дошт, ки онро бо решаи бодом ранг дода буданд. Дар пой низ ҳамранги шалвор пойафзоли чармине дошт. Хатти мӯйлабҳои нафис ва риши сияҳфомаш низ дар бари рӯй дамида, хусни ҷавонияшро меафзуд. Сараш урён, мӯйи сиёҳи мавҷдори то китф хамидаашро бо пешонибанди чармине баста буд.

Най нола мекарду офтоби ҳаловатбахши фасли баҳор нур меафшонд. Шоҳаҳои ғарқи гули бодом аз насими боди форам алвонҷ мерафт. Гулу гиёҳ ва сабзаҳои дамида як фазои гуворои биҳиштосоро фароҳам меовард. Ва Аградоди ҷавону зебо бо навои най эҳсоси дили пурфараҳ ва шукронаи расидан ба баҳори навро тараннум мекард.

Бароти Абдурраҳмон

94. *Ба исмҳои зерин сифати мувофиқ биёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб диҳед:*

ҷома	чароғ
соат	шаб
миз	кафш
тут	омӯзишгоҳ
асбоб	кабк
забон	дуқон

95. *Ба сифатҳои зер исми мувофиқ пайдо кунед ва бо онҳо ҷумла бисозед:*

дӯстӣ	пурсамар
мисрӣ	барқӣ

ёбой
сангӣ
пирона
осмонӣ

бадахшонӣ
шишагӣ
заррин
гандумӣ

96. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онҳоро муайян кунед:*

Дар деҳа шавқуни омад-омади пода, хандаи хушҳолонаи занону духтарони аз дарав баргашта ба фазо мепечид. Аз хонае ба атроф бӯи хуши нони гарм пахн мегашт. Аз боғ садои пайи ҳам афтидани себу нок ачаб хушоҳанг ба гӯш мерасид. Ва ҳамаи инҳо рафта-рафта кӯфти роҳро кам карда, занги дили Ҳалимро шустанд. Ӯ сар рӯи болиштҳо ниҳода, ба осмони каб-кабуду беғубори деҳа назар афканд, ба нағмапардозии булбулон ва хониши чирчиракҳо гӯш андохт.

Абдулҳамид Самад

Айёми баҳору бомдодӣ,
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Бар ҷониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лолазор бинӣ.
Ҳаст оби равон равон ба ҳар сӯй,
Сабз аст зи сабзаҳо лаби ҷӯй.
Аз бӯи гулу гиёҳи навхез
Боди саҳарист анбаромез.
Нав хоста сабза, гул шукуфта,
Наргис лекин ҳанӯз хуфта.
Гул хурраму барги тоқ хуррам,
Аз сабза тамоми хок хуррам.

Садриддин Айни

Ба ин дараи дур баъди баҳори рафта гӯё баҳори рангину тозатаре омад.

Ҷонибек Ақобир

§10. ИФОДАИ КАМИВУ ХУРДӢ ДАР СИФАТ

Нишонаи камиву хурдӣ ва навозиш пасвандҳои **-ак** (**-як**), **-акак(-якак)**, **-тоб**, **-ина** мебошанд.

Ин пасвандҳо камӣ ва хурдии аломати номро мефаҳмонанд, чунончи:

барраи **сафедак**
парандаи **хушрӯяк**
нони **гармакак**
марди **сиёхтоб**
чавони **сабзина**

97. Аз матнҳои зерин сифатҳоро ёфта бинависед ва маънидод кунед:

Кампирак дар қатори дувуми зол (толор) андешаманд менишаст. Чеҳраи вай пурожанг, устухони китфони харобакаш барҷаста буда, ангуштони андаке сиёхтоби серрагуपा-яш аз ғояти интизории пурҳаяҷон сахл меларзиданд. Аммо наберааш, писараки ба тахмин даҳ-дувоздаҳсолаи шӯху беқарор, дар паҳлуи вай беист кунҷковӣ мекард.

Ҷонибек Ақобир

Кампирак шод мешавад, лабаш ба ханда моил мегардад, чинҳои рӯяш мисли мавҷҳои нотавон хаёле ба ҳаракат медароянд. Ва ӯ панҷаи аз харобӣ шахшӯлу сардакашро бо меҳр ба китфи Талаб мениҳаду миннатдорона навозиш мекунад...

Раҳ ба раҳ писарак ба кӯйи андеша афтод, ки боз чӣ азо-бе ӯро интизор бошад. Охир, амакаш ӯро дидан баробар он-чунон шод гашт, ки беҳисоб. Ба оғӯшаш кашид, аз пешонааш бӯсид, китфони лоғаракашро сила кард.

Абдулҳамид Самад

Ў як чавони баландқомати зардинарӯйи тангчашми пур-
хашм буд.

Садриддин Айни

Дил метапад, гум мезанад бо ёди мардони Ватан,
Ҳар дам ба хотир мерасад рози шаҳидони Ватан.
Ин турбати болои раҳ як қиссаи мардона аст,
Ин ҳайкали паҳлуи раҳ рамзи ватанхоҳона аст.
Ҳар гӯшаи ин мулки мо чавлонгари уммед шуд,
Ин ҷо ҳар оташпорае аз зарраҳо хуршед шуд.
Эй бахтёрони Ватан, онро ниғаҳбонӣ кунед,
Дар хуфтагоҳи ҳар шаҳид, ёрон, гулафшонӣ кунед.
То ҳар кучо гул бардамад, ранг орад аз меҳри шумо,
То гоҳ-гоҳ ёд оваред аз қаҳрамониҳои мо.

Меҳмон Бахтӣ

? Бигӯед, ки пасванди **-ак** бо чӣ гуна калимаҳо омадааст?

Дар шеъри устод Меҳмон Бахтӣ кадом пасванди сифатсоз истифода шудааст?

Δ Сифатҳои калимаи **чавонро** дар ҷумлаи устод Айни номбар кунед.

§11. ДАРАҶАҲОИ СИФАТ

Афзалияту афзунии касе бар касе ё чизе бар чизе дар қиёс маълум мешавад. Василай муқоиса пасвандҳои **-тар**, **-гарин** мебошанд. Мисол: писандида – **писандидатар**, шариф – **шарифгарин**.

Духтаре дорам соҳиби ҳусну ҷамол ва ахлоқи писандида.

Садри Зиё

Писандидатар кас чу фарзанд нест,

Чу пайванди фарзанд пайванд нест.

Абулқосими Фирдавсӣ

Шарифтарини ҳама чизҳо ақл аст ва мадори кори олам бо ўст.

Фахрии Ҳиравӣ

Аз ин далелҳо фаҳмида мешавад, ки пасванди **-тарин** нишонаи дараҷаи олии қиёс мебошад. Чуз ин калимаҳои **аз ҳама, ниҳоят, бағоят, сап-сафед, каб-кабуд, сип-сиёҳ, суп-сурх, заб-зард** низ мафҳуми дараҷаи олии қиёсро метавонанд баён намоянд. Ба мисолҳои поин тавачҷуҳ кунед:

Ва бидон, ки **аз ҳама** хунарҳо беҳтарин хунаре сухан гуфтан аст ва чун ин бидонистӣ, забонро ба хубӣ ва хунар омӯхта кун ва чуз чарбзабонӣ одат макун, ки забони ту доим ҳама он гӯяд, ки ту ўро бар он ронӣ ва одат кунӣ, чи гуфтаанд: «Ҳар киро забон хуштар, ҳавохоҳаш бештар».

Унсурулмаолии Кайковус

Дар умури дунявӣ **ниҳоят** содалавҳ буданд.

Садри Зиё

Юсуф аз он сурат **бағоят** шодмон шуд.

«Равзат-ус-сафо»

Баҳор омад, садои булбул омад,
Насими фораму бўйи гул омад.
Либоси сабзро саҳро ба бар кард,
Кулоҳи **сап-сафед** олу ба сар кард.

Мирзо Турсунзода

Ту ғам нахӯр, худам барояш алафи **каб-кабуд** даравида меорам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Аскарҳои рамузфаҳм чунон рафтор мекарданд, ки сари Далер ба осмон мерасид. Онҳо кулоҳ, либосҳо ва мӯзаҳои **сип-сиёҳи** ялтиросияшонро ба ў мепӯшониданд.

Дарози гарданборик шабу рӯзро дар осиеб гузаронида, гандуми ҳамаро орд кард. Чашмонаш аз беҳобӣ **суп-сурх**, сару либосаш аз гарди орд **сап-сафед**, аз кораш қаноатманду рӯхбаланд, ба ҳар касе дучор меомад, мегуфт:

– Ин азобҳои мо ҳеҷ гап не, муҳиммаш тинчию осоиши дунё, осудагии мардум.

Соате нагузашта, духтараки чингиламӯе зангӯлаи **заб-зард** дар даст, ҳамроҳи муаллима дар саҳни мактаб пайдо шуд ва шармгинона дуру дароз занг зад.

Абдулҳамид Самад

△ Бо калимаҳои ишоратшудаи боло якҷумлай тартиб диҳед.

98. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:*

Дар лабони духтарак ин лаҳза табассуми ноаёне падид меомад ва чеҳрааш кушодатар мегашт, чашмонаш гӯё як даста оташ шуда, шарора мепошиданд.

Абдулҳамид Самад

– Шунидед, устод, Султон «Шоҳнома»-ро хеле-хеле писандидааст. Дирӯз Абдулвоҳид ба наздам омада мегӯяд: «Султон маро талабида буд, рафтам. «Шоҳнома» рӯйи мизаш буд, фармуд: бигир, як боб аз корҳои Рустам бихон!»

Варақ задам, боби «Ҷанги Рустам бо Ашкбӯс» баромад, хондам, хеле ҷолиби тавачҷуҳи Султон афтод. Ӯ ҳатто баъзе байтҳои батақро хонанд.

...Андуҳи вай (яъне Фирдавсӣ) аз «Шоҳнома» буд: бузуртгарин асари ӯ дар ҳақиқати амр боз ҳам харидор наёфт, дар миёна муаллақ монд.

Сотим Улугзода

Бештарин заминҳо қитъа-қитъа ва деҳа-деҳа ба амал-дорон ба тарзи танҳо дода мешуданд, ки деҳқонон дар он заминҳо монанди чоряккорон кор мекарданд ва қисми бузурги маҳсулотро танҳо дорон мегирифтанд.

Садриддин Айнӣ

ЗАМИН

Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам.
Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, ғамнокам.
Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напиндоред бедардам, кафи хокам.
Ба даври хеш чун сайёра чунбидам,
Ба даври хона чун гаҳвора чунбидам,
Ба рӯзи нек ҳамчун тифл хандидам,
Ба рӯзи бад чу марди пир ларзидам.
Баҳорон гул шудам,
Аз хеш рӯйидам,
Ба уммеде, ки бӯедам.
Ғубори раҳ шудам дар роҳи дилёбӣ,
Ба уммеде, ки пӯедам,
Қаҳон гардеду рози якдигар донед,
Маро модар,
Шумо, эй қавмҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам
Бар шумо эъҷоз бахшидам,
Зи ҷазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахшидам,
Ки боре модари ғамхор гӯедам.

Муъмин Қаноат

ШАРҲ. Пасванди **-тар** дар назм баёни мафҳуми дараҷаи олии қиёс ба ҷойи пасванди **-тарин** меояд. Мисол:

Ҳунар ба ҷашми адоват **бузургтар** айб аст,

Гул аст Саъдию дар ҷашми душманон хор аст.

Саъдии Шерозӣ

99. *Бо сифатҳои сап-сафед, сип-сиёҳ, каб-кабуд, заб-зард аз осори манзуму мансур мисол интиҳоб кунед ва дар дафтар нависед.*

§12. АЛОҚАИ СИФАТ БО ИСМ

100. *Матни зеринро бинависед ва сифатҳоро шиора кунед:*

БИНОҲОИ МАДРАСАҲОИ БУХОРО

Биноҳои мадрасаҳои Бухоро монанди мадрасаҳои дигар қисми Осиёи Миёна бештарин дуошёна ва баъзан јакошёна буда, мо то имрӯз намунаҳои онҳоро ҳам дар Бухоро, ҳам дар Самарқанд, ҳам дар Тошқанд ва дигар шаҳрҳо мебинем.

Мадрасаҳо дар берун ва дарун саҳни васеи сангин, деворҳои бо хишти пухта сохташудаи мустаҳкам, тоқҳо, равоқҳо ва гулдастаҳои пурҳашамат дошта, бештарин пештоқҳо, гунбазҳо ва деворҳояшон кошинкорӣ буданд.

Аммо ҷойи бошишгоҳи асосӣ, ки ҳучраҳои онҳо буданд, дар ғояти тангӣ ва торикӣ буда, бештарин барои хобухези ду кас базӯр кифоя мекарданд. Бештарини ин ҳучраҳо якдара ва пешравоқ буда, ҳам одам, ҳам ҳаво аз ҳамон як дар медаромад, ҷойи ошпазӣ, хезум ва ангиштгузорӣ ва дастурӯйшӯйӣ ҳам дар пойгаҳи ҳамин ҳучраҳои танг ҷойгиронида шуда буданд.

Садриддин Айни

△ Калимаҳои **сохташуда, хобухез, ангиштгузорӣ ва дастурӯйшӯйиро** аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

101. *Аз сутуни дуҷум барои исм аввал сифати мувофиқ биёбед, баъд бигӯед, ки миёни ин калимаҳо чӣ гуна алоқа барқарор кардан мумкин аст?*

мутриб	мӯй
насим	барг
осмон	сабз
хоб	сафед
руҳбахш	ширин
хушсуруд	нилгун

Аслан сифат ва исм ба воситаи изофат **-и** алоқаманд мешаванд, чунончи: гули хушбӯй, хӯроки гарм, адиби мумтоз.

Дар ибораҳои мазкур калимаи аввалро мавсуф ҳам мегӯянд, яъне васфшуда, касе ё чизе, ки дорои сифате бошад.

Ғоҳе алоқои сифат бо исм бе изофат низ мешавад. Дар ин маврид сифат пеш аз мавсуф воқеъ мегардад. Ин ҳолат бештар дар назм ба ҷашм мерасад. Мисол: **беҳтарин** рафиқ, **баландтарин** кӯҳ.

102. *Матни зеринро бинависед ва робитаи байни сифат ва исмро бифаҳмонед:*

Дашти нопаддоканори атрофи Ғиждувон. Моҳи чаҳордаҳ бо равшании худ домани фарози ин даштро гӯё бо пардаи тунуки сафеде печонида гирифтааст. Сафар рамаи худро аз ҷаро ба кӯтане ҷамъ кард ва худ дар баландие, ки аз борони дирӯза сабзаҳояш навхез шуда буд, танҳо дароз кашаида хобидааст.

Саги сиёҳи калони ӯ гӯшҳояшро сик карда, оромии шабонаи гӯсфандон ва хӯҷаинашро посбонӣ мекард. Сафарро хоб намебурд ва ба навозиш сари сагашро мемолид:

– Дар ин хомӯшию танҳой дилгир шудай магар?

– Оре, кас чӣ хел дилгиру ғамгин нашавад! Дар ин суку-
нати шаб танҳоию бекасиатро боз сахттар ва аламангезтар
хис мекунӣ! Мегӯянд, ки Мачнунро аз махбубааш чудо кар-
данду ӯ ба дашту биёбон рафтааст. Ҳамроҳу ҳамдами ӯ са-
гони бовафо будаанд. Ӯ ба онҳо рози дилашро мегуфтааст,
аз сӯзу гудози ишқаш таронаҳо месурудааст.

Расул Ҳодизода

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накухоҳӣ ба кас роҳатрасонист.

Носири Хусрав

Ба мисли гӯшту нохун ҳамеша бо Ватан будам,
Агарчи нисфи умри беҳтаринам дар сафар бигзашт.

Мирзо Турсунзода

? Сифатҳои ибораи **пардаи тунуки сафед** кадомҳоянд?
Δ Муродифи феъли **сурудан** (месурудааст)-ро бигӯед.
Сифатҳои исми «**суруд**»-ро номбар кунед.

§13. КАЛИМАСОЗИИ СИФАТ

Сифат тавассути пешванду пасванд ва бо роҳи ба
ҳам пайвастанӣ калимаҳо сохта мешавад:

1) *бо пешванд*: одами **боирода** (**баирода**), қасри
бошукӯҳ, дашти **беоб**, абри **даргузар**, гули **ноёб**;

2) *бо пасванд*: панҷараи **оҳанин**, гӯшвори **нукрагин**,
туҳфаи **шогирдона**, марди **донишманд**, оташи **тобнок**,
хӯроки **дирӯза**, гули **хандон**, булбули **гӯё**, сухани **бурро**,
меваи **порина**;

3) *бо роҳи пайвастанӣ ду реша*: ҷавони **илмдӯст**,
оҳанги **таъсирбахш**, ақли **дурандеш**, дашти **лабташна**.

103. *Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳоро биёбед ва ба дафт-
ратон бинависед:*

Дар Мовароуннахри онрӯза, хусусан дар Бухоро ва музофоти он, бофандагӣ, пойафзолдӯзӣ, заргарӣ, ҳайкалтарошӣ ва наққошӣ бисёр ривоч ёфта буд. Дар Бухоро як коргоҳи бисёр калони бофандагӣ ва гулдӯзӣ буд, ки арабҳо ба вай «Байгуттироз» ном дода буданд, ки «хонаи зебу зинат ва нақшу нигор» гуфтан аст.

Садриддин Айни

Ман дар деҳаи Қаротоғ, ки дар ҷануби Тоҷикистон воқеъ аст, ба дунё омадам. «Қаротоғ» ба тоҷикӣ «Сиёҳкӯҳ» аст. Дар ҳақиқат ҳам, ин деҳаро аз чор тараф кӯҳҳои сиёҳфом иҳота карданд, ки аз паси онҳо силсилаи теғаҳои дандонадор ва гарданаҳои барфпӯши қаторкӯҳҳои Ҳисор ба назар менамоянд.

Деҳаи мо аз қадим бо хунармандони гулдасти худ шуҳрат дошт. Дар ин ҷо, махсусан, кирмакпарварӣ, чармгарӣ ва кулолӣ равак ёфта буд. Бофандагон матоҳҳои рангоранги хилъатбоб ва шохивориҳои ҳисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз ҳудуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Соиб, сухани сабз бувад зиндаи ҷовид,
Фирӯзаи ман кони Нишопур надорад.

Соиб Табризӣ

Аз он лаб шунидан ҳикоят хуш аст,
Суханҳои рангин бағоят хуш аст.

Камоли Хуҷандӣ

? Ҳадаф аз **сухани сабз** чист?

104. Бо пасвандҳои **-ина, -гин, -фом, -гун, -он, -она** сифат бисозед.

§14. ПЕШВАНД ВА ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

Пешвандҳои сифатсоз инҳо мебошанд: **бо-, бе-, ба-, бар-, но-, дар-, пур-**.

Бо пешвандҳои **бо-, ба-, бе-, но-, бар-, пур-** аз исм сифат сохта мешавад: ҷавони **бофарҳанг**, соли **бафайз**, моҳи **беайб**, кирдори **носавоб**, ҷавони **баркамол**, риштаи **пуртоб**.

Бо пешвандҳои **но-** ва **дар-** аз феъл сифат сохта мешавад: марди **ношинос**, кадуи **норасид**, абри **даргузар**.

Бо пасвандҳои **-ӣ(-гӣ), -она(-гона), -нок, -манд, -ин (-гин), -ина, -гун, -о, -он** аз исм, феъл ва зарф сифат сохта мешавад, чунончи:

паёми **дӯстӣ**

ғамхори **доимӣ**

кати **тахтагӣ**

суоли **оқилона**

куртаи **бачагона**

замини **намнок**

одами **донишманд**

китоби **арзишманд**

болопӯши **чармин**

бачаи **шармгин**

мавизи **порина**

осмони **нилгун**

хонандаи **доно**

гули **хандон**

105. *Аз исму феълҳои **ақл, шараф, таҷриба, меҳр, дор, тавон** аввал сифат бисозед, баъд он сифатҳоро дар ҷумла биёред.*

106. *Матнҳои зеринро бихонед ва таркиби калимаҳои иширатшударо эзоҳ бидиҳед:*

Ҷавонони донандаи **боғухар**

Нагиранд беозмоиш хунар.

Абдураҳмони Ҷомӣ

Дилам хизонаи **пурганч** буду ганҷ сухан,

Нишони номаи мо муҳру шеър унвон буд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аз кирдори **носавоб** дурӣ чӯед .

Муҳаммад Авфӣ

Ҳамекун ба пирони **бекас** касӣ,
К-аз ин шева, донам, ба пирӣ расӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Сухан санчида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи **бетааммул** ошно бегона мегардад.

Абдулқодири Бедил

Фасли баҳор бо тозақориҳову пирохани сабзаш фаро расида, дар домани кӯҳ гӯё қолини **пурнақше** густарда буд. Рамаи гӯсфандон аз дур чун нақши гуле андар рӯи қолин ба чашм мерасид.

Бароти Абдурраҳмон

Беадаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Ҷалолиддини Балхӣ

Ҳамон беҳ , ки **нодон** ба доно равад,
Ки аз донишаш кор боло равад.
Чу **нодон** зи доно кунад саркашӣ,
Набинад зи даврони гетӣ х(в)ашӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? Бигӯед, ки калимаҳои **ошно** ва **бегона** (дар байти Абдулқодири Бедил) бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?
Вожаҳои **беадаб** (дар шеъри Ҷалолиддини Балхӣ) ва **нодон** (дар шеъри Абдурраҳмони Ҷомӣ) магар сифатанд?
Δ Сифатҳои ишоратнаёфтаре биёбед.

§15. СОХТИ СИФАТ

Сифат аз чихати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати сода танҳо аз як реша иборат аст: **рост, сафед, баланд, нек**.

Сифати сохта бо ёрии пешванд ё пасванд сурат мегирад: (писари) **боакл**, (умри) **бардавом**, (меҳмони) **ношинос**, (пунбаи) **мисрӣ**, (духтари) **шармгин**, (дари) **чӯбин**.

Сифати мураккаб аз ду (гоҳе аз се) реша ташкил меёбад: (одами) **хушсухбат**, (ниҳоли) **навбар**, (марди) **накуном**, (чавони) **хушрафтор**, (одами) **мехнатдӯст**, (сарзамини) **пурганч**, (роҳи) **печутобдор**.

Сифати мураккаб аз решаҳои гуногун бо ёрии пасванд ва миёнвандҳои **-ӣ**, **-а**, **-ба-**, **-дар-** низ сохта мешавад: (корхонаи) **хишт+рез+ӣ**, (фабрикаи) **шоҳи+боф+ӣ**, (рӯзи кори) **ҳафт+соат+а**, (барфи) **пай+дар+пай**, (муҳорибаи) **тан+ба+тан**, (таронаҳои) **нав+ба+нав**, (хонаҳои) **дарун+ба+дарун**.

Ќузъҳои сифати таркибӣ аз ҳам чудо навишта мешаванд ва тарзи ташаккули онҳо ин гуна аст:

1) аз сифатҳои мураккаб бо роҳи ба онҳо илова кардани калимаи эзоҳдиҳанда: *муаллими нишони «Шарафдор», бачаи палтои чарминпӯш*;

2) ба воситаи пешоянд ва пайвандак: *фарҳанги русӣ ба тоҷикӣ*, *ҳаракати миллию озодихоҳӣ*.

107. *Матни зеринро нависед ва дар зер сифатҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ хат кашед:*

Талу тепаҳо, долу дарахтон баъди борони дишаба хусни худро дигар карда буданд ва ба чашм покизаву ботароват метофтанд. Коҳҳои парешон, ки гӯё либоси каҳрабони пуштаҳо буданд, акнун тиллоранг гаштаанд. Қаторҳои навниҳолони чормағзу гелос, себу нок ва санчиду олуҷа,

ки тасмавор гирди хамиву пуштаҳо печида, атрофро ба як чомаи беқасаби хушрангу навдӯхта табдил додаанд, боз ҳам дилрабову бошукӯх метофтанд, баргҳои рангоранги онҳо имрӯз дар шуълаи офтоб бирешимвор чило медоданд. Ин ниҳолонро се-чор сол пеш коркунони хочагии навбунёди чангал шинондаанд. Бобои Сайид мегӯяд, ки оянда тамоми кӯҳсор ба боғзор табдил меёбад.

Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бӯйи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд. Вай қаноатманд нафаси тӯлонӣ кашид, вале шамоли сард вазиду пайкари ўро бераҳмона харошид ва аз сари шох баргҳои қирмизии гелосро барканд ва дар ҳаво намоишкорона печутоб доду сӯйи ҳавлӣ бурд. Хусрав ноилоҷ дастонашро аз таги манаҳаш гирифта, худро ғунча кард. «Бӯйи зимистон меояд, барф борад, ганда мешавад. Бачаҳо ҳоло байни пахтазор, чӣ ҳол дошта бошанд?» гуфт хаёлан ва оҳ кашиду ба анбӯҳи олучаву чормағззорони шафати деҳа, ки аз хазон рӯймоли зарҳалӣ ба сар кашида, шафақи сӯзонро ёдрас мекарданд, назар афканд. Тирамоҳ баргҳои дарахтони боғоту деҳу атрофи онро ба ҳамаи рангҳо гулкорӣ кардааст. Нафаси сарди зимистон онҳоро барканда, титу парешон сохта, ба хоку об яксон ва дарахтонро урёну хузновар мегардонад.

Абдулҳамид Самад

? Ба чойи ғунча кард боз чӣ гуфтан мумкин аст?

108. *Бо сифатҳои сода, сохта ва мураккаби зерин ибора ва ҷумла тартиб бидиҳед:*

соф, ранга, хазон, нозук, гармӣ, шоҳӣ, бузург, хирадманд, тоза, саманд, латиф, носипос, беадаб, бофазл, сангин, пайдарпай, печдарпеч, ҳавои роҳати ҷон

§16. РОҲҶОИ СОХТА ШУДАНИ СИФАТҶОИ МУРАККАБ

109. *Матни зеринро бихонед, сифатҳои сода, сохта ва мураккаби онро дар дафтар нависед:*

Дар ҷустуҷӯи дониш ба ҳар даре сар мезад, аз ҳар ҷамане гуле мечид. Ба рӯяш дарҳои нав кушода мешуданд. Он чи нав дарк карда буд, даме дилашро равшан месохт, вале назараш ҳамеша ба дурӯҳо нигарон буд. Дар пеш ториқиҳои зиёди ҳанӯз равшан нашудаеро медид ва боз ба сӯи онҳо раҳ мепаймуд...

Зиндагии пурошӯб, ноором ва дарбадаронае гузаронид. Хотири осуда ва дили беташвиш барояш фаровон насиб нагардид. Бештар дар сафар ва хатар зист. Аксари китобхояшро дар сафарҳо, зиндонҳо, дар рӯзҳои гурезагӣ, дар фурсатҳои ками фориг аз корҳои давлатӣ навишт.

Сахт ба қадри вақт мерасид. Марди интизомӣ буд. Ҷар рӯз саҳари барвақт аз хоб мехест ва ба хондани китобҳо, навиштани асарҳо менишаст. Дар хондан пурдиққат ва ҳушёр, дар навиштан хушқалам ва тезкор буд.

Ба молу давлат, зару зевари дунё эътиное надошт. Марди устувор, иродааш қавӣ ва то ҳадде якраҳа ва иснодкоре буд. Дар фарозу нишеби роҳи зиндагӣ ва хизмат ба илм ҳаргиз ҳаросе ба дилаш роҳ наёфт. Ин устуворӣ ва часорат буд, ки ӯро ба қуллаҳои баланди илми ҷаҳон расонд.

Бале, Абӯалӣ ибни Сино дар ҷаҳони илми асримиёнагии Шарқи исломӣ чун кӯҳе баланд, устувор ва пурҳашамат меистод ва расидан ба баландии он қудрати ҳар муддаие набуд.

Раҳим Ҷошим

Δ Аломатҳои □ ∩ ∧ -ро барои муайян кардани пешванд, реша ва пасванд истифода кунед.

Сифатҳои мураккаб аз чузъҳои зерин ҳосил мешаванд:

1) аз ду исм: сангдил, хокистарранг, раъдовоз, кӯхпайкар;

2) аз сифату исм: қавихайкал, нозукбадан, ширинсухан;

3) аз шумораву исм: якдил, дурӯ(я);

4) аз исму феъл: завқовар, ростгӯ(ӣ), хабаркаш;

5) аз такрори исм ё сифат тавассути миёнванд: рангоранг, паёпай, пурпечутоб;

6) аз такрори исму сифату зарф ва пешоянд: (барфи) пайдарпай, (муҳорибаи) танбатан, (таронаҳои) навбанава, (хонаҳои) дарунбадарун.

110. Ба ҷумлаҳои зер тавачҷуҳ кунед:

Ҳасани Маймандиро гуфтанд:

исм + исм

– Султон Маҳмуд чандин бандаи **соҳибчамол** дорад.

Саъдии Шерозӣ

исм + феъл

Бе рӯйи ту хуршеди **чаҳонсӯз** мабод,

исм + феъл

Ҷам бе ту чароғи **оламафрӯз** мабод.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

исм + сифати феълӣ сифат + исм

Модари **ғамзадаи парешонрӯзгор** дилаш ба сидқи гуфтори пирамард гувоҳӣ дод ва бачаро ба вай супурд. Чӯпон Фаридунро бо меҳрубонии падарона се сол парварид.

Сотим Улуғзода

Субҳ тараддуди равшан шудан дошт. Дар баъзе қисматҳои чангали Сардара аранге сафедӣ ба назар мерасид.

сифат + исм

Моҳ ба рӯяш пардаи **тираранг** кашида, ситораҳо паёпай
ба кучое ғайб мезаданд.

Ҷонибек Ақобир

Усто Мирзошарифи Гулшанро мардуми деҳаи Шикор-
дара кайҳо боз дар сафи одамони барӯзӣ ном мегиранд.

шумора + исм сифат + исм исм + сифат

Ин марди такрибан **панҷоҳсолаи миёнақад, рӯйгирд,**

сифат + исм сифат + исм

вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор ҳаргиз
пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

111. *Матнро бихонед ва сохти сифатҳоро шарҳ диҳед:*

ТИРАМОҲ

Гандуми сабз заъфаронӣ шуд
Дар ҳаму теппаҳои кӯхистон.
Пода сархӯй гашт то Наврӯз,
Подачо гашт саҳни боғистон.

Офтоби баланд аз гардун
Бо ҳазорон умед механдад.
Дарзаи охиринаи гандумро
Дехқон чун миён-ш мебандад.

Селаи мурғакони якроҳа
Сафкашон мераванд аз деҳа.
Бофигон, бошитоб, бетӯша,
Парфишон мераванд аз деҳа.

То кучо, мурғакони ҳарчоғард,
Дур аз лонаву зи ёру диёр?
Дур рафта зи хонаи обод,
Чун тавон зист шоду беозор?

Гулрухсори Сафӣ

Давраи ҳокимияти Сомониён, ки қариб сад сол аз хучуми хориҷиён эмин буда, ҷангҳои калони хонавайронкун рӯй на-
дода буданд, барои тараққиёти мамлакат ва зироати он ша-
роити мусоид ба вучуд меовард.

Раҳим Ҳошим

Ин марди ҷавоне буд бистушашсолаи қадбаланд, сиёҳ-
абру, пешонивасеъ, гандумгун, мӯйи зичи сараш каме ба
пеш хамида, либоси хокистарранг ўро ба назар марди бо-
тамкин нишон меод.

Фотех Ниёзи

? Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб чӣ гуна ҳосил мешаванд?

112. *Аввал ба мазмуни шеър ва ҳикояти зерин тавачҷуҳ би-
кунед, сипас сифатҳоро ба дафтар нависед ва маънои онҳоро
шарҳ диҳед:*

Гуфт он фозили хирадпеша,
Ростройи дурустандеша:
Марди харбандаи зи ақл чудо
Шуд зи манзил ба азми нақл чудо.
Ваҳ, чӣ харбанда, балки бандаи хар,
Бандаи хар на, бал фикандаи хар.
Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтода дид ногоҳе.
Шуда аз сардии дай афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯиё мурда.
Мардро марҳамат бар ў омад,
Бо тараҳхум зи хар фуру омад.
Карда ҷояш даруни тубраи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.
Нафаси хар чу гарм кард ўро,
Гарм кард таъби сард ўро.
Бори аввал, ки сар зи ҷо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.

Нафаси гарм зад чунон бар хар,
Ки равон сард шуд равон бар хар.
Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.
Ў ба чо монду рафт хар ба сақар,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.
Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҷамчу хар аз замин ҳашишканон.

Қамолиддин Биноӣ

Дар бешаи Бардаъ дарахте буд дар баландӣ аз тамоми дарахтон бар сар омада ва ба бузургӣ дар миёни дарахтон сарфароз гашта. Дар зери он дарахт сӯрохи муше буд ҳарисниҳод, ҳилагар, теззеҳн, зудфаҳм, ки ба як тааммул ҳазор гиреҳи мушқилро мекушод ва ба ним лаҳза сад навъ хила бар хотираш мегузaronид.

Фусунгар буд муше, чораандеш,
Ки дидӣ ҳилаи садсола аз пеш.

Дар наздикии он дарахт гурбае низ хона дошт, он чо сайёдон бисёр меоманд ва дар он наздикӣ дом мениҳоданд.

Рӯзе сайёде ба наздикии он дарахт доме боз кашид ва қадре гӯшт бар рӯи дом бааст. Гурбаи ҳарис аз он сурат гофил бӯйқунон ба ҷониби гӯшт омад ва ҳанӯз дандонаш ба гӯшт нарасида, ҳалқаш ба ҳалқаи дом гирифтгор шуд.

Ҳирс аст, ки ҷумларо ба дом андозад,
В-андар талаби моли ҳаром андозад.
Ҳирс аст, ки ҷумла халқро з-осоиш
Боз ораду дар ранчи мудом андозад.

Ҳусайн Воизи Қошифӣ

? Барои чӣ шоир як чо **афсурда** гуфта ва чойи дигар **фасурда**? Ба **сар омадаро** чӣ гуна мефаҳмед?

ШАРҲ. Имрӯз ба ҷойи **тӯбра тӯрба** мегӯянд. Дар калимаи **тӯрба** ҳодисаи табдили овозҳо рух додааст, яъне ҳамсадоҳои **б** ва **р** ҷойи якдигарро иваз кардаанд. Сарнавишти калимаи **хурма** (зарфи аз гил тайёркарда) низ ҳамин гуна аст, яъне дар асл **хумра** аст.

113. *Бо решаҳои зерин нахуст сифати мураккаб бисозед, пас бо он сифатҳо ҷумла тартиб бидиҳед (Бигзор, мисолҳо аз осори адибон ҳам бошанд):*

қомат	нек
ранг	най
сиёҳ	хуш
хокистар	баланд
дил	бахт
сафед	ҳусн
пай	озурда

? Сифатҳои мураккаб танҳо аз ду реша сохта мешаванд?

Δ Ҷузъҳои калимаи **садсоларо** аз иборати **ҳилаи садсола** (супориши 112) муайян кунед.

§17. БА ВАЗИФАИ ИСМ ОМАДАНИ СИФАТ

114. *Мисолҳои ишоратиудай зеринро муқоиса кунед ва фарқи онҳоро бигӯед:*

одами беҳунар – Муҳол аст, ки ҳунармандон бимиранд ва **беҳунарон** ҷойи эшон бигиранд.

Саъдии Шерозӣ

табиби донишманд – Мушкиле дорам, зи **донишманди маҷлис** бозпурс:

Тавбафармоён чаро худ тавба

камтар мекунад?

Ҳофизи Шерозӣ

навозандаи нобино – Луқмонро гуфтанд:
– Ҳикмат аз кӣ омӯхтӣ?

Гуфт:

– Аз нобиноён, ки то чой набинанд,
пой наниҳанд.

Саъдии Шерозӣ

шаҳри чавон – **Чавон** имрӯзро дар раҳ гузаронида,
шабҳангом ба даромадгоҳи дара расид,
ба болои тахтасанге осуда хобид.

Садриддин Айни

115. *Чумлаҳои зеринро бихонед ва бо вожаҳои ишоратишуда мисоле биёред, ки ба саволи исм ҷавоб бишавад:*

Акнун аз бистари мӯйсафеди **бемор** нафаси гарми зинда-
гибахш меомад.

Лаҳзае хомӯшии **сангин** ба миён омад.

Ҷонибек Ақобир

Душмани **доно**, ки пайи чон бувад,
Беҳтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Дар забон гоҳе калимаҳо вазифаи худро тағйир медиҳанд. Масалан, аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ мегузаранд. Ин ҳодиса вобаста ба тараққиёти забон рӯй медиҳад ва омили инкишофи захираи луғавии гуфтори мо мешавад. Калимаҳои зиёдеро номбар кардан мумкин аст, ки онҳо дар баробари нигоҳ доштани мафҳуми аслии худ тадричан аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштаанд. Аз чумла, сифатҳои бисёреро намуна овардан мумкин аст, ки доираи маънои онҳо

васеъ шуда ва чун исм ба кор рафтаанд. Чунончи, калимаи **бад** дар байти:

*Кас ин ганҷ натвонад аз ман ситад,
Бад ояд ба мардум зи кирдори бад.*

Абулқосими Фирдавсӣ

дар ду вазифа омадааст: 1) дар ибораи **кирдори бад** сифати исми **кирдор** аст (ба саволи чӣ гуна? ҷавоб мешавад), 2) дар мавқеи дуҷум исм аст (ба саволи исм – чӣ? ҷавоб мешавад).

Вожаи **ширин** сифат аст (себи **ширин** – чӣ гуна себ?) ва ҳамин тавр ба исм (**Ширин** ба саволҳои муаллим пурра ҷавоб дод – Кӣ? – Ширин!) гузаштааст.

116. *Вожаҳои зеринро дар ҷумла чун сифат ва исм ба кор баред:*

мӯйсафед	сангин
тавоно	беадаб
нек	хушбахт
дилрабо	

117. *Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои ишоратшуда дар мавқеи сифат омадаанд ё исм?*

Духтари ҳиндӣ **адолатхоҳ** шуд,
Аз **баду неки** ҷаҳон огоҳ шуд.

Мирзо Турсунзода

Зи **бад** бигрез, бо **некон** даромез,
Ки аз **некон** наку в-аз **бад** шавӣ бад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино
Буд аз нури маърифат **бино**.

Анварии Абевардӣ

Лукмонро гуфтанд, ки адаб аз кӣ омӯхтӣ? Гуфт:
– Аз **беадабон**: ҳар чӣ аз эшон дар назар нописанд омад,
аз феъли он парҳез кардам.

Саъдии Шерозӣ

? Калимаи **адолатхоҳ** аз чанд реша иборат аст?
Вожаҳои **баду нек** чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?
Беадаб калимаи сода аст ё сохта?
Δ Чанд калимае биёбед, ки ду мавқеи қорбурд дошта бошанд.

118. *Матни зеринро бихонед ва калимаҳои шиоратиударо маънидод кунед:*

Чони **ширин**, фарқ кун дар кӯҳсор
Селро аз обҳои чашмасор.
Дар Ватан фарзанди мо **бадбахт** нест,
Модари он ҳам зани **сарсахт** нест.
Дар диёри мо шуд одам **арчманд**,
Шуд сари **хамгаштаи** занҳо **баланд**.
Ҳеч коре нест бе зан **хуб** шуд,
Ифтихоре нест бе зан **хуб** шуд.

Мирзо Турсунзода

§18. ИМЛОИ СИФАТ

119. *Матни зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои шиоратишуда аҳаммият бидиҳед:*

Марди **беилм** чист? – Ҳайвоне,
Ҷисми **бечон** чу нақши айвоне.
Қамолиддин Биноӣ

Чу Афросиёбаш ба ҳомун бидид,
Шигифтид аз он кӯдаки **норасид**.
Абулқосими Фирдавӣ

Киро дар хирад рой бошад баланд,
Нагӯяд суханҳои **носудманд**.

Низомии Ганҷавӣ

Аз исмҳои **илм**, **ҷон** тавассути пешвандҳои **бе-**, **но-** сифат ва аз сифати **судманд** сифати дигар ба вучуд омадааст. Бо пешвандҳои **ба-**, **бо-**, **то-**, **дар-** низ аз исму феъл сифат сохта мешавад, монанди: **ҷавони бақувват**, **варзишгари боғайрат**, давраи **тоалифбо**, абри **даргузар**.

Аслан пешванд бо реша ҳамроҳ навишта мешавад, аммо пешвандҳои мазкур (ғайр аз **но-**) дар вазифаи пешоянд биёянд, бо калима якҷо навишта намешаванд. Чунончи:

ба майдон раҳсипор шудан
бо модар хайрухуш кардан
бе ичозат нарафтан
то соли дигар
дар базм шеър хондан

Калимаҳои **-ба-**, **-бар-**, **-дар-** чун миёнванд дар байни ду реша воқеъ мешаванд, ба мисли: сухбати **рӯбарӯ**, ҷавони **кулоҳбасар**, борони **пайдарпай**.

Пешванд ё пешоянд будани **ба**, **бо**, **бе**, **то** ва **дар-**ро аз рӯйи саволи сифат ҳам муайян кардан мумкин аст.

120. *Ба, бо, бе, то, дар-ро чун пешванд ва пешоянд дар матн биёред.*

121. *Ба имлои сифатҳои зерин тавачҷуҳ кунед:*

деҳқони **хафтодупанҷсола** (75-сола)
дидори **сарироҳӣ**
болопӯши **пӯстипалангӣ**
меҳмони **сухандон**
риши **тор-тор**
коғази **рах-рах**

Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва сифатҳои, ки аз шумора ва исми сохта шудаанд, нимтире гузошта мешавад, аммо дар мавриди бо ҳарф навиштани шумора нимтире меафтад:

сап-сафед
сип-сиёҳ
заб-зард
бибии 92-сола (навадудусола)
нони 80-дирама (ҳаштоддирама)
пироҳани понздаҳсома
ҷавони ҳаждаҳсола

122. *Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда диққат диҳед. Шеъри Носири Хусравро аз бар кунед:*

Наврӯз бубин, ки рӯи бустон
Шуста-ст ба оби зиндагонӣ.
В-ороста шуд чу нақши Монӣ
Он хоки **сиёҳи бостонӣ**.
Бар сар биниход бори дигар
Навнаргис тоҷи ардагонӣ.
Дарвешу заиф шохи бодом
Карда-ст канор пуршиёнӣ.

Носири Хусрав

Туфлиҳои **сип-сиёҳи** пошнабаланд, ки дирӯз падараш оварда буд, пойҳои духтарро озор медоданд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Бобои Кабир себу ноки **заб-зард**, холаи Даша аз тухм чалпак пухта овард.

Ин марди тақрибан **панҷоҳсолаи** (50-солаи) миёнақад, **рӯйгирд**, вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор харгиз пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

Аз дур як чавони тахминан **25-солаи (биступанчсолаи)** миёнақадди сергӯшт, ки бинии дарози нӯгаш ба поён **хамшуда** ва ришу бурути **кулӯтаи** сиёҳ дошт, бар болои аспи сафед намоён шуд.

Садриддин Айнӣ

? Туфли ба назари шумо чӣ гуна калима аст?

Δ Калимаҳои **пошнабаланд, миёнақад** ва **сергӯштро** аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

123. *Матни зеринро бихонед, сифатҳоро дар дафтар нависед ва сохти онҳоро муайян кунед:*

Духтари баландболо, баҳусну назокат, абруҳояш усмакашида, лабонаш пистаи хандон, ба ҳеҷ кас эътибор намедод; на ба оҳи пурсӯзи бачамардҳо, на ба нигоҳи пурҳасрати амакаш, на ба гаппарониҳои бамавриду бемавриди мардҳои айёши роҳгузар, на ба писарак. Чашмони сабзтоби фаттонашро хумор андохта, майда-майда, боназокат по монда, қомати нозуки бо перохани гулпӯшашро ҷунбон-ҷунбон, боғурур мегузашт духтар. Худро ҷунон меангӯшт, ки дар атроф, умуман дар рӯи замин, ғайри ӯ касе вучуд надорад ё вучуд дошта бошад ҳам, ба чашмаш наменамояд. Ва кӯча аз садои хушоҳанги пошнаи кафши ӯ пур мешуд, аз қомати гулбезу гулрезаш рангу ҷон мегирифт.

Абдулҳамид Самад

? Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудаанд?

Δ Маънои вожаи «**ангоштан**»-ро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» биёбед.

§19. ВАЗИФАИ СИФАТ ДАР ҶУМЛА

Сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда, гоҳе ба вазифаи хабар ва мубтадо меояд. Чунончи: *Деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони гулдасти худ шуҳрат дорад.*

Бофандагон матоъҳои рангоранги хилъатбоб ва шохивориҳои ҳисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз ҳудуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

*Дар фазои богҳои нурсамар,
Даштҳои кӯҳҳои сарбаланд,
Паҳн карда мужда аз фатҳу зафар,
Мевазад форам насими дилписанд.*

Мирсаид Миршакар

*Садоят ҳуш, ҳавоят дилнишин аст,
Мақомат оӣ, оҳангат матин аст.*

Абулқосим Лоҳутӣ

Нодон айб мекунад, доно ҳудаи мефаҳмад.

Ҳикмати халқ

? Бигӯед, ки сифатҳои **рангоранг**, **хилъатбоб** чӣ гуна сохта шудаанд?

Δ Вожаҳои ҳаммаъноӣ байти устод Абулқосим Лоҳутиро шарҳ диҳед.

124. *Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи сифатро дар матн таъйин кунед:*

Осмони софи бегубори баҳорон. Нурҳои заррини офтоб сабзаҳои навхези даштҳо ва лолаҳои қадафрохтаи сахарохоро чилоҳои рангоранг дода, зебоии рӯзҳои Наврӯзро якбарчанд меафзояд. Дар беруни шаҳри Бухоро, дар мавзеи Ширбадан, чодарҳои идона, дуқонҳои рангоранг, саҳнҳои тамошову масхарабозӣ доман паҳн кардаанд. Дар майдони васеъ, дар болои дор ду дорбози мохир зери карнаю сурнай

бозӣ мекунанд. Дуртар аз он, дар давраи ҷавонон, ду бозигари чолок дар зарби доира чавгӣ мерақсанд. Дар миёнҷойи бозоргоҳ се масхарабоз ҳангомае нишон медиҳанд. Мардум Наврӯзро ид мегиранд. Дар боғи маҳсули сабзу хуррам амир низ Наврӯзро ид мекунад.

Расул Ҳодизода

Ба сӯйи офтоби оламоро
Сари худро ҳама карданд боло.
Намегаштанд сер аз шуълаи рӯз,
Гули себаргаи аз гард маҳфуз.
Ҳаво софу шаби торик дур аст,
Замин монанди укёнуси нур аст.
Латофатбор дашту кӯҳсоранд,
Ҳама шодоб аз файзи баҳоранд.

Мирзо Турсунзода

125. *Чанд ҷумла тартиб диҳед, ки дар онҳо сифат ба вазифаи хабар омада бошад. Агар аз назм ҳам мисол биёред, ихтиёр доред.*

126. *Ин матнҳоро аз ёд кунед, сифат ва вазифаи онро дар ҷумла эзоҳ диҳед:*

Дило, гӯш кун аз ман ин нуктаи хуш,
Ки монда-ст дар гӯшам аз нуктадонон,
Ки ҳар кас кашад теғи номехрубонӣ,
Шавад куштаи теғи номехрубонон.

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки:

– Кадом подшоҳ покизатар аст?

Гуфт:

– Он ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гунаҳкорон аз вай битарсанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

? Бигӯед, ки вожаҳои **покизатар** ва **покизагон** аз ҳам чӣ фарқ доранд?

Δ Сохт ва вазифаи нахвии калимаи **номехрубони**ро дар ҷумла муайян кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Сифат чиро мефаҳмонад?

Сифатҳои асли ва нисбӣ аз ҳам чӣ фарқ доранд?

Мафҳуми камию хурдӣ ва навозиш дар сифат бо кадом пасвандҳо ифода меёбад?

Дараҷаи олии қиёс чӣ гуна баён мешавад?

Сифат аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад?

Пешванд ва пасвандҳои сифатсозро номбар кунед.

Сифат ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

127. Матни зеринро бихонед, сифатҳои мураккабро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

КАБК

Ў бомдод аз бонги азон хест, ки рӯшани медамид. Каб-кашро хабар гирифт: хоб аст. Шабҳо писаракаш низ дар поёни катча, дуртар аз кабк, хоб меравад. Ў ба ҷонварак сахт унс гирифтааст. Лаби кӯрпаро болои писарак гардонд, то хунук нахӯрад. Кабк бедор шуд, ба танаи тахтачаҳо нӯл зад, аз косачаи наздаш оби соф хӯрд ва аввал канда-кандаи охиста, сипас қақра зад. Дар субҳи солеҳон долону хонаву дар, берун ҳам пур аз хониши кабки дарӣ гашт. Саропойи ин марди бахираду ҳассосро фараҳмандӣ фаро гирифт. Поён фуromaд ӯ. Ба рӯдаи резинӣ гулҳои ҳотаашро об пошид. Дар нигоҳаш гулҳои рангоранг хандиданд, ангури то долон навдазада ҳам. Кабк аз хониш монд.

– Додо! Кабка об додӣ? – қадаш ба қафас нарасида, ба-такрор мепурсид писарак.

– Ҳо, обаш додам! Ҳолӣ барвақт, хоб кун...

Писарак ба таги поҳош курсӣ ниҳода, ба даруни қа-
фас менигарад. Кабк на дон мехӯраду на об. Чашмони
«ошно»-яшро муоина дорад. Писарак рози чонваракро
мефаҳмад, ки ба қуттичааш аз халтаи овезони паҳлу як
муштак арзан мепартояд. Кабк мерамад ва питиррос ме-
занад. Ҳарчанд писаракро мешиносад, ҳамрози ўст, вале
кабк мерамад.

– Натарс, намезанам... Бихӯр..., – аз роғҳои қафаси пур-
нақшу нигор ба пару боли кабк назар дӯхта, – мегӯяд писа-
рак.

Бо хоҳиши бачаҳои хушлафз кабк боре чанд чида-чида
дон мехӯрад. Андактар кабки қафас аз дигар нағма пардохт.
Писарак хандида фуромаду худро ба чойгаҳ андохт. Ёро
дар хониши форам хоб мебурд, хоби бароҳате.

Сипеҳри Ҳасанзод

? Чаро вожаи «ошно» дар нохунак омадааст?

Манзур аз **рӯдаи резинӣ** гуфтани нависанда чист?

Δ Чӣ гуна сохта шудани сифати **бароҳатро** бифаҳмонед.

*128. Матни зеринро бихонед, сифатҳояшро маънидод кунед ва
дар мавзӯи «Одами хушбахт» нақл бинависед:*

ОДАМИ БАДБАХТ

Дар ҷаҳон бадбахт он касест, ки нодон ва бетавфиқ бо-
шад. Одами бадбахт ба ҳар кас зарар мерасонад. Мардум-
ро озор медиҳад. Ба бандагони Худои таоло бадмуомилағӣ
мекунад. Бадхулку бадкирдор мешавад. Агар тавонад, ба
ҳар кас чавру зулм мекунад. Дурӯғгӯӣ мебошад. Ба моли
мардум хиёнат мекунад. Хиёнаткорӣ ва бадкирдорӣ ба на-
зараш саҳл менамояд. Соҳиби кибру ғурур ва худситоӣ ме-
бошад. Аз фазилати одоб маҳрум ва аз саодати шарму ҳаё
бебаҳра менамояд. Ба ҳар кас нафъ намерасонад. Ба ҳоли
беваву бечорагон ва зердастон тарахҳум намекунад. Бахи-
лу хасис мешавад. Ҳамеша ба хоҳиши нафси худ кор меку-
над.

Байт: Он бувад аблахтарини мардумон,
К-аз пайи нафсу ҳаво бошад давон.

Садриддин Айни

? Аблахтарин чӣ гуна калима аст? Бо пасванди **-тарин** чанд мисол биёред.

Маънои вожаҳои **худситоӣ** ва **тараххумро** бигӯед.

129. *Бигӯед, ки бо нешвандҳои ба-, бо-, бе-, дар-, бар-, но- аз кадом калимаҳо сифат сохтан мумкин аст?*

130. *Аз исмҳои гил, нӯлод, сабзӣ, сафедӣ чӣ гуна сифат сохта мешавад?*

131. *Матни зеринро бинависед ва вазифаи пасвандҳои -ак ва -таринро бигӯед:*

Ҳашароти беозори аргувонии холдор лаҳзае рӯи кафи гармаку нармаки бачае сайр карда, сипас аз як ангушт ба ангушти дигар роҳ паймуда, аз сари қулла, ангушти дарозтарин, бол кушода, аз пайи иҷрои хоҳишаки бачаҳо мепарад. Онҳо боз ҳамон сурудро такроркунон шодона аз паси ҳашарот медаванду медаванд, то аз чашм ниҳон шуданаш...

– Мома!

– Ҷони мома.

– Ягон рӯз ҳамон ҳашарота ёфта ба ман медиҳӣ? – овози писарак чунон илтиҷоомез баромад, ки кампирок гаранг шуд.

– Кадом ҳашарота?

– Ашшара. Сурудаша хондӣ-ку?

– Э афанди-е, чӣ кор мекунӣ ашшара?

– Дар кафи дастам мемонаму сурудаша мехонам, хоҳиш мекунам, ки дараки аспӣ худаму бобома биёрад... Мепарад ашша...

Дили кампирок гум зад ва писарак надид, ки чӣ хел лабонаш пир-пир париданд ва лаби кампалро болои сараш кашид.

Абдулҳамид Самад

? Арғувон чӣ гуна ранг аст?

132. *Ҳангоми хондани шеъри зерин ба мазмуни он бештар эътибор диҳед ва шумо низ муҳаббати худро нисбат ба кишвари зебоямон дар ҳаҷми чанд ҷумла баён кунед. Кӯшиши ба қор баъред, ки вожаҳои **бузург, бекарон, поён** дар навишти шумо чун сифат истифода шаванд:*

ҶОНИ МАНӢ

Тоҷикистон, чавҳари ҷону танӣ,
Орамида дар дилу ҷони манӣ.
Аз манӣ ту бо ҳама шодию ғам,
Дини ман, оину имони манӣ.

Ту бузургӣ бо фарози қуллаҳо,
Бекаронӣ дар нигоҳи сабзи мо.
Ҳар кучо гар тоҷике ҷӯяд мақом,
Номи ту ўро расонад бар само...

Васфи ту поён надорад, кишварам,
Месароям, месарояд баъди ман
Равнақатро, эътиборатро бамехр
Ахтари болидарӯҳи саъди ман.

Эй Ватан, меҳробу имонам туй,
Вориси авлоди Сомонам туй.
Ҷаннати зебои армонам туй,
Тоҷикистон, Тоҷикистонам туй.

Меҳринисо

Δ Муродифҳои калимаҳои **само, ахтар, саъд** ва **армон** (ормон)-ро дар дафтар нависед.

133. *Матни поёнро бинависед ва бигӯед, ки сифатҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?*

Офтоб бедарег нур мерехт. Шоҳу барги сарсабзи дарахтон дар панҷаи боди **сабук** нарм-нарм ларзиш хӯрда, гӯё ба хамдигар рози **ниҳонеро** ошкор мекарданд. Нигоҳи **хаёлолуди** мӯйсафед ба гӯшаи **дури** ҳаёта андармон шуда, дар қайди андеша буд.

Ҷонибек Ақобир

§20. СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феъли амал ё ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад. Чунончи:

(мактуби) **навишта**

(гули) **шукуфта**

(говӣ) **зананда**

(оби) **равон**

(нони) **хӯрданӣ**

Аломати муҳимми сифати феъли чун феъл ин аст, ки ба замоне далолат мекунад: (оби) **рехта**, (каси аз дар) **бароянда**, (ҳикоятӣ) **шуниданӣ** ва чун сифат бо изофат ба исм алоқаманд мешавад ва ибора месозад: (зоғони дар шоҳи садаҳо) **нишаста**, (роҳи оҳани аз ин водӣ) **мегузаштагӣ**.

134. *Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии шиоратишуда таваҷҷуҳ кунед:*

Як ҳикоят бишнава аз таърихгӯй,
То барӣ з-ин рози **сарпӯшида** бӯй.

Колаи **дуздида** набвад пойдор,
Лекин орад дуздро то пойи дор.

Ҷалолiddини Балхӣ

Мехоҳам чизҳои **намедониста**гиамро ёд гирам.

Сотим Улугзода

Мурғи **қафасшикаста**, аз банди зулм раста,

Чун рамзи дӯстии халқи чаҳон баромад.

Мирзо Турсунзода

135. *Бо ибораҳои мактуби навишта, гули шукуфта, гови зананда, оби равон, нони хӯрдани* ҷумла тартиб диҳед.

136. *Матни зеринро бихонед ва сифатҳои феълӣ онро муайян кунед:*

Байти хондашуда (Дило, саро чу ошиқон суруди мулки ҷовидон, Ки гулшанест беҳазон, муаттар асту мушқбор) хеле бамавқеъ ва муддаои дил буд, чунки дар ҳамин асно дар пеши назари мо манзараи дилкушое намудор гашт. Табиат аз саховати баҳори оламоро либоси сабз дар бар дошт, обшорон нағмасароӣ мекарданд, булбулони саҳроӣ аз хусни дилрабои ин боғи дилкушо ба вачд меомаданд, лолаҳои зебову дилороро насими анбарафшони баҳорӣ навозиш мекард ва бӯӣи хуше ба машом меовард.

– Ин байти хондаатон аз кист? – пурсидам ман.

– Аз Боқӣ Раҳимзода, – ҷавоб дод Дехотӣ.

– Маъкул шуд? – аз ман суол кард Айнӣ.

– Бале, гӯё маҳз дар васфи ҳамин кишвари беназир, мулки Рӯдакии ҷовидон гуфта бошад...

– Қувваи назм низ дар он аст, ки ҳар фард чизе аз он барои худ пайдо карда тавонад, – гуфт устод ва шоирони бузурги гузаштаре далел овард ва илова намуд, ки фақат ҳамон ҷавонон ба дараҷаи устоди каломӣ бадеъ расида метавонанд, ки агар классикҳоро суботкорона омӯзанд, ин ҳам ба шарте ки ин омӯзиш тақлидӣ набуда, балки эҷодкорона бошад.

Абдулаҳад Қаҳҳоров (Туробӣ)

? Дар ибораҳои манзараи дилкушо, баҳори оламоро, хусни дилрабо, насими анбарафшон сифат будани калимаҳои дилкушо, оламоро, дилрабо, анбарафшонро чи гуна исбот мекунад?

ШАРҲ. Калом лафзи арабист ба маънои **сухан, гап, гуфтор.** Ба маънои мачоз муродифи вожаи **забон** аст.

Манзур аз **каломи шариф** каломии маҷид, каломии қудсӣ китоби муқаддаси аҳли ислом – «Қуръон» аст.

Маънии **бадеъ** аҷиб, беназир, тозаву нав ва ҷадид аст. **Каломии бадеъ** – сухани нав, аҷиб, нотакрор.

§21. СОҲТИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ аз асосҳои феъл ва масдар ба воситаи пасванд сохта мешавад. Аз ҷумла:

1) аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а:** хуфта, ҷӯшида, навишта;

2) аз асоси замони ҳозира бо пасвандҳои **-анда (-янда), он(-ён):** боранда, расанда, бароянда, (моҳи) тобон, (кӯдаки) гирён;

3) аз масдар бо пасванди **-ӣ:** гуфтаниӣ, рафтаниӣ, шуниданиӣ.

137. Матни зеринро бихонед ва сохти сифати феълиро шарҳ бидиҳед:

Ман пазандаи моҳирам. Таомҳои шоҳона мепазам.

Сотим Улугзода

Аз ҷойники бо рӯмол печондагӣ як пиёла ҷойи ширгарм кашида, ба ӯ дароз кардам.

Ӯ дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрданиӣ озода буд.
Садриддин Айни

Мӯйсафед дар дил нияте дорад, ки охирон қуввати дастон, охирон хунари чӯбтарошиашро дар ороишу кандакории сутунҳои хонаи нав ба ёдгор гузорад. Аммо баъди омадани Шодмонбек ба кор часпиданист. Бигузур, худ Шодмонбеку Баҳоршоҳ хонаро созанд, азоб кашанд, арақи чабин резанд, чӣ будани меҳнату лойкориро фаҳманд, ба хонаи сохтагиашон меҳр банданд. Бачаҳо дар бардоштани иморат заҳмат кашанд, нағз аст. Баъд дилашон ба меҳнати сарфкардаи худ месӯзаду хонаро мисли гавҳараки чашм нигоҳ медоранд.

Абдулҳамид Самад

Виркан пас аз он бо саворонаш боз чандин карат дар чоҳое, ки истилогарон ҳеҷ гумон намекарданд, пайдо шуда, гоҳ ба дастаҳои қафомонда, гоҳ ба миёна, гоҳ ба дум ва гоҳ ба бунаи онҳо ҳучумҳои ногаҳонӣ бурда хасорат мерасонд.

Сотим Улугзода

Зафар ҳамроҳи дастаи шогирдонаш бағалҳо пур аз гулу лола ба Ҳоит расид. Чӣ манзарае! Аз деҳоти атрофи Ҳоит ба ин маросим он қадар мардуми бисёре чамъ омада буд, ки сӯзан партоед, ба замин намеафтад. Кампируну мӯйсафедони рӯзгордида, онҳое, ки аз фочиаи мудҳиш оғоҳ буданд, ашк дар нӯги мижгонашон овезон рӯ ба рӯи ҳайкали ёдгорӣ саф мекашиданд. Ва Зафар ин сурудро нахустин бор дар оғӯши кӯҳу камари ҳамин ҷо ба гӯши мардум расонд. Китфони мӯйсафедҳо ба оҳанги рез-рези тору суруд меларзид ва дар фазои Ҳоит мепечид фиғони дардолуди хофизи дӯстдошта.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири сӯзан партоед, ба замин намеафтад чӣ маъно дорад?
Дар матни охир дар бораи кадом ҳодиса сухан меравад?
Δ Муродифҳои феъли **партофт**анро номбар бикунед.

Сифати феълӣ аз ҷиҳати шакл сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати феълии сохта аз асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл бо пасвандҳои **-а**, **-анда** таркиб меёбад: (роҳи) **баста**, (овози) **гирифта**, (обҳои) **чаҳанда**, (ҷарҳи) **гарданда**.

Сифати феълии мураккаб аз ҷузъи номӣ ва феъл ташкил меёбад: **ресмонбофта**, **дастшикаста**, **хуншоршуда**, **парвозкунанда**, **зинатдиханда**.

Сифати феълии таркибӣ аз ду калима иборат буда, ҷузъҳо ҷудо навишта мешаванд: **равон карданӣ**, **таш-кил карданӣ**, **хонда шуданӣ**, **фаромӯш кардагӣ**, **гирифта рафтагӣ**.

138. Матнҳои поёнро бихонед ва сифатҳои феълиро монанди мисолҳои зеро қондаи сохтори сифат дар дафтар бинависед:

Нӯфарн ба бошишгоҳи худ – деҳаи Искичкат омад.

Деҳаро вай ғоратшуда, кӯшқу дуқону устохонаҳояшро тороҷашта, аҳли хонаводашро мусибатзада ва гирён ёфт. Бештарини гуломон, хизматгорон ва канизонашро сипоҳиёни амири Хуросон ба асорат бурда, дигарҳашон ба хар тараф гурехта парешон гашта буданд.

Сотим Улугзода

Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро ғарқи нур карда буд. Коҳу хаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он чун донаҳои сайқалхӯрдаи қаҳрабон милтос мезаданд.

Ҷазлиддин Муҳаммадиев

Банда як ҳафта дар Маскав буда, баъзе ҷойҳои тамошо ва саёҳатқарданиии шаҳри мазкурро дида, равонаи Бухоро гардидам.

Мирзо Сирочи Ҳаким

Заминҳо шудгор кардагӣ, поруҳои маъданӣ ва маҳаллӣ андохтагӣ, чигит кашонда ва тоза кардагӣ...

Сотим Улугзода

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Мавҷҳои латифи савти мавзун тамоми ҳастии Саид Амонро фаро гирифтанд. Вай ҳис мекард, ки гӯё ба як қисми ниҳоят сабуке мубаддал шудааст ва ҳамроҳи рӯҳи ба риққат омадааш мисли насими саҳаргоҳон нозук тапида, ба кимкучое ба саёҳати ниҳоят гуворои олами ношиносе меравад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

ШАРҲ. Мафҳуми инкор дар сифати феълӣ тавассути пешванди **на-(но-)** ифода меёбад. Ин пешванд дар аввали сифати феълии сода ва дар байни сифати феълии мураккаб воқеъ мешавад, яъне ба аввали феъли ёвар чун миёнванд васл мегардад:

(шайхи) **на**хуфта – **но**хуфта

(сухани) **на**шунида – **но**шунида

(масъалаи) ҳал**на**шуда – ҳал**но**шуда

(воқеаи) фаромӯш**на**шаванда

(кори) тамом**на**шаванда

139. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии инкорро эзоҳ диҳед:*

Аз истеъмоли калимаи ногуфтани ҳам ибо накард.

Сотим Улугзода

Мавсими баҳор монанди солҳои чавонии умри одамӣ азиз, латиф, зебо, фаромӯшношудани.

Раҳим Ҷалил

Бо ҳамин амалиёт Некқадам ҳам ба қатори молҳои ҳеч гумнашаванда ва барҳамнахӯрандаи тамғадори бой даромад.

Садриддин Айни

140. *Бо сифатҳои феълии (масъалаи) ҳалнашуда, (воқеаи) фаромӯшнашаванда, (кори) тамомнашаванда чумла тартиб бидиҳед.*

§22. ЗАМОНҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ се замон ва панҷ шакл дорад:

1) сифати феълии замони *гузашта*: **омада, фаҳмида, иҷрошуда;**

2) сифати феълии замони *ҳозира*: **пурсанда, чӯянда, даврзананда;**

3) сифати феълии замони *ҳозира-оянда*: **меомада(гӣ), мехонда(гӣ), иҷро мекарда(гӣ);**

4) сифати феълии замони *ҳозираи муайян*: **навишта истода(гӣ), суруд хонда истода(гӣ), суол дода истода(гӣ);**

5) сифати феълии замони *оянда*: **диданӣ, сарф карданӣ, ҷо гирифтаниӣ.**

141. *Матни зеринро бихонед, сифатҳои феълиро ҷудо кунед ва замони онҳоро шарҳ бидиҳед:*

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеч фоида надорад, пас ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунад, то ки дар ягон ҷойи муносиби дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом кашад ва ӯ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба чанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда, онҳоро ба сафар тайёр кунанд...

Темурмалик чавононро тақсим карда, дар дувоздах киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондиҳиро адо мекард,

чой гирифта, ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, охи чонкоҳе кашид...

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёри шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бод мерафтанд. Муғулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дар тохт шуданд, ки он сайди аз дом частаро ба даст дароранд. Саворони муғул чандин бор ба канор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор, баъд аз талафоти бисёр додан, маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта, аз дур назорат карда рафтандро барои худ мувофиқ ёфтанд.

Садриддин Айни

? Нависанда **интиқом кашад, мувофиқ ёбанд**, – гуфтааст. Ин маъноҳоро боз бо кадом шаклҳои феълӣ баён кардан мумкин аст?

§23. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Сифати феълии замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл тавассути пасванди **-а** (**пӯшида** – дари пӯшида; **рӯида** – гули рӯида; **омада** – меҳмони омада) сохта шуда, амал ва ҳолати пеш аз замони хабари ҷумла воқеъшударо нишон медиҳад. Чунончи:

*Бузургон ва аркони давлат ҳам омаданд. Сарваршоҳ пеши онҳо рози **нухуфта**ро аз нухуфт берун овард.*

Сотим Улуғзода

*Бачаҳо ба кафи даст хокро ҳамвор карда, рӯи он бо нӯги ангуштон ҳарфҳои **ёдгирифта**шонро навиштанд.*

Абдулҳамид Самад

Чавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз хаяҷон хушкида кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид ва чашмони пур аз ашки худро ба рӯи пойи аз пирӣ хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани писарро бо бӯсаҳои гарми муштоқона саршор мекард.

Садриддин Айни

142. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълро шарҳ диҳед:*

Аркини салтанат, мاردони корозмудаву ҷаҳоншинохта ба ҷавоби Фаридун як-як забон кушоданд.

Сотим Улугзода

Ҷар бачае, ки тарбият дида бошад, бисёр баодоб мешавад. Нохуни дасту пояш ҳамеша гирифтагӣ мебошад.

Садриддин Айни

Бахти баландат ёр буваду чашми давлатат бедор, ки ба суҳбати пире афтодӣ пухтапарварда, ҷаҳондида, орамида ва гармусардгашта, некубадозмуда, ки ҳаққи суҳбат бидонад ва шартӣ маваддат ба ҷой оварад, мушфиқу меҳрубон, хуштабъу ширинзабон.

Ангури навоварда туруштар бошад,
Рӯзе ду-се сабр кун, ки ширин гардад.

Саъдии Шерозӣ

Марде назди табиб омад ва аз дарди шикам беқарор гашта, дар замин мегалтид ва аз сахтии алам зор-зор менолиду даво металабид:

– Эй табиб, охир илоче кун, ки қор аз даст рафт.

Табиб аз вай пурсид, ки имрӯз чӣ хӯрдаӣ? Марди содадил гуфт: «Пораи нони сӯхта хӯрдаам ва аз он ғизо, ки мисоли ангишт буд, танӯри меъдаам месӯзад».

Табиб ба мулозимон фармуд, ки доруе, ки ба чашм равшани дихад, биёред, то чашми ин касро дору кашам. Он шахс фарёд баркашид:

К-охир, чӣ маҳалли ҳазлу бозист?

Вақти аҷал асту ҷонгудозист!

– Эӣ табиб, шӯхиро як тараф мон, ман аз дарди шикам менолам ва ту ҷавохири дору дар чашм мекашӣ. Доруи дидаро бо дарди шикам чӣ нисбат?

Табиб гуфт:

– Меҳоҳам, ки чашми ту равшан шавад ва сиёхро аз сафед фарқ кардан тавонӣ, то дигар нони сӯхта нахӯрӣ. Пас, туро илоҷи чашм аз давои шикам лозимтар аст.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

143. *Бо сифатҳои феълии зерин ҷумла бисозед:*

(пирахани) дӯхташуда

(ҳикояи) шунида

(замини) шудгоршуда

(пиёлаи) шикаста

(оби) рехта

(пӯшоки) дарида

(пунбаҳои) кошта

(таронаи) эҷодгардида

(шоҳчаҳои) хушкида

(китоби) хондашуда

ШАРҲ. Бо таъсири забони гуфтугӯии тоҷикӣ сифати феълии замони гузашта, ки бо пасванди **-а** меояд, пасванди **-гӣ**-ро низ мепазирад, аммо аз васлҳои он бо пасванди **-а** мафҳуми сифати феълӣ тағйир намеёбад. Чунончи:

(дарвозаи) кушода

(дарвозаи) кушодагӣ

(сабзаи) дамида

(сабзаи) дамидагӣ

(кори) анҷомёфта

(кори) анҷомёфтагӣ

§24. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳои сода ва таркибӣ ба воситаи пасванди **-анда (-янда)** сохта мешавад.

Асоси феъл бо ҳамсадо анҷом ёфта бошад, пасванди **-анда** ва агар бо садонок ва ё ҳамсадои **й** тамом шуда бошад, пасванди **-янда-ро** мегирад. Масалан:

бурдан – бар – баранда
чарх задан – чарх зан – чархзананда
фарқ кардан – фарқ кун – фарқкунанда
баромадан – баро – бароянда
гуфтан – гӯй – гӯянда
хоидан – хой (бихой) – хоянда

144. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира таваҷҷуҳ кунед:*

Ў байтҳои хуби ба одам **таъсиркунанда** мехонд.

Садриддин Айни

Каюмарс оини подшоҳиро ба чаҳон овард ва нахустин подшоҳ **ӯ** шуд. Бохирад марде буд, ақли **чӯяндаю офарандае** дошт. Аз санг ва чӯб олатҳои **буррандаву шикофанда** тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт.

Сотим Улугзода

Сиддиқхон ба илму адабиёт шуғл намуд ва маоши аз подшоҳӣ ба худаш **додашавандаро** ба китобхари сарф карда, вақти худро тамоман ба мутолиа дод.

Садриддин Айни

145. *Бо сифатҳои феълии замони ҳозира чанд чумла бигӯед ё мисолҳои аз китобҳои бадеӣ пайдо бикунед.*

146. *Аз матнҳои зерин сифати феълӣ ва сифату исмро муайян кунед ва онҳоро ҷудо-ҷудо бинависед:*

Бухоро дар ҳамворӣ воқеъ шудааст. Биноҳои он ҷӯбкорӣ аст. Атрофи онро қасрҳо, боғҳо, маҳаллаҳо ва кӯчаҳои сангфарш ва деҳаҳои баҳампайваста ба масоҳати 12 бар 12 фарсах фаро гирифтааст. Ҳамаи ин қасрҳо, биноҳо, қария ва қасабаҳоро ҳисоре ихота кардааст ва дар байни онҳо ҳаргиз замини нокишта ва нообод ба чашм наменамояд.

Раҳим Ҳошим

Ҷомӣ ба умеди оянда худро таскин дода, ҳамроҳони дар ғарибиҳо озурдашударо дилбардорӣ мекард, ба хотири онҳо мегуфту механдид.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гуфтори деҳқон кунун бозгард,
Нигар, то чӣ гӯяд ҷаҳондида мард.

Абулқосими Фирдавӣ

? Калимаи **ҳисор** боз чӣ маъно дорад?

Δ Муродифи **дилбардорӣ кардан** (дилбардорӣ мекард)-ро бигӯед.

ШАРҲ. Вожаҳои **наозмуда**, **ноумед нашав** дар сухани манзум гоҳе ба сурати **наёзмуда**, **навмед машав** кор фарму-да мешаванд. Матне, ки ба қалами устод Сотим Улуғзода тааллуқ дорад, ба назм, ба сухани шоирона бисёр наздик аст, аз ин рӯ, калимаҳои мазкур ба забони он мувофиқ ома-даанд.

§25. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА-ОЯНДА

Сифати феълии замони ҳозира-оянда аз шакли дуоми сифати феълии замони гузашта (**хондагӣ**) бо иловаи пешванди **ме-** сохта мешавад ва дар замони оянда воқеъ гардидани амалу ҳолатро ифода мекунад. Чунончи:

мехондагӣ

кор мекардагӣ

менашифтагӣ

сайр мекардагӣ

мерафтагӣ

тавба мекардагӣ

147. Матни зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда эътибор диҳед:

– Аз бачагони мактаб кадомашон нағзтаранд?

– Бачагоне, ки ҳаргиз аз мактаб наместонанд.

– Аз инҳо кадомашон хубтаранд?

– Бачагоне, ки ба сабақашон зӯр мезананд ва саъй меку-
нанд.

– Аз инҳо кадомашон беҳтаранд?

– Қаламу қоғози шариконашонро бе иҷозат **намегирифтагӣ**, ба шарики қоғазу қалам **надоштаги**аш қаламу қоғози зиёдатии худро **меодагӣ** мебошад.

Чизҳои **мехӯрдагӣ** аз гандум, ҷав, арзан ҳосил мешавад.

Садриддин Айни

Ўришваҳои **мегирифтаги**ашро доимо бо ҳоким ва бо девонбеги амир бо ҳам меид.

Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳадяву инъоми фаровони аз ҳоким **мегирифтаги**ашро тасаввур карда дарунакӣ шод гардид.

Сотим Улугзода

? Дар байни вожаҳои ҳадяву инъом чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

Δ Муродифҳои **бо ҳамро** номбар кунед.

Маъноӣ калимаҳои **сабақ, саъй, мударрисро** бигӯед.

§26. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ МУАЙЯН

Сифати феълии замони ҳозираи муайян аз шакли якуми сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ ва сифати феълии замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи **истодан** сохта мешавад (**пӯшида истода, гуфта истода, баромада истода**) ва дар ҳамин ҳангом воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад ва бо феъл – хабари ҷумла дар як замон воқеъ мегардад.

Ин навъи сифати феълӣ низ ду шакл дорад. Шакли якум бо пасванди **-а** таркиб меёбад:

рафта истода

хонда истода

чида истода

Шакли дуум аз шакли якум ба воситаи пасванди **-гӣ** сохта мешавад. Масалан:

рафта истодагӣ

хонда истодагӣ

чида истодагӣ

148. *Ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайяно аз ҷумлаҳои зерин пайдо бикунед:*

Обҳои ба рӯйи оташ пошхӯрда монанди обе, ки дар деги рағани доғи даргирифтаистода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди чашми шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шуълавар гардиданд.

Садриддин Айнӣ

Дар сари фаввора меистод ва аз зарраҳои ба рӯяш зада-
истодаи об лаззат мебурд.

Раҳим Ҷалил

Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромадаистода
низ намудор гардиданд.

Сотим Улугзода

§27. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ОЯНДА

Сифати феълии замони оянда аз масдар бо пасван-
ди **-ӣ** сохта мешавад ва амалу ҳолати дар замони оянда
рухдихандаро мефаҳмонад. Мисол:

варзиш карданӣ	пурсиданӣ
парвоз карданӣ	хонданӣ
тамошо карданӣ	рафтани
ичро карданӣ	дидани
суҳбат карданӣ	шунидани

149. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифати феълии замони
оянда ишора бикунед:*

Сайри ҷоҳои тамошо карданӣ чи дар шаҳр, чи дар беру-
ни шаҳр буд. Ҳамаро пиёда ва савора рафта дидем.

Субҳ аз хоб бархоста, ба тамошои манзараи Порс раф-
там, ки яке аз биноҳои дидани буд.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

– Агар маро хурсанд карданӣ бошӣ, гӯй, ҳар чизи бад
бошад ҳам, гӯй, чизе ки бошад, ба гуфтани он ман аз ту
намеранҷам.

– Гапи бад нест, барои ту хеле хуб аст, хабари хурсан-
дист...

– Ман туро муборакбод карданӣ будам.

Гулнор куртаи гулии обшустаи худро нишон дода:

– Ин қариб ба даридан расидааст, ман ягон чизи нав напӯшидаам ва пӯшидани ҳам надорам, ки маро муборакбод гӯйӣ.

Садриддин Айни

? Барои чӣ ҷумлаҳои матни ба қалами устод Айни мутааллиқ бо тире оғоз ёфтаанд?

150. 1. Бо мисолҳои зерин ҷумла бисозед:

оби нӯшидани

омадани

китоби хондани

фаҳмидани

чизи хӯрдани

харидани

роҳи кардани

дидани

2. Муайян кунед, ки калимаҳои шиоратишуда дар матни манзум сифатанд ё сифати феълӣ?

Барф чун болҳои **парканда**

Аз сари шохаҳо фуру мерехт.

Гулгули ҷӯйҳои **яхбаста**

Шаҳрро об дар гулу мерехт.

Хуфта фарёдҳои инсонӣ

Майли бедориҳои нав доранд.

Чашмҳо андар осмони соф

Донаҳои ситора мекоранд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

151. Аз китобҳои устод Айни «Мақтаби кӯҳна» ё «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» бо сифати феълӣ замони оянда ҷумла интихоб бикунед.

§28. ИМЛОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Имлои сифати феълӣ чунин аст:

1. Сифати феълӣи замони гузашта, ки аз асоси замони гузаштаи феълӣ таркибии номӣ бо пасванди **-а** сохта шудааст, якҷо навишта мешавад, ба гунаи:

(гурезаи) **дастгиршуда**

(кори) **анҷомёфта**

(айвони) **болонӯшида**

(савори) **қафмонда**

(ҳавлии) **ичорамонда**

(аробаи) **ҷархшикаста**

2. Пешоянд бо чунин таркибҳо якҷо меояд:

(машғулияти) **баанҷомрасида**

(пири) **барҷомонда**

(умеди) **барбодрафта**

(одами) **азхудрафта**

(дузди) **бадастафтода**

(фоидаи) **бадастомада**

3. Сифати феълӣи аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ бо пасванди **-анда** сохташуда якҷо навишта мешавад, ба монанди:

(артиши) **зафарёбанда**

(сухани) **ҷамъбасткунанда**

(хонандаи) **ҷавобдиҳанда**

(талабаи) **ҳатмкунанда**

(маҷлиси) **ҳалкунанда**

4. Ҷузъҳои сифати феълӣи мураккаб, ки тавассути пасванди **-гӣ** ва **-ӣ** шакл гирифтаанд, ҷудо навишта мешаванд, ба мисли:

(кори) **ичро шудагӣ**

(замини) **шудгор кардагӣ**

(дарсҳои) **хонда шуданӣ**
(рӯйдоди) **фаромӯш ношуданӣ**
(одами) **хонда истодагӣ**
(хабари) **овоза ношуданӣ**
(чойи) **пинҳон шуданӣ**

152. *Матнҳои зеринро бихонед ва имлои сифати феълро дар ёд бигиред:*

Мурғон бо савту сурудҳои худ ҳаёти **зафарёбанда**, табиати **сабзшаванда**, водии ба нашъунамо **дароянда**, баҳори гулгул **шукуфандаро** табрик намуданд.

Мирзо Турсунзода

Зимистон асту зери пардаи ях
Ба хоби ноз рафта чӯйборон.
Магар дар хоби худ хобе бубинанд
Ба ёди рӯзҳои навбахорон,
Ки чӯе медихад овоз бар чӯй
Зи пушти парда ҳамчун роздорон.
Ба худ печанду чӯшанду хурӯшанд
Зи нури офтоби бомдодон...
Хаёли резаборони баҳорӣ,
Хаёли марғзорони расида,
Ба мисли кӯдаки парпечбаста
Ҳамекӯшанд пову пар кашида,
Ки боз аз зери ях озод гарданд,
Ба истиқболи дарё роҳ чӯянд,
Ба гӯши сабзаву себаргаву гул
Аз он хоби зимистон қисса гӯянд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

Издихоми косибон ва деҳқонони **ситамдида** аз дунболи Кова равон гардиданд. Фаридун байрақи чарминро ба

фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори мардуми **чафодидаро** шунид.

Сотим Улугзода

Обҳои ба рӯи оташ **пошхӯрда** монанди обе, ки дар деги равшани доғи **даргирифтаистода** рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

Садриддин Айни

Буд яке рӯз ба фасли баҳор
Софу **дурахшанда**, ҳаво беғубор.

Сухайлӣ Чавҳаризода

Абӯалӣ маслиҳатро дар он дид, ки худро аз ин гирдоби хатар ба соҳили эминтаре бирасонад ва чун ҷазираи нисбатан эмин аз ин селоби бало, ки ба Бухоро ва ба ҳокимияти сарриштаи худро **гумкардаи** Сомониён сарозер мешуд, ӯ Хоразмро интиҳоб кард.

Раҳим Ҳошим

Сохти ғулишкел аз сохти ишкелҳои одӣ он қадар фарқ надошт, фақат ҳалқаҳои ба пойи одам **андохта мешудагии** он монанди ишкелҳои муқаррарӣ танг набуда, ба дараҷае ки рони одамро гунҷонад, васеъ буд.

Бегоҳирӯзӣ буд. Як марди **солхӯрдаи** тануманд, тахминан панҷохупанҷосола, наздам даромад. Мӯйи сафедаш ба қафо **шона кардагӣ**. Русиро хуб намедонисту ба русӣ гап мезад.

Ато Ҳамдам

§29. ВАЗИФАИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР ЧУМЛА

Сифати феълӣ, асосан, ба вазифаи муайянкунанда меояд:

*Сухроб чун даҳсола шуд, китфу бозуи ҷавонони **расида** ва зӯри паҳлавононро дошт ва дар саворию тирандозию шикору набардозмӣ ҳеч марде аз мардони он сарзамин ба ӯ баробар намешуд.*

Сотим Улугзода

*Онҳо муфлисона зиндагӣ мекарданд. Дар бисоташон либоси **пӯшиданӣ** ва чизи **хӯрданӣ** қариб надоштанд.*

Фазлиддин Муҳаммадиев

*Сифати феълӣ ба вазифаи хабар низ меояд. Чунончи: Амир бо муллоҳои калон маслиҳат карда, мардумро **шӯронданӣ** шуд.*

Садриддин Айни

? Вожаи **набардозмӣ** чӣ гуна сохта шудааст?

153. *Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии ба вазифаи муайянкунанда ва хабар омадаро аз ҷиҳати замон эзоҳ бидиҳед:*

Бозаргонон рӯзи ба Бухоро расиданашон Хотунро зиёрат карданӣ буданд, аммо вай дар шаҳр набуд, дар Фарахша буд.

Сотим Улугзода

Роҳ ба домани кӯхпораи бузург расиду ба тарафи чап хам хӯрд. Дигар ин роҳ набуд, балки пайраҳе буд болои сангҳои аз зарби сармову мавҷҳои дарё сайкалхӯрда ва бараҳнашуда.

Расул Ҳодизода

Гулҳои рангоранги чашмро асиркунанда ва ба дилҳо муҳаббат ва илҳами бепоён бахшанда шуълаҳои бомдоди баҳорӣ ва шабнамхоро макида-макида дар нозу карашма буданд.

Мирзо Турсунзода

Ҳучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиашро ба 12 ҳазор танга фурӯхтааст.

Аз ман хоҳиш кард, ки ҳар пагоҳ ба хонаи ӯ равам ва пеш аз дарс бо ӯ дарси ҳамон рӯз хондашуданиро «муколама» кунам.

Садриддин Айни

154. *Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълиашро дар дафтар нависед:*

Сафо боз ба акси падар дида дӯхт. Вай ҳам аз паси шиша гӯё танҳо ба ӯ менигарист. Нигоҳаш сабуку бебоконе не, балки чун нигоҳи марди солхӯрда пурмаъно.

Абдулҳамид Самад

Ту савганд хӯрдӣ. Агар гуфтаи маро нақунӣ, савгандзада мешавӣ.

Садриддин Айни

Мағупат чашмони хираи мижгонрехтаашро калонтар кушода, ба андоми гӯянда нигарист, лекин дар вай чандон нишони паҳлавонӣ надид; на китфу бозуи сутург, на синаи чун сипар дамида, на гардани ғафси пуррагу пай. Виркан чавонмарде қадаш аз миёна болотар, шонафарохи миёнборик ва хушпайкар буд. Фақат дастҳояш, панчаҳои дурушти шахшӯлаш, ки ҳоло ба рӯйи зонувонаш ёзида буданд, аз нерумандии ӯ хабар медоданд.

Сотим Улугзода

155. *Матнҳои зеринро бинависед, сифати феълӣ ва вазифаи онро муайян бикунед:*

Аз рахнаи кушодашудаи гурӯҳи анбӯҳ Гиёсмахдуми аълам намоён шуд; дар тани ӯ чомаи кундал (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардӯзӣ, ба пояш кафшу масҳии зардӯзӣ буд. Зинати аспи савории ӯ ҳам аз худаш камӣ надошт; гарданбанди тиллоқӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардӯзии заминдӯзӣ, зинпӯшаш махмали аълои гулдӯзӣ, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздаҳзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯйи ёли шоназадааш ба гардани вай зеб меод.

Садриддин Айнӣ

Шоҳаншоҳ Золро озмуданӣ шуда, мубадонро ба боргоҳ талабид ва Золро дар миёни онҳо нишонд. Фармуд, ки ба ӯ суолҳо диҳанд, то аз ҷавобҳои ӯ пояи донишу хирадаш маълум шавад.

Сотим Улғзода

156. *Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои шиоратишударо маънидод кунед:*

Асп қатраҳои оби ба даруни гӯшаш **даромада** ва ба ёлу думаш **часпидаро** аз худ **дур карда**, сокиту ором истод.

Садриддин Айнӣ

Дар авҷи маҳфил ба базмгоҳ расидем. Эҳа, бӯстонсарое будааст **диданӣ**. Боғе дилкушо байни кӯҳҳои сарсабз, ҳавзҳо пуроб, мурғобиву моҳиҳои рангоранги шиновар. Гӯшае аз паси панҷара, бузҳои кӯҳӣ **хайратзада** ба чунбучӯли одамон менигаранд. Ду рӯбоҳи харобу гизала, мӯяшон чо-чорехтаву безеб, қад-қади хонаяки симтӯрпеч бекарор пасу пеш метозанд. Ва баъзан лаҳзаяке **истода**, ба кабкони фарбеҳаку форигбол ҳарисона **нигариста**, лаб мелесиданд...

Абдулҳамид Самад

Пас аз як сол Наврӯзпахлавон дар қатори ҳама ба чанг рафт. Аммо дар моҳи аввал, аз гуфти баъзеҳо, худи ҳафтаи аввал ҳалок шуд. Тангаи тилло, ки аз ӯ хотира монда буд, ба қавли заршиносони атроф, тиллои тозаи кашмирӣ будааст ва он хатҳои аҷибӣ ношиноси дар як тарафаш **накшѐфта** низ хатҳои қадимаи кашмирӣ будаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ, ки ӯро ҳалоскори худ ва ба ҷаннати озода, осудагӣ **расонандаи** худ медонистанд, ин ҷароғи махтобиро яке аз муъҷизаҳои ӯ шумурданд.

Садриддин Айни

? Вожаи **кашмиро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Дар бораи Муқаннаъ чанд ҷумла нақл кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАҚРОР

Қоидаи сифати феълиро бигӯед.

Сифати феълӣ чӣ гуна сохта мешавад?

Дар мавриди замонҳои сифати феълӣ маълумот диҳед.

Вазифаи нахви сифати феълиро бифаҳмонед.

157. *Матни зеринро бихонед ва ба қалимаҳои иширатшуда зеҳн монед ва бигӯед, ки кадоме аз ин вожаҳо сифати феълӣ нест:*

Баъд аз рӯз сафед шудан пирмардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта, худҳошон рафтанд, то ки ин ду **аламрасидаи** ғами **ҳиҷронкашида** бо якдигар дарди дилҳои **ғамдидаи** худро **гуфта** ва **шунида**, доди худро аз айёми дурӣ ва маҷзурии **гузашта** ситонанд.

Пирмардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам **ҷудо шуда**, ба хонаҳои худ рафтанд.

Садриддин Айни

? Таъбири **бо як чаҳон шодиро** чӣ гуна мефаҳмед? Дар бораи Темурмалик чӣ медонед?

158. *Аз матни зерин таркиби сифатҳои феълии **шабнамзада** ва **махмуркунандаро** муайян кунед:*

Дар авҷи гулшукуфти баҳор лаби замини доманаи кӯхро ҳамвор карда, ба кишт омода месохтем. Баъди як ҳафтаи боронӣ он рӯз офтобиву гармак буд. Шерозаи аз шукуфа ва сабзаҳои шабнамзада нақшину лаби киштзорҳо ончун ботаровату пуршукӯх менамуд, ки дили кас намехост ба рӯяш по ниҳад. Насими мулоим аз тарафи кӯхсор вазида, бӯи атромези гиёҳҳо ва нақхати махмуркунандаи заминро ба машом мезад. Гулу сабзаҳо маҳин-маҳин мурғак мерафтанд, дил ба хурӯш меомад. Ҳама боҳавсала каланд мезаданд, аз ҳарорати навозишгари офтобаки баҳор хун дар рағҳо ба чӯш меомад.

Абдулҳамид Самад

△ Вожаҳои **нақҳат** ва **машомро** шарҳ диҳед.

159. *Матни зеринро бинависед ва ба ҷойи нуқтаҳо аз сифатҳои феълии даруни қавс мувофиқашро гузоред:*

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи ... ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи болои рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба ҷойи он деҳаи обод, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда ба рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои ... менишастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони ... парчапалосҳо, кӯрпа-болишҳо ва дегу табакҳо ҳам менамуданд (*кушиода, бехонумонгардида, омадагиамон*).

Садриддин Айни

160. Масдарҳои *омадан, хондан, парвоз кардан, дидан, фаҳмиданро* нахуст ба сифати феълӣ баргардонед, пас онҳоро дар ҷумла биёред.

161. Сохт ва замони сифатҳои феълии *чангхӯрда, дарбаста, зангхӯрда* ва *хазонрасидаро* баён кунед.

162. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи нахвиши сифати феълиро муайян кунед:

Хушбахт он касест, ки дар хонадони ӯ касе бе илм ва бегарбият набошад. Ҳамаи афроди хонаводаи хушбахт соҳибони ахлоқи нек, ботамиз, некукирдор мешаванд.

Бузургу саркори хонадони саодатманд ҳама авлод ва атбоъашро илм ва дониш меомӯзад. Чизҳои ба дунё ва дин кор меомадагиро ёд медиҳад.

Садриддин Айни

Амири Бухоро фарзанди бисёр дорад, мо надонем, кадомиро ба валиаҳдӣ меҳоҳад ва кадомиро назди мо мефиристонад, ҷавоби ин сухан дар уҳдаи Кофман кун, то вай фарзанди валиаҳд мешудагӣ ва меомадагиро муқаррар гардонад.

Аҳмади Дониш

Падару писар ба сафар омодагӣ медидаанд. Даводав дошт Ҳикмат. Нишонии шифохонаи Маскавшахро амик чуста, аз фурушгоҳи шаҳрӣ чипта ва барои падар аз бозор шиму пичаки ба таъбире чор кас медидагӣ харид. Попӯши қиблагоҳам зеби шаҳри калон не гуфта наваш овард. Падар Ҳикматро коҳиш кард, ки ақл дорад ё не? О, пасандозро харч намуд, пагоҳ дар мулки ғарибӣ ба чигарбандаш доруворӣ лозим аст, боз ҳар ду чӣ мехӯранд?

Сипехри Ҳасанзод

? Чор кас медидагӣ чӣ гуна таъбир аст?

△ Калимаи **чигарбандро** аз ҷиҳати маъно ва таркиб шарҳ диҳед.

§30. ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад. Чунончи: *Ва ман қабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаву ба по истодам (Низомулмулк)*.

Ин ҷо се амал мушоҳида мешавад: **пӯшидан, бастан ва ба по истодан**. Амали охир, яъне **ба по истодан** асосӣ аст, чунки бе он ҷумла маънӣ намедихад. Лекин ҷумларо бидуни амалҳои якуму дуюм низ баён кардан мумкин аст: *Ва ман ба по истодам*. Аммо калимаҳои **пӯшидану бастан** ба амали асосии ҷумла маъноӣ иловагӣ зам мекунад. Мисоли дигар: *Пирак хандақунон ба гап сар кард (Садриддин Айни)*. Дар ин ҷумла ду амал ҳаст: яке **хандақунон**, дигаре **сар кард**. Амали якумро, ки асосӣ нест, аз ҷиҳати шакл ин гуна тағйир додан мумкин аст: **хандида** ё **хандида-хандида** (*Пирак хандида-хандида ба гап сар кард*). Монанди далели боло ин ҷумла низ бе амали иловагӣ навишта мешавад (*Пирак...ба гап сар кард*), аммо мазмун чандон пурра нест. Ҳамин тариқ, калимаҳои **пӯшида, баста, хандақунонро**, ки ҳолату вазъияти амали асосиро мефаҳмонанд, феъли ҳол мегӯянд.

163. *Аз матнҳои зерин феъли ҳол ва феъли асосии матнро нишон бидиҳед:*

– Бубахшед, саги мо хушзоту ботарбия аст, дидед, касеро нагазид. Бо бачаҳои шумо як шӯҳӣ кардан хост,– тахтапушти ҳайвонро навозишқунон гуфт зан.

Абдулҳамид Самад

Дукондорон ба ин хандаи бемаҳали мо ҳайрон-ҳайрон ва тааҷҷубқорона нигоҳ мекарданд.

Рӯди кӯҳӣ, ту сароӣ ба ҳавои дили ман,
Қӯр сози нафасатро ба садои дили ман.
Шуд дар сина ниҳон, рақскунон мегузарӣ,
Огаҳ астӣ магар аз дарду давои дили ман?

Мирзо Турсунзода

Як рӯз Ҳушанг бо чанде аз ёрони худ пайи шикор ба кӯҳсор рафт. Дар шикоргоҳ ногаҳон аз дур як чизи дарозу сиёҳи хазанда падидор гашт, ки ду чашми сурхаш гӯё ду чашми хун буду аз даҳонаш дуд фаввора мезад. Он чиз мори калони ҳавлангезе буд. Ҳушанг санги калонеро бардошта, ба тарафи мор ҳаво дод. Мор фавран ба як сӯ чаҳида, ҷонашро халос кард. Санги калон ба санги хурде бархӯрд ва ҳар ду шикастанд. Аз сангҳо шарораҳо ба атроф част ва шуоъ падида омад.

Сотим Улугзода

Аз пеш тунукоба баромад. Вай дар банди чунин андешаҳо хазида-хазида ва нолиш карда, ба лаби об расид. Саҳл нафасашро рост карда, лабони сӯзонашро ба оби оинасон соф расонд. Дуру дароз ва бо аҷаб кайфияти рӯҳбахш ҳарисона об нӯшид. Дилаш андаке равшан шуд.

Ҷонибек Ақобир

? Ба ҷойи ҷуфти ҳаммаъноӣ **дуру дароз** кадом калимаҳоро истифода бурдан мумкин аст?

Δ Муродифҳои калимаи **пайро** дар таркиби **пайи шикор** номбар бикунед.

164. Матни поёнро бихонед ва феълҳои ҳоли шиоратшударо аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед:

Овардаанд, ки козуре бар канораи рӯде ба кори худ машғул буд. Ҳар рӯз куланге медид, ки бар канораи рӯд **нишаста**, ҳайвоне, ки дар миёнаи лой бошад, мегирифт ва

ба он **қаноат намуда**, ба ошёнаи худ бозмерафт. Рӯзе ногоҳ бошаи тезпар пайдо шуд ва кабки фарбеҳ **сайд карда**, порае хӯрд ва бокиро бигузошту бирафт. Куланг бо худ андеша кард, ки ин чонвар бо чунон чуссаи хурд чонварони бузургро сайд мекунад ва ман бо чунин ҳайкали бузург ба чизи ҳақире қаноат менамоям. Баъд аз ин ба чунин чизҳои ҳақир сар фуруд наёварам ва каманди қасд танҳо ба кунгурои сипехри баланд биафганам. Пас тарки шикори кирмон кард ва мунтазири сайди кабӯтару кабк истод. Козур аз дур тамошоӣ ҳоли бошаву кабк карда буд. Чун ғайрати кулангро дид, дар ҳайрат монд ва мунтазири оқибати қор шуд. Иттифоқо кабӯтаре дар он фазо падид омад. Куланг **парида** қасди кабӯтар кард. Кабӯтар **майл ба канораи об намуда**, аз пеши вай даргузашт. Куланг аз ақиби **ӯ фуруд омада**, бар лаби рӯд биафтод ва пояш дар лой бимонд, ҳарчанд чаҳд мекард, пару пояш бар лой бештар **ғӯта** мехӯрд ва ба гил олудатар мешуд. Козур биёмад ва **ӯро** бигирифт **рӯй ба хона** ниҳод. Дар роҳ **дӯсте** пеш омад ва пурсид, ки ин чист?

Козур гуфт:

– Ин кулангест, ки мехост, кори боша кунад, аммо худро низ ба бод дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Маъноӣ феъли **овардаандро** чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Мафҳуми калимаи **ҳақирро** бигӯед.

§31. СОХТ ВА ИМЛОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Ҳар ду шакли феъли ҳол аз асосҳои феъл тавассути пасванд сохта мешавад.

Чунончи, шакли якум аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а:** (**рафта**, **хӯрда**, **дида**, **пурсида**) ва шакли дуум аз исм, калимаи тақлидӣ ва асоси замони ҳозира бо пасванди **-он** (**завққунон**, **гапзанон**, **ғурғурқунон**) сохта мешавад.

ШАРҲ. Чузъи ёвари феъли ҳол калимаҳои **кардан** (кун), **задан** (зан), **гуфтан** (гӯй) ва ғайра мебошад. Агар асоси феъл бо ҳарфи **й** анҷом ёфта бошад, ба ҷойи он пасванди **-ён** меояд: **гӯй** (-гӯён): **додгӯён** худро ба оғӯши модараш партофт.
(*Ҷалол Иқромӣ*).

165. *Бо феълҳои ҳоли роҳравон, очагӯён, шиорақунон, тақяқунон, хандақунон, завққунон, бозиқунон, суҳбатқунон, рақсқунон, фарёдқунон ҷумла тартиб диҳед.*

166. *Матни зеринро бихонед ва масдарҳои дохили қавсро дар шакли феъли ҳол истифода кунед:*

Фаронак (бедор шудан) шавҳарашро ҳам бедор кард ва ба вай хоби ачиби худро нақл кард. Отибин (шодӣ кардан) гуфт:

– Ман аз нажоди шоҳони қадими Эронзаминам, пас чӣ ачаб аст, агар фарзандонам озодбахши кишвари мо гарданд!

Башорати сурӯши накукор ба вучуд омад. Фаронак писар зоид ва номи ӯро Фаридун гузошт.

Манучеҳр савора бар аспи сафеди густувондор ба болои Салм тохт. Салм рӯ ба фирор ниҳод. Манучеҳр аз ақиби ӯ (сур кардан) бонг мезад, ки:

– Эй номҷӯй, ту тоҷи шаҳаншоҳӣ хостӣ, инак, ман онро овардам: тоҷ аз хун! Бар сарат мепӯшонам. Аз тоҷ чаро мегурезӣ? Дарахти чиноятат бор овард, бичин! Бораш агар ногувор аст, чӣ чора, охир худат нишонда будӣ! Шоҳи Эрон ба вай (расидан) яке шамшер зада буд, ки дами шамшер тани Салмро аз китфи чапаш то паҳлуи росташ (буридан) ду ним кард.

Сотим Улугзода

? Мазмуни таъбири **дарахти чиноятро** чӣ гуна бояд фаҳмид?
Калимаи **нишонда** ба чӣ гуна тағйирот дучор шудааст?
Δ Муродифи вожаи **борро** номбар кунед.

Имлои феъли ҳол ин гуна аст:

1) ҳамаи чузъҳои он пайваста навишта мешаванд (**бозикунон, гулдурозанон, сурудхонон**);

2) дар байни чузъи номии такрор дефис гузошта мешавад (**чаҳ-чаҳзанон, вой-войгӯён, пичир-пичиркунон, чиринг-чирингкунон, фуш-фушкунон**);

3) дар байни феъли ҳоли такрор нимтире гузошта мешавад (*Дудҳо ...**тоб хӯрда-тоб хӯрда** дар фазои осмони лочувардӣ пинҳон мешуданд (Раҳим Ҷалил); Духтаре ...**давон-давон** меояд (Садриддин Айни)*).

167. Матни зеринро бихонед. Феъли ҳолро муайян кунед ва ба имлои он эътибор бидиҳед:

Сафо дар назди ин сурату сӯзанӣ на танҳо худро ноҳинчор ҳис мекард, балки меларзид. Доимо ба ӯ чизе гуфтан мехост, вале ёрои лаб кушодан надошт. Айёми тифлӣ ҳам, агар аз касе озору алам мезд ё дилаш аз бухс моллом мешуд, дав-давон ба хона меомад ва дар рӯ ба рӯи ин сӯзаниву сурат ҳайкалвор не, бо тани ларзон рост меистод.

Абдулҳамид Самад

Дар сарғаҳи деҳа ногоҳ ҳаре коҳилона ҳанг зад ва саге бо нӯлаи ноҳинчораш ба он чӯр шуд. Ду писарбача шавкункунону тозон оби лойи кӯлмакҳои рӯи роҳро ба чор тараф пош дода, аз шафати ӯ гузаштанд.

Азиз ҳаросон худро ба канори роҳ кашид, бо вучуди он ба домани чома ва мӯзай ялаққосиаш якчанд қатра оби лой расида, кайфаширо парронд. Аммо писарбачаҳо аз ин парвое накарда завқиданд ва почаҳояшонро то зону бар зада, ба наҳри камоб даромада, дар тараддуди моҳигирӣ афтанд. «Ҳоли ба дастам меафтед, шайтонҳо. Чунон коратон бифармоям, ки роҳи гурез наёбед...» гур-гуркунон гузашт Азиз.

Абдулҳамид Самад

Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид.
Сотим Улугзода

? Калимаи **харосонро** чӣ тавр ба феъли ҳол баргардондан мумкин аст?

Аз чӣ сабаб як ҷумлаи дохили матн ба нохунак гирифта шудааст?

§32. ШАКЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОРИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду шакл дорад: мутлақ ва давомдор. Шакли мутлақ аз асоси замони гузаштаи феъл бо иловаи пасванди **-а** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки пеш аз амали асосии ҷумла воқеъ шудааст. Чунончи:

*Бозор кафишҳои меҳмононро **пеш монда**, худаи ҳам ба меҳмонхона даромад, ба лаби пойгаҳ **дузону зада**, даст **пеш гирифта** нишаст. Домулло имом **даст бардошта** фотеҳа хонд, дигарон **даст бардошта**, «омин» гуфтанд. Имом **даст бар рӯ** кашид, дигарон ҳам – «қадам расид, бало нарасад» – **гӯён дастҳоро ба рӯ** кашиданд.*

Садриддин Айнӣ

Шакли давомдор аз асоси замони ҳозираи феъл бо иловаи пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки дар қадом вазъияту ҳолат ба вуқӯъ омадани амали асосиро шарҳ медиҳад. Чунончи:

*Носири Хусрав созаширо **озмоишқунон** аз он торафт овозҳои нав ба нав мебаровард.*

Сотим Улугзода

*Сарлаишкар... дасту **почакзанон** афсӯс меҳӯрд, ки чаро барои рӯзи мабодо як кафтари номабар напарварид, мисли кабултарҳои дастомӯзе, ки дар китобҳо ситоиш шудаанд.*

Абдулҳамид Самад

168. *Матни зеринро бинависед ва шаклҳои феъли ҳолро маъни-
дод кунед:*

Гулбаргҳои сафеду гулобии шохаҳои зардолую олуҷа ба рӯи қадамҳои Аградод мерехт ва боз як баҳори тозаи умри ӯ фаро мерасид. Иморати ошнои саисхона аз пешорӯяш на-мудор гашта, Аградод бо чехраи гирифтаю ҳоли парешон беихтиёр чониби тавилаи аспҳо раҳсипор гардид.

Саманд соҳибашро аз дур шинохта, хушҳолона фирихос мезад ва ёлҳои бирешимосояшро афшонда, ба истиқболи ӯ пой мекӯфт. Аградод аз рӯи одат гардани мавзуни самандро ба оғӯш гирифта, сару рӯй ва ёлҳои нафисашро мехориду навозиш менамуд. Чашмони пур аз меҳри асп медурахшиду бозӣ мекард ва сар ба китфи соҳибаш соида, ҳаёли ӯро таскин мебахшид. Аммо Аградод ин дам меҳрубонии самандашро пай намебурд: чашмони фурӯрафтаю лабрезии андуҳаш аз азияти рӯҳӣ, дили шикаста ва ҳолати парешони ӯ гувоҳӣ медоданд.

Таровати фасли баҳор ва навозишҳои аспии дӯстдоштааш гӯё дар қиёси бори андуҳи марги мудҳиши Фаронак ҳеч буд. Дилаш пайваста месӯхт ва манзараи он сахнаи пурфочиа аз пеши назараш лаҳзае дур намерафт.

Бароти Абдурахмон

Бозургонеро ҳазор динор хасорат афтод. Писарро гуфт:

– Набояд, ки ин сухан бо касе дар миён ниҳӣ.

Гуфт:

– Эй падар, фармон турост, нагӯям, валекин хоҳам маро бар фоидаи ин мутталеъ гардонӣ, ки маслиҳат дар ниҳон доштани он чист?

Гуфт:

– То мусибат ду нашавад: яке нуқсонии моя ва дигаре шамотати ҳамсоя.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

? Таъбири сухан бо касе дар миён ниҳоданро чӣ гуна мефаҳмед?

169. Бо дарназардошти шаклҳои феъли ҳол матн тартиб бидиҳед.

170. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои ҳоли зерин мувофиқаширо бигузored: **нафринкунон, навозишкунон, табассумкунон, хавотиркашон, нигоҳ карда, фах-фахкунон:**

Сухани ӯро... шунида нишаст.

Садриддин Айнӣ

Ҳарорати хуршед устухони сарди ӯро ... гарм мекард.

Ҷалол Иқромӣ

Фурӯшанда машкобро ... бо дасти росташ аз домани харидор маҳкам дошт.

Садриддин Айнӣ

Ҷандал ... назди шоҳ рафт ва ӯро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард.

Сотим Улугзода

Гоҳе домани кӯҳҳои дуродурро ... худ ба худ табассум мекард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Таҳамтан аз пеши Ковус ... ба хиргоҳи худ рафт. Бародараш Завор ... чашм ба роҳи ӯ буд.

Сотим Улугзода

Асп боэҳтиёт қадам мегузoшт, пеш аз ҳар қадам мондан ба зери пояш теғ кашида ... ду-се сония меистод.

Садриддин Айнӣ

? Нависанда дар ҷумлаи «Ҷандал шодикунон назди шоҳ рафт ва ӯро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард» чаро феъли ёвари карданро бо калимаҳои ситоиш ва муаррифӣ на-овардааст?

§33. ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду замон дорад: замони гузашта ва ҳозира. Феъли ҳоли замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи пасванди **-а** сохта мешавад ва ҳолатро ҳамчун аломати амали феъли асосӣ ифода мекунад, яъне амали пеш аз хабар воқеъшударо мефаҳмонад: *Абрӯро рӯйи осмони баланд болу пар боз карда мегаштанд (Мирзо Турсунзода).*

Феъли ҳоли замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути пасванди **-он (-ён)** сохта мешавад ва чун шакли намуди давомдор амалу ҳолатеро, ки бо феъли асосӣ дар як замон ба вучуд омадааст, баён мекунад. Аз ин рӯ, хабари ҷумла дар замони гузашта, ҳозира ва оянда воқеъ шавад, феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамзамон мегардад: *Баррагон аз қафои рама баосзانون медавиданд (Садриддин Айнӣ).*

171. *Матни зеринро бихонед ва ба феълҳои ҳоли замони гузашта аҳаммият бидиҳед:*

Ошён дошт дар он домани дашт
Зоғаке зишту бадандому палашт.
Солҳо **зиста** афзун зи шумор,
Ишкам **оганда** зи ганди мурдор.
Бар сари шох варо дид уқоб,
З-осмон сӯйи замин шуд башитоб.
Гуфт: «К-эй **дида** зи мо бас бедод,
Бо ту имрӯз маро кор уфтод.
Мушкиле дорам, агар бигшой,
Бикунам, ҳар чӣ ту мефармой».
Гуфт: «Мо бандаи даргоҳи туем,
То ки ҳастем, ҳавохоҳи туем».

Парвиз Хонларӣ

Чалол дид, ки кампир бо як меҳри олии модарона **табас-сумкунон** дастони хароби серрагу пайи худро сӯйи ӯ дароз кардааст.

Ҷонибек Ақобир

Шодӣ **шодикунон** ва **додгӯён** худро ба болои модараш партофт.

Садриддин Айни

? **Омода** чӣ маънӣ дорад?

Δ Ибораи **афзун зи шуморро** шарҳ диҳед.

ШАРҲ. Ҳам шакли мутлақ ва ҳам шакли давомдори феъли ҳол ба тарзи такрор меояд: **хӯрда-хӯрда, хандида-хандида, давон-давон, тозон-тозон.** Чунончи:

Рамаи гӯсфандон сабзаҳои сарироҳиро хӯрда-хӯрда ба деҳа наздик мешуд.

Фотеҳ Ниёзӣ

Мо **давон-давон** ба роҳ даромадем.

Ман ба мактаб **тозон-тозон** мерафтам.

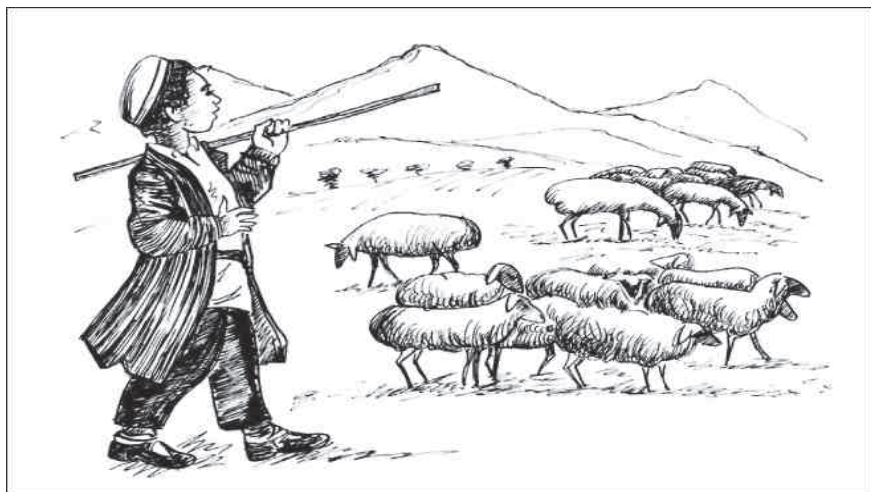
Садриддин Айни

172. *Аз матни зерин ҷумлаҳои феъли ҳолдоштаро биёбед ва замони онҳоро муайян кунед:*

Хусрав аввали баҳор аз наздик гургро дид. Вай китоби «Дон Кихот»-ро дар бағал зада, бузу гӯсфандони тағоияшро, ки бештаринашон барраю бузгола зоида буданд, ба ёлаи Суғурон ба чаро баровард. Ҳама ҷо сабззор буд. Гулҳои рангоранг дар байни сабззорон қад кашидаю шукуфта хусни талу тепаҳоро меафзуданд. Дар байни роҳу домани кӯҳсорон (шибарҷойҳо) чашмаҳои баҳорӣ ҷӯшида-ҷӯшида мебаромаданд. Ва оби мусаффои ин чашмаҳо ба лаби ҷӯйҳо

баробар шуда, ба рӯи сабзаю себаргаҳо гел зада, шилдир-шилдиркунон ба дараҳо мерехтанду дар рӯдхонаҳо ба шӯр меоманд. Дар чо-чо, лаби чарию кӯхдоманҳо, дарахтони гелосу олуча ва шафтолу ғарки гул буданд. Хониши мургон ба манзараҳои дилфиреби баҳор шукӯҳи тозае мебахшид. Хусрав дар сари баландӣ ба асо така карда, ба ҳайвонҳо, ки фукашонро аз сабза нақанда, ба чор тараф мешитофтанд, даме нигарист. Баъд чомаширо аз тан кашида, рӯи сабза партофт ва дар офтобрӯ дароз кашида, ба мутолиаи китоб сар кард. Офтоби баҳор бо панҷаҳои нарму гармаш пушташиро сила карда, ба писарак ҳаловат мебахшид.

Абдулҳамид Самад

173. *Ба мазмуни матн ва сурат пайравӣ намуда, бо истифода аз шаклҳои феъли ҳол лавҳа тартиб диҳед.*

174. *Аз ҷумлаи «Хусрав ба тағояш, ки нолишкунон қоматаширо аз болои гӯсфанди бечон бардошт, нигариста, ҳамон вақт аз дил гузаронида буд, ки шояд одамон барои чашмони оташибору бечояш ўро Аҷики Гург номидаанд» (Абдулҳамид Самад) феълҳои нолишкунон, нигаристаро аз ҷиҳати таркиб ва замон шарҳ диҳед.*

§34. ВАЗИФАИ ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ЧУМЛА

Феъли ҳол дар чумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд:

*Бобои писарак ҳарчанд меқӯшад, аз дасти дӯсташу дигарон раҳо намеёбад ва онҳо ўро **кашиолақунон** ба майдон меदारоранд.*

Абдулҳамид Самад

*Занак чарху пилтасабадаширо онсӯтар гузошта, бо ҳар ду даст ба зонувони логари нотаवонаш **тақяқунон** ба истиқболи меҳмон бархост.*

Сотим Улугзода

? Дар ин маврид ба ҷойи калимаи арабии **истиқбол** кадом вожаи тоҷикиро ба кор бурдан мумкин аст?

Δ Муродиқҳои вожаи **логарро** номбар кунед.

175. *Матни зеринро бинависед ва феъли ҳоли ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаро шарҳ бидиҳед:*

Рӯзи истироҳат писарак аз хоб дертар бедор шуду падарашро дар хона пайдо накард. Ҳамёзакашон ўро аз модараш пурсон шуд. Вай лабонашро ба захрханд моил сохта, вале нигоҳашро аз телевизор, ки «Алифбоҷон, Алифбо»-ро намоиш меод, нақанда гуфт, ки бозор рафтааст падараш.

Абдулҳамид Самад

Ангушташро боло бардошта, суҳанҳои ҷудогонаро таъкидкунон мисраъҳои тақрибан мехонад.

Сотим Улугзода

176. *Бо истифодаи феъли ҳол чанд чумла тартиб бидиҳед ва вазифаи онро муайян кунед.*

§35. МОНАНДӢ ВА ФАРҚИ ФЕЪЛИ ҲОЛ АЗ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

1. Аз рӯи маъно ва мавқеи худ сифати феълӣ дар ҷумла ба сифат наздик аст. Мисол:

*Теге аз ман **буррандатар** набувад,*

*Барқе аз ман **чаҳандатар** набувад.*

Абулқосим Лоҳутӣ

Чунонки мушоҳида мешавад, сифатҳои феълии **бурранда** ва **чаҳанда** ба нишонаҳои сифат бештар моиланд, яъне чун сифати асли (теғи **бурранда-тар**, **барқи чаҳанда-тар**) дараҷаи қиёсо мефаҳмонанд.

2. Дар ҷумла чун исм истеъмом меёбад, монанди исм бо пасванди чамъсоз, пешоянду пасоянд ва бандакчонишин (**-ам**, **-ат**, **-аш**, **-амон**, **-атон**, **-ашон**) меояд. Чунончи:

*Фаридун барои Эраҷ тахти фирӯза ораста, асбоби зиёфату базми шоҳонаро муҳайё сохта, **созанда** ва **сарояндагонро** ҳозир карда буд.*

Сотим Улугзода

*Малик писарро заҷру маломат кард, ки бо **парварандаи** хеш даъвои муқовимат кардӣ.*

Саъдии Шерозӣ

*Фотима ба роҳи **омадағиаш** баргаишт.*

Сотим Улугзода

Ҳамон гуна, ки дида мешавад, калимаҳои **созандагон**, **сарояндагон** ба монанди мисолҳои боло нишонаҳои феълии худро суст ё гум карда, хусусияти исмро қабул кардаанд, аз ҷумла ба саволи исм (киҳо?) ҷавоб мегӯянд.

3. Сифати феълӣ дар алоқаи изофӣ (пеш аз исм) меояд. Масалан:

*Лашкаркаши гаяр аз тасодуф на фақат бедаступо
нашуд, балки хурсанд шуд, ки инак, метавонад ҳисобашро
бо **кушандаи** бародараи баробар кунад...*

*Синдухт чун ба Кобул расид, ба дарбонҳои даргоҳи
Сом гуфт, ки ба чаҳонпахлавон хабар диҳанд, ки **фирис-
тодаи Кобулишох** омадааст.*

Сотим Улугзода

? Чаро вожаи созанда бе пасванди -гон омадааст?

*177. Чумлаҳои зеринро бинависед ва хусусияти сифати феълӣ-
ро дар мисолҳои пешниҳодшуда бифаҳмонед:*

Саги ёбӣ ба одамиён унс гирифт ва боқадр шуд, зеро онхоро аз қасди душманон ва ҳайвоноти даранда огоҳ мекард. Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, парандаю чаранда дар ваҳми ҷон буданд; аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба ҷангаш мегирифт.

Сотим Улугзода

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям.

Саъдии Шерозӣ

Вазифаи мо, роҳнишинон, барои дар роҳ афтодамондагон ва сармоягирифтагон хизмат кардан аст.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Таъбири дафтар аз гуфтаи парешон шустан ба маънои «тозаву пок кардани дафтар аз суханҳои беҳуда, ношоиста ё дар дафтар ҷо надодани он гуна суханҳост».

1. Феъли ҳол бо калимаҳои дигар дар алоқаи ҳамроҳӣ меояд ва ба феъли асосӣ тобеъ мебошад. Феъли ҳол шакли тағйирнаёбандаи феъл аст. Чунончи: *Дарбон рафт. Пиразан рӯканону мӯканон омад. Вай хост замин бӯсад, вале гарданаи ёрӣ надод. Хост суҳан гӯяд, аммо гуфта натавонист.*

Аълоҳон Афсаҳзод

2. Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд: *Савораҳо суҳбатқунон ба назди хаймае расиданд.*

Шодӣ Ҳаниф

178. *Матиро бихонед, сифати феълӣ ва феъли ҳоли онро маънидод кунед:*

ДИДОРИ ОРЗУҲО

Бар кокулони борон
Чун бод шона мезад,
Ҳар қатраи фитода
Чангу чағона мезад.

Барқе ба ҷони тундар
Оташ заду ниҳон шуд,
Гӯё ки аз ғиреваш
Таркиш дар осмон шуд.

Ҳар майсаи дамида
Гесу ба ҷӯй мешуст.
Қорчи калларафида
Гӯё ки рӯй мешуст.

Аз зери тарма хомӯш
Сар мекашид вешим.
Партофта сияҳгӯш
Зулфони чун бирешим.

Бо қомати камонӣ
Рангинкамон чу бархост,
Дил гуфт зиндагонӣ
Дидори орзуҳост...

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

179. *Сифати феълӣ ва феъли ҳоли ҷумлаҳои зеринро муайян кунед:*

Хотуни шӯрбахт барои халосӣ аз офати ҷангу муҳосира ва наҷоти кишвар аз харобии тамои ночор ба додани хирочи талабкардаи Убайдуллоҳ розӣ шуд. Ғоратгарон ин хирочро рӯёнида, ҷандин ҳазор ҷавонон ва духтарони суғдиро асир гирифта, «ғанимат»-и беҳисоби яғмогариашонро ба садҳо шутур бор карда, ҳоку ҳокистари ободиҳои дирӯзаро дар қафои худ гузошта рафтанд.

Сотим Улугзода

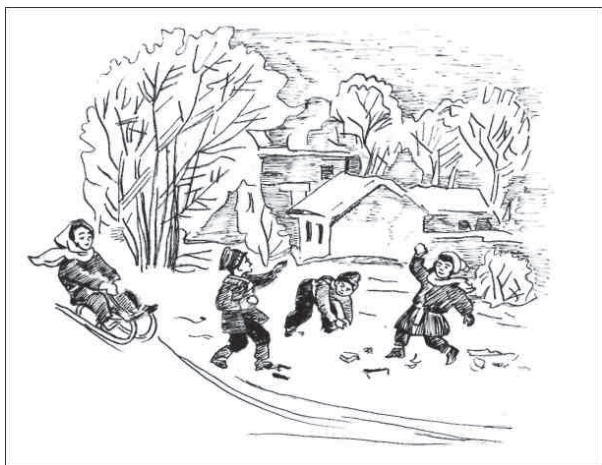
Ҳолида, лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абрувони барҳамашро тааҷҷубкунон сахл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад. Вай меҳонду дар чеҳрааш ҳазорон ифодаи пур аз ифтихору саодат, гӯё ки навакак падару модараш пайдо шуда бошанд, сайр мекард.

Ҷонибек Ақобир

Баъд аз он ки сафедҷомагон дар Самарқанд ва Бухоро мағлуб гардиданд ва туркони ёридиҳандаи онҳо ҳам шикаст хӯрда рафтанд, халифа Маҳдӣ ҳамаи қувваташро барои ба даст даровардани ин қалъа ва Муқаннаъ сарф карда, ихтиёри ин ҷангро ба волии Ҳирот, ба Сайид супурд.

Садриддин Айни

180. *Бо истифодаи сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Зимистон – фасли ҷомасафеди табиат» ишио бинависед.*

181. *Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳои феълӣ ва феъли ҳолро дар дафтар нависед:*

Дирӯз баъди борон тирукамон баромад,
Байроқи навбахорон партавфишон баромад.
Аз қатраҳои борон, дар офтоби тобон
Рухсора тар намуда абрукамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чехраи мунаққаш
Хусни замин дамида фавворасон баромад.
Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште
Товуси хушхиروми Ҳиндустон баромад.
Мурғи қафасшикаста, аз банди зулм раста
Чун рамзи дӯстии халқи чаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Сайид Амон ба назди Мунавваршоҳ рафта истоданаширо муваққатан фаромӯш карда буд. Вай аз роҳравӣ монда, овринги хатарнокеро, ки дар соҳили муқобил, дар камари кӯҳи рост ба дарё фаромада часпонида буданд, бо мароқ тамошо мекард. Чунонки фароштурук дар даҳонаш зарра-зарра лой

кашонида ба девори рост мечаспонаду лона месозад, мардуми устокор ва бебок бар чабини санги хоро бо муъчизае мехҳои чӯбин зада ва аз болои он чӯбу чахсу хасу хошок ба-ста ва пӯшида, помонаке сохтаанд, ки пули сироти афсонавӣ дар наздаш ҳеҷ аст.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? **Тирукамон** дар байни мардум боз бо кадом ном машҳур аст? Вожаи **тобон** дар иборати **офтоби тобон** сифати феълист ё сифат? Δ Унвони шеърро муайян ва муродифҳои калимаи **савтро** номбар кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОП

Феъли ҳол чиро баён мекунад?

Шаклҳои феъли ҳол чӣ гуна ба вучуд меоянд?

Замонҳои феъли ҳолро номбар кунед.

Қоидаи имлои феъли ҳолро шарҳ диҳед.

Феъли ҳол бештар ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

182. Калимаи **расида** дар байти «Мавсими гул ҳам **расида**, ёсуман гул мекунад, Накҳати ашки фаршита дар чаман гул мекунад» (Меҳринисо) кадом шакли феълӣ аст?

183. Аз матни зерин феълҳои ҳол ва сифати феълро бигӯед:

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда, хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пайдарпай сари сангрзони муғулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва урдугоҳи муғулро парешон мекарданд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **ӯрдугоҳ** аз ду чузъ иборат аст. Чузъи якум **ӯрду**, ки лафзи туркӣ ва исм аст. Дар забони тоҷикӣ маънои **лашкар**, **сипоҳ** ва **артишро** дорад. Дар забони русӣ **армия** мегӯянд. Дар давраҳои пеш ба маънои **ӯрду** ва **армия** вожаҳои **лашкар** ва **сипоҳ** истифода мешуданд. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ ба ин маъноҳо вожаи **артиш** (аз ҷумла артиши миллӣ)-ро қор мефармоянд. Чузъи дуюм – пасванди калимасозии тоҷикии **-гоҳ**. Ин пасванд мафҳуми маконро баён мекунад: **ӯрдугоҳ**, яъне **ҷойи ӯрду** – **лашкаргоҳ** ё **артишгоҳ**.

184. Матни зеринро бихонед ва фарқи феълҳои ҳоли ишоратшударо биғӯед:

Каме дуртар як ҷуфт қабқ фиррӣ ба осмон **хеста**, **парвозкунон** ба қуллаи кӯҳи рӯбарӯ **рафта** нишастанд. Мачида аз дунболи онҳо шикастарӯҳ нигоҳ кард. Гӯё вай ҳам мехост, ки бол **бароварда**, ҳар чӣ зудтар ба қуллаи худ бирасад.

Садҳо кӯфту харош дар сари зонувонаш Қуббаи зарринкулохро вақти қиёми офтоб фатҳ кард. Ба назар дар олами дигар афтаида буд Мачида. Ба поён нигарад, чашмонаш сиёҳ мезананд, дилашро ваҳму ҳарос паҳш мекунад. Даҳшатовар будааст баландӣ! Ана, дар миёни ду кӯҳ дарёча ҷӯйборакеро мемонад.

Ҷонибек Ақобир

? Шикастарӯҳ ба кадом маънӣ аст?

185. Бо феълҳои ҳоли давон-давон, сайркунон, гирифта, тез карда, нишаста ҷумла тартиб диҳед.

186. Матни зеринро бихонед ва вазифаи феъли ҳолро дар ҷумла маънидод кунед:

Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пеши ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид. Вақте ки ба

пеши модарам расидем, Хайбар ба замин гел зада гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт, ҳам барои мурғро халос карда тавонистанаш изҳори шодмонӣ мекард.

Садриддин Айни

187. *Матни зеринро бихонед, ба имлои феъли ҳол аҳаммият бидиҳед ва доир ба мазмуни он хулоса бароред:*

Дар вилояти Мағрибзамин шаҳре сӯхт. Иморатҳо тамом хокистар шуд. Барои аҳолии он ҷо, ки аз хонумон ҷудо ва муфлис шуда буданд, аз мардумони баҳиммат иона чамъ карданӣ шуданд. Чанд каси хайрхоҳ ба маслиҳат дафтари иона сохта, аз ҳар каси соҳибҳиммат чизе мегирифтанд.

Дар он наздикӣ як тоҷири соҳибсарват буд. Дафтари ионаро ба хидмати ӯ бурданд. Дар вақте ба ҳузури тоҷир даромаданд, ки ба хизматгори худ коҳиш дошт. Сабаби коҳишро пурсиданд.

Гуфт: «Ин хидматгор як дона гӯгирдро беҳуда сӯзонда нобуд кард».

Ба дили меҳмонон гузашт, ки аз ин мард чизе ситонда намешавад. Лекин ҳамин қадар роҳро, ки тай карда омадем, ҳар чӣ бодо бод, матлабро як дараҷа баён кунем, – гуфта дафтарро нишон доданд.

Тоҷир фавран даҳ ҳазор тилло ионатона навишт. Аз ин кор меҳмонон бисёр таачҷуб карданд. Тоҷир сабаби таачҷубро пурсид. Гуфтанд: «Дар як дона гӯгирд он қадар коҳиш карда, дар иона ин қадар маблағ додан барои чист?»

Тоҷир гуфт: «Агар ба як дона гӯгирд сахл мегирифтаам ва ба муфт сӯхтани он розӣ мешудам, дар ин маврид аз кучо пул ёфта иона мекардам?»

Садриддин Айни

Δ Шакли феъли ҳоли сархатти чорумро тағйир диҳед, пас аз он ҷумларо нависед.

ШАРҲ. Ба таркиби **саҳл гирифтан** (саҳл мегирифтам) таваччуҳ кунед. **Саҳл** калимаи арабӣ аст ва дар тоҷикӣ чанд маъно дорад:

1) ба маънои **осон** аст. Чунончи, дар таркиби **саҳл шудан** мафҳуми **осон шуданро** баён менамояд:

Ба нармӣ шавад саҳл кори дурушт,
Тавон шуълаи оташ аз об кушт.

Шодӣ

2) маънои **кам** ва **андакро** дорад:

Ва он ки ба саҳл қаноат накунад, кулфат ва ташвиш бештар барад.

Аҳмади Дониш

Ин вожа ба маъниҳои дигар низ омада метавонад. Устод Садриддин Айнӣ феъли **саҳл гирифтанро** ба мафҳуми **аҳаммият надодан, муҳим нашуморидан** ба қор бурдааст. Ин таркибро Шайх Саъдӣ ҳам дар шеър истифода кардааст:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, саҳл гирад.

188. Аз матни зерин калима ва таркибҳои *кашида, даступобаста, нолишкунон, дошта, чудо шуда, роҳғум зада, оварда ва шумурдаро* аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Хусрав нухтаи харро кашида, пайраҳаро ҳолӣ кард ва ҳамин ки асп пеш даромад, бори сиёхро шинохт. Рӯи зин гӯсфанди гирддунбаи даступобастае мехобид. Нафаси ҳайвон магар танг шуда буд, ки дам ба дам нолишкунон почак мезад. Аҷик бо дасти чапаш лачом ва гӯсфандро дошта, бо дасти росташ пайваста ба сағрии асп қамчин мефурувард.

Хусрав аввал гумон кард, ки ин гӯсфанди тағоияш асту аз ҳамроҳонаш чудо шуда, роҳгум зада, ба ин тарафҳо омадааст. Вале ин ба ақлаш нағунҷид, зеро он рӯз худаш молҳоро аз чаро ба хона оварда, шумурда ба ҳел андохта буд.

Абдулҳамид Самад

? Қамчин фурувардан (аз таркиби «Аҷик қамчин мефурувард») кадом маъноро мефаҳмонад?

Δ Муродифи калимаи қамчинро бигӯед.

189. Бо истифода аз сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Баҳор ва оғози кишту кор» нақл нависед.

§36. ШУМОРА

Шумора ҳиссаи нутқест, ки барои шуморидани аш-хос ё чизҳо ба кор меравад: **чор** кас, **панҷ** ганҷ, **дах** пиёла, **сад** ниҳол, соли **20**-ум. Калимаҳои **чор**, **панҷ**, **дах**, **сад**, **2007**-ум шумораанд. Саволи шумора **чанд?**, **чандто?**, **чӣ** **қадар?**, **чандум?** аст.

190. Чумлаҳои зеринро бинависед ва шумораҳоро муайян кунед:

Вақте ки Аёзро мефурӯхтанд, ӯро ба хидмати султон Маҳмуд оварданд, султон баҳои ғулом пурсид. Хоҷаи Аёз гуфт: «Баҳои ин ғулом ҳазор динор аст».

Аҳмади Дониш

Баъд аз 15 рӯзи аз Маҳаллаи Боло омадани падарам акам бо Сайид Акбархоҷа таҳсилро тамом карда аз шаҳр омаданд ва баъд аз ду ҳафта дам гирифтанд ҳар дуяшон ба пеши хатиби деҳа боз дарс сар карданд.

Садриддин Айни

Соате наёмӯхтӣ, моҳе ақиб мондӣ, моҳе наёмӯхтӣ, даҳ сол ақиб мондӣ, даҳ сол наёмӯхтӣ, як аср ақиб мондӣ.

Ардамеҳр

Дар миёнаи ғӯриён ва Султон Маҳмуд чор бор чанг воқеъ шуд ва дар ҳар бор ғалаба ба тарафи ғӯриён буд, ҳатто ғӯриён як-ду бор ба Хоразм ҳам ҳучум оварданд, аммо Султон Маҳмуд дар охир аз қарахитоиён мадад гирифта ба ғӯриён ғалаба кард ва кам-кам ҳамаи Хуросонро ба даст даровард.

Садриддин Айнӣ

Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар нимаи дуюми асри XV, дар деҳаи Чархи кишвари Афғонистон ба дунё омадааст.

? Бигӯед, ки як аср баробари чанд сол аст?

Артикли **-е** (соате...) муродифи кадом калима аст?

Феъли **наёмӯхтан**ро аз ҷиҳати тобиши замон чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?

Муродифҳои **воқеъ шудан** ва **ҳучум овардан**ро номбар кунед.

191. *Ин шеърро бихонед ва нишонаҳои **аблаҳиро** номбар бикунед:*

Чор чиз омад нишони аблаҳӣ,
Бо ту гӯям, то биёбӣ огаҳӣ:
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон.
Тухми бухл андар дили худ коштан
В-он гаҳ уммеди саховат доштан.
Ҷар кӣ халқ аз хулқи ӯ хушнуд нест,
Ҷеҷ қадраш бар дари маъбуд нест.
Ҷар кӣ ӯро пеша бадхӯйӣ бувад,
Кори ӯ пайваста бадгӯйӣ бувад.
Хӯйи бад бар тан балои ҷон бувад,
Мардуми бадхӯ на аз инсон бувад.

Фаридуддин Аттор

§37. ХЕЛҲОИ ШУМОРА

Шумора, асосан, ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: шумораи миқдорӣ ва шумораи тартибӣ. Шумораи миқдорӣ миқдори чиз ё ашёро мефаҳмонад ва се навъ мешавад: асли, тахминӣ ва касрӣ.

§38. ШУМОРАИ АСЛӢ

Шумораи асли миқдори муайяни ашёро мефаҳмонад: **як хона, даҳ куттӣ, сад гӯспанд.**

192. *Матни зеринро нависед ва шумораҳои аслиро маънидод кунед:*

Мадраса ҳамагӣ дорои бисту ду хучра буда, тарафи пешаш дуошӯна ва се тарафи дигараш якошӯна буд. Дарвозаи мадраса аз тарафи чануб буда, дар пеши дарвоза сахни тангаке ҳам дошт, ки дар он тарафи сахн, баъд аз кӯчаи пиёдагард, рӯди шаҳр мегузашт.

Садриддин Айни

§39. ШУМОРАИ ТАХМИНӢ

Шумораи тахминӣ ашёро ба тарзи тахмин мефаҳмонад: **ду-се рӯз, даҳ-дувоздаҳ** дона себ, **понздаҳ-бист** дараҷа гарм.

Шумораи тахминӣ бо такрори шумораи асли ба вучуд меояд:

*Ду-се рӯзе шудам меҳмони Дарвоз,
Намудам сайри ҳар бустони Дарвоз.*

Абдусалом Деҳотӣ

Рӯзи дувум ҳафт-ҳашт нафар ҳочиҳои оянда якдигарро аз рӯйи ришу фаи ва саллаву чома шинохта, ба як хона чамъомада суҳбат мекарданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

? Бигӯед, ки дар матни дуҷум боз кадом навъи шумора истифода шудааст?

ШАРҲ. Байни шумораи тахминӣ, хоҳ бо ҳарф навишта шуда бошад, хоҳ бо рақам, нимтире, яъне ин аломат (-) меояд: **бист-бисту панҷ (20-25).**

193. Матнҳои зеринро бинависед, ба ҳелҳои шумора ва имлои онҳо эътибор бидиҳед. Шумораи бо ҳарф ифодаёфтаре бо рақам ва бо рақамомадаре бо ҳарф нависед:

Бист-бисту панҷ сол қабл, ҳар дафъае ки гузори Абдулвоҳидамак ба ин хиёбон меафтод, он рӯзи сармогини феврари соли 1944, сафари пурмеҳнати ба деҳа кардаи худро ҳатман ба ёд меовард. Бо мурури замон воқеаҳои нав рӯй медоданду барои тоза кардани ёди он рӯзгори дур сабабе ё сабабгоре лозим мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Боре ман ба чаҳорбоғи Сепулон сукунат доштам.

Садри Зиё

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфикру ҳаёл гузаронд.

Сотим Улугзода

? Маънои калимаи **шабзиндадори**ро чӣ гуна мефаҳмед?

§40. ШУМОРАИ КАСРӢ

Шумораи касрӣ ҳиссае аз адади пурраре мефаҳмонад, монанди: **чоряк, шашяк, даҳяк.** Чунончи:

Дар чоряки соат қалъаро ба замин ҳамвор ва иморатҳоро чордевор сохтанд.

«Шоҳномаи Фаргона»

«Даҳяк» ҳазор мукофоти ҳар кадомаш соле 120-тангагӣ буд, ки онро ба муллобачагони пешравӣ нишондода меоданд. Сабаби «даҳяк» номида шудани ин маблаги муайяни инғомӣ он аст, ки манбаи ин маблаг маҳсули заминҳое буд, ки ҳосилоташон ба ҳисоби ҳамин маблаг даҳяк (аз даҳ як ҳиссаи ҳосил) гирифта мешуд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Шумораи касрӣ ба ин тарз: 2/5 ва 3/5 воқеъ шуда бошад, дар гуфтор аввал пешоянди **аз**, баъд рақами махраҷ меояд, яъне **аз панҷ ду** ва **аз панҷ се**. Дар талаффузи шумораҳои 1/3, 1/10, 1/100 пешоянди **аз** меафтад ва он ифодаҳо шакли **сеяк**, **даҳяк** ва **садякро** мегиранд.

194. Шумораҳои 1, 8, 100, 70, –, –, 3, 9, –, 5-6, 10-14, 200-250-ро бо ҳарф нависед.

§41. ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

Шумораи тартибӣ аз шумораи аслий ба воситаи пасванди **-ум (-юм)**, **-умин (-юмин)** сохта мешавад ва тартиби ашёрро мефаҳмонад: **якум**, **сеюм**, **нуҳум**, **сиюм**, **дусаду ҳафтоду панҷум**.

Танҳо шумораҳои **ду**, **се** ва **сӣ** бо пасванди **-юм (-юмин)** навишта мешаванд.

ШАРҲ. Ба ҷойи калимаи **якум нахуст** ва **нахустин** ҳам мегӯянд. Шумораҳои **дуюм**, **сеюм** ба шакли **дувум**, **севум** низ навишта мешаванд. Шумораи **чор** шакли кӯтоҳшудаи **чаҳор** ва шакли тартибии он **чаҳорум** аст.

195. *Матнҳои зеринро бинависед, шумораҳои миқдори ва тартиби муайян кунед:*

Соли 676 писари халифаи сеюм Усмон, ки Сайид ном дошт ва ҳукмдори Хуросон шуда буд, аз Бухор-худот – ҳукмрони Бухоро 300 ҳазор дирам боҷ ситонда ва 20 нафар аз бузургзодагони ҷавони маҳаллиро ба гарав гирифта, ба тарафи Самарқанд равона гашт... Сайид бинни Усмон аз ҳукмрони Самарқанд панҷсад ҳазор динор гирифта ба Хуросон бурд.

Раҳим Ҳошим

Абдуллоҳи Ансорӣ 2-юми шаъбони соли 396 (2-юми майи соли **1006**) дар Ҳирот таваллуд шудааст. Дар чорсолағӣ ба мактаб рафта, илмҳои фикҳ, тафсир ва адабро дар мадрасаҳои Ҳирот ва Нишопур омӯхтааст.

? Медонед, ки имрӯз **динор** воҳиди пулии кадом кишвар аст? Кадом адиби замони мо дар синну соли Абдуллоҳи Ансорӣ ба мактаб рафтааст?

196. *Бо шумораҳои миқдори ва тартиби чанд пораи назми ва настри мисол биёред.*

ШАРҲ. Дар мавриди бо рақам навиштани шумораи тартиби пасванд чудо меояд, яъне ин гуна: дарси 3-юм, синфи 6-ум, соли 90-ум.

§42. СОҲТИ ШУМОРА

Шумора аз ҷиҳати сохт чор навъ мешавад: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ.

Шумораи сода аз як реша иборат аст: **як, ду, се, нух, даҳ, бист, сӣ, шаст, навад, сад, ҳазор.**

Шумораи сохта бо иловаи пасванди **-ум(-юм), -умин (-юмин)** ба реша ё адади сода ҳосил мешавад: **якум (сеюм), бистумин (сиюмин)**.

Шумораи мураккаб аз ду реша сохта мешавад ва ададҳои аз ёздаҳ то нӯздаҳ (бо тартиб) ва аз дусад то нӯхсад (садиҳо) мураккаб мебошанд: **дувоздаҳ, чордаҳ, дусад, панҷсад**.

Шумораҳои касрӣ низ мураккабанд: **сеяк, чоряк**.

Шумораи таркибӣ аз ададҳои гуногун ба воситаи пайвандаки **-у(-ю)** сохта мешавад: **бисту як, бисту нух, яксаду сию панҷ, ду ҳазору ҳафтум**.

197. *Матнҳои зеринро бихонед ва шумораҳоро аз ҷиҳати сохт маънидод бикунед:*

Ҷаҳонпахлавон буд миёни ду шаҳр,
Ба гирдаш бузургони лашкар ду баҳр.

Шутур сӣ ҳазор аз дирам бор кард,
Дигар ним аз ин бор динор кард...

Даҳу шаш ҳазор асби навкарда зин,
Ҳама зери баргустувонҳои Чин...

Саду сӣ сипар гуна-гуна зи зар,
Ғилофаш зи дебо, нигор аз гуҳар...

Зи говон саду сӣ ҳазор аз шумор,
Зи мешони дӯшо ҳазорон ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Чашми ман пур асту сер асту ғанӣ,
Аз дусад хуршед дорад равшанӣ.

Ҷалолиддини Балхӣ

? **Ҳазорон ҳазор** ба кадом навъи шумора мансуб аст?
Ҳоло даҳу **шаш ҳазор** мегӯянд?
Δ Муродифҳои вожаи **хуршедро** бигӯед.

198. Бо истифода аз шумораҳои содаи 1, 10, 20, 60, 80, 100, 1000 шумораи сохта, мураккаб ва таркибӣ бисозед.

? Бигӯед, ки вожаҳои **нахустин, аввалин** муродифи шумораи содаанд ё сохта?

§43. ИМЛОИ ШУМОРА

Баъзе шумораҳо ду хел навишта мешаванд. Чунончи:

дуюм – дувум
сеюм – севум
чор – чаҳор
чил – чиҳил
дусад – дувист

Шумораи касрӣ бо пешванди аз ин гуна навишта мешавад: **аз се як, аз чор се, аз шаш чор**, аммо бе пешоянд якҷо навишта мешавад: **сеяк, чоряк, шашяк**.

Дар байни шумораҳои тахминӣ ва шумораи бо рақам навишта нумеративи **-то(-та)** ва пасванди **-ум (-юм)** нимтире гузошта мешавад. Мисол: **даҳ-понздаҳ, ҳазордуҳазор, 5-то (5-та), 50-то (50-та), 70-то (70-та), 100-то, 2-юм, 3-юм, 19-ум, 30-юм** ва ғайра. Дар навишт гоҳо пасванди **-ум(-юм)-и** шумораҳои тартибӣ меафтад. Чунончи:

Дар 22 моҳи октябри соли 1928 дар ҳавои Тошканд як хунокии аз одат берун рӯй дод.

Садриддин Айни

Шумораи тартибӣ бо рақамҳои румӣ низ меояд. Дар ин маврид пасванди **-ум** навишта намешавад, вале дар вақти хондан ба рақами румӣ пасванди **-ум, -умин** ҳамроҳ мешавад. Масалан: *Анҷумани IV-ро анҷумани чорум мехонанд.*

199. *Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои шумора аҳаммият бидиҳед:*

Муҳаммадмурод бори **дувум** ҳам натиҷае ба даст оварда натавонист ва **якбора** оташин шуда фарёд кард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ҳақиқатан Бозор аз толеи худ хурсанд буд; вай хаёл мекард, ки агар **12 сол** бо ин шарт кор кунад, ҳар сол **панҷоҳтангагӣ** дар **12 сол шашсад танга** мешавад; агар ҳарсола музди хизматро дар охири он сол гирифта, ба он пул гӯсфанд харида мондан гирад, дар андак вақт **як** чорводорча хоҳад шуд.

Номи худаш Ёдгор ва номи падараш Бозор аст, асли инҳо инҷой набуда, аз тобеи Кӯлоб ба ин тараф афтодаанд, **7-8 сол** пеш аз ин бо зану фарзанди худ ба Бухоро равона шуда, ин ҷо омад.

Садриддин Айни

Духтарак **ду-се карат** ба пеши пояш нигаристу лаб газид.

Абдулҳамид Самад

? Шумораи **7-8-сола** бо ҳарф чӣ гуна навишта мешавад?

Δ Муродифҳои калимаи **карат**ро номбар кунед.

200. Матни зеринро бихонед ва шумораҳои бо рақам навиштаро ба ҳарф ва шумораҳои бо ҳарф навиштаро ба рақам нависед:

Халифаҳо ва ноибони онҳо дар Ироқ аз соли 645, ки Хуросон кушода шуд, то соли 675, ки соли таъйин шудани Сайид бинни Усмон ба Хуросон аст, яъне дар арзи сӣ сол ҳабдаҳ касро пайиҳам ба аморати он кишвар фиристоданд. Ҳар кадоми ин амирон ва соҳибмансабони онҳо дар муддати кӯтоҳи ҳукмронии худ аз ҳисоби халқҳои зеридастшуда на фақат ҳазинаи халифаҳошонро пур мекарданд, балки ҳудашон ҳам аз он сарзамин ниҳоят тавонгар шуда бармегаштанд.

Сайид бинни Усмон амири ҳаждаҳум буд.

Сотим Улугзода

201. Доир ба боғи пеши мактаб ё боғи худатон нақл нависед. Ҳангоми навиштани нақл шумораҳои тартибӣ, касрӣ ва тахмиро истифода баред.

ШАРҲ. Шумо медонед, ки шумораҳои тартибии **дуюм, сеюм, чорум, чилум, дусад** ба тарзи дигар ҳам навишта мешаванд, яъне ин гуна: **дувум, севум, чаҳорум, чихилум** ва **дувист**. Дар замонҳои пеш дар баробари **дуюм, сеюм, чорум, чилум дувум, севум, чаҳорум, чихилум** низ мегуфтанд ва менавиштанд. Шакли дуёми шумораҳои мазкур дар асарҳои илмӣ низ истифода мешавад. Тавассути осори донишмандон ин шумораҳо то замони мо расидаанд ва гоҳе дар рӯзномаву маҷаллаҳову китобҳо онҳоро истеъмом мекунанд. Дар таърихи забони мо калимаи **дувист** чун муродифи шумораи мураккаби **дусад** ба кор мерафтааст. Калимаи тоҷикии **дувист** ва калимаи русии **двести** (ба маънои **дусад**) аз як реша пайдо шудаанд ва ин нишонаи таърихан наздик будани забони мо бо забони русӣ мебошад. Ин гуна вожаҳои монанд дар забони тоҷикӣ ва русӣ бисёр аст. Калимаи **нав** (сифат)-и тоҷикӣ бо калимаи **новый**-и русӣ ҳамин гуна наздикӣ дорад. Ҳатто

вожаи **ню (new)**-и англисӣ низ бо ин калимаҳо ҳамреша аст. Калимаҳои **миллион** ва **миллиард** ба воситаи забони русӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд.

202. Байти зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар он ба чойи вожаи *дувист* калимаи *дусадро* гузоштан мумкин аст?

Агар худ ҳазориву душман дувист,
Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист.

Саъдии Шерозӣ

Δ Ин байтро аз ёд кунед.

203. Шумораҳои зеринро мувофиқи қоидаи имло нависед:

Панҷкилограмманор, ҳафт-то китоб, бисту ду-юм, се сад бех ниҳоли себ, синфи дуюм, чор яки чорум, соли духазору шашум, 10-рӯзнома, бистбисту панҷ кадам дуртар, панҷоҳу ҳаштсола.

§44. ШУМОРА ВА ЧИЗИ ШУМУРДАШАВАНДА

Чиз ё ашёи шумурдашаванда, аслан, пас аз адад меояд: ду **кас**, «Ҳафт **пайкар**», даҳ **курта**.

Дар шеър пеш аз шумора низ меояд:

*Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.*

Абулқосими Фирдавсӣ

Барои таъйину таъкиди миқдори ашё миёни шумора ва чизи шуморидашаванда калимаҳое, ба мисли **дона**, **нафар**, **чилд**, **дар**, **даста** меоянд, ки онҳоро нумератив меноманд:

нуҳ **дона** тухм, ҳафт **нафар** донишчӯ, панҷ **чилд** китоб, ду **дар** хона, як **даста** гул.

Нумератив вобаста ба исм, яъне чизи шумурдашаванда, гуногун мешавад. Масалан, нумеративи мансуб ба исми шахс калимаи нафар ва исми ғайришахс калимаҳои **дона, сар, халта, чуфт, ҳисса, қабза, дарза, бех, тӯб, қуттӣ, бандча** ва ғайра мебошанд.

204. Чумлаҳои зеринро бихонед ва истеъмоли нумеративро вобаста ба исми шахс ва ғайришахс маънидод бикунед:

Арбоб Камол 50 сар гӯсфанду буз ва як сар маркабро ба дасти Одина супурда, ўро ба хизмати чўпонӣ ва ҳезумкашӣ фармуд.

Садриддин Айнӣ

Улуғбек, ки худаш ба илми нучуму риёзиёт шавқи тамом дошт, дар атрофаш зиёда аз 100 нафар олими ин соҳаро чамъ карда, таҳқиқу ривочи ин илмҳоро ба роҳ монд.

Як худи Хоча Аҳрор дар вилояти Қаршӣ соҳиби 1300 қитъа замин буда, онро бо 3000 чуфти гов кишт мекунонд, корвониёни зиёди савдогар ва дуконҳо дошт, касе ба адади чорвои ӯ сарҳисоб намерафт. Аммо ӯ аз андоз озод буд. Танҳо баъди маргаш дорони ўро 500 ҳазор туман ҳисоб карда, даҳякашро андоз гирифтанд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Аз бозор як рама гӯсфанд харида, ба гӯшае бароварда мондаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ман ба шумо маслиҳат медиҳам, ки аз дидани ин манзара сарсарӣ нагузаред. Хуб диққат кунед, ки фарзанди одам чӣ гуна даҳ пуд бори ноҳинчорро, ки 5 газ қаду якуним газ

гафсӣ дорад, ба сари худ бардошта, ба як зинае, ки 20-25 поғунда аст, ба боло мебардорад. Ин одам ин корро як бор намекунад, балки дар соле 7-8 моҳи мавсими пахта ҳар рӯз дувоздаҳ соат ба ҳамин ранг бор мекашад.

Садриддин Айни

Δ Бо шумораҳои 7-8, 20-25 чумла тартиб бидиҳед.

Нумеративи **-то(-та)** чун пасванд дар таъйину таъкиди муносибати шумора ва чизи шумурдашаванда меояд. Чунончи:

*Сето чома, агар куҳна аст ё аз нав,
Дуто нон, агар аз гандум аст ё аз ҷав,
Ба чаҳор гӯшаи девори худ ба хотири ҷамъ,
Касе нагӯяд, аз ин ҷо бихезу ба он ҷо рав,
Ҳазор бор накутар ба назди Ибни Ямин
Зи фарри мамлакати Кайқубоду Кайхусрав.*

Ибни Ямин

Агар шумора бо рақам ифода ёбад, пеш аз нумеративи **-то(-та)** нимтире гузошта мешавад: донаҳои шоҳмот ин гунаанд: **2-то(та)** рух, **2-то** асп, **2-то** фил, **8-то** пиёда ва **яктой (1-той)** шоҳу фарзин.

205. Дар матни зерин ба ҷойи нуқтаҳо нумеративи мувофиқ гузоред:

Меҳрубон аз кӯҳ нух ... ҳезум овард. Ҳушанг падарро як ... гул тақдим кард. Нилуфар аз мурғхона шаш ... тухм овард ва ба модараш дод. Дар бозор ду ... ниҳоли хурморо даҳсомонӣ мефурухтанд. Аз се ... шир чанд коса ширчой тайёр кардан мумкин аст? Деҳқонон назар ба соли гузашта 50 ... гандум зиёд ҳосил гирифтанд.

206. *Бигӯед, ки дар кадом мисраъ чизи шумурдашаванда зикр наёфтааст? Сабабаширо шарҳ диҳед:*

Ин шунидам ба хурдӣ аз устод,
Ки миёни се қатра баҳс уфтод.
Ҳар се покиза чун дурри ғалтон,
Ҳар се пурчилва, ҳар се нурафшон.

Абулқосим Лоҳутӣ

207. *Ин супориширо низ монанди супориши боло иҷро кунед:*

Ману се шоиру шаш дарзиву чаҳор дабир
Асиру хор бимондем дар кафи ду савор.
Дабиру дарзиву шоир чӣ гуна чанг кунанд,
Агарчи чордах бошанд ё чаҳор ҳазор?

Анварии Абевардӣ

§45. МУВОФИҚАТИ ШУМОРА БО ИСМ ВА ФЕЪЛ

Чун шумора миқдорро мефаҳмонад, дар забони тоҷикӣ чизи шумурдашаванда, яъне исм бо пасванди ҷамъсоз намеояд: ду **пиёла**, панҷ **достон**, сад **дафтар**.

Чизи шумурдашаванда ғайришаҳс бошад, бештар шумора ба сурати ҷамъ меояд: **дахҳо** гулчанбар, **садҳо тонна** ангишт ва ғайра (Чун истисно гоҳе исм низ ба шакли ҷамъ меояд, монанди: ҳазорҳо коргарон).

208. *Шумора ва исмҳои зеро дар ҷумла биёред: даҳҳо ниҳоли себ, садҳо тонна пунба, ҳазорҳо метр матоъ.*

209. *Матнҳоро бихонед, ба мувофиқати шумора, исм ва феъл таваҷҷуҳ кунед:*

Ду нафар бачаи 15-16-соларо ҳам ду мерган аз ҳавлии тӯпчибошӣ ба пеши ароба оварда, мунтазири фармон шуда истодаанд.

Мо пеши хонача рафта, аз тарқиши дар поидем. Дар он чо 3-4 каси рангканда нишаста буданд, дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯйи рӯймолчае қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд. Дар як тараф яке аз онҳо чизеро дар косае фишор меод. Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва чашмонашонро пӯшонда менишастанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор меод, сархам ва чашмпӯшида буд.

Садриддин Айни

Қоидаи мувофиқати мубтадо ва хабари бо шумора ифодаёфта чунин аст: шумора ба вазифаи мубтадо биёяд, хабар бештар дар шакли чамъ воқеъ мегардад:

Ду нафар деҳқон роҳи хирманро пеи гирифтанд.

Панҷоҳ ҳазор аҳолии ноҳия пеиниҳоди раисро маъкул донистанд.

Супориши мудирӣ китобхонаро **ҳафт нафар талаба** бисёр хуб **ичро карда буданд**. *Ду-се нафар моҳигир лаблаби дарё қадам мезаданд.*

210. *Матни зеринро бихонед, ба имлои шумора эътибор бидиҳед:*

Дар як муддати кӯтоҳе Нуриддин Абдурраҳмон хондану навиштанро ёд гирифта, дар 9-10-солагии метавонист, ки ба арабӣ озодона гап занад. Муаллими забони арабиаш падари худаш буд. Модараш ӯро бештар ба хондану аз ёд кардани шеър водор мекард. Бо ҳамаи ин Нуриддин Абдурраҳмон қонеъ набуд. Табъи ҷӯи ӯ ҷавлонгоҳи васеътаре мечуст.

Вақте Нуриддин Абдурраҳмон 10-11-сола шуд, падари ӯ Низомуддин Аҳмад бо хонаводааш аз вилояти Қом кӯчида ба Ҳирот омад, ки он шаҳре буд қадима ва ободон. Бошандагони он бунёди шаҳрро ба давраҳои қадим нисбат дода, замони ободиву вайронии онро дар ёд дошта,

махусан вайронкориҳои замони Искандари Румӣ (асри IV пеш аз мелод) ва Чингиз (асри XIII) ҳеҷ аз хотири халқ намебаромад.

Аълоҳон Афсаҳзод

211. *Шеъри зеринро бихонед ва панҷ хислати ситошиқардаи шоирро бо рақам бинависед. Муродифи калимаи «аввал»-ро бигӯед:*

Дур бош аз панҷ хислат, эй писар,
То нарезад обрӯят дар назар:
Аввало, кам гӯй бо мардум дурӯғ,
З-он ки гардӣ аз дурӯғат бефурӯғ.
Ҳар кӣ истеза кунад бо меҳтарон,
Обрӯи ӯ бирезад, бегумон.
Пеши мардум ҳар киро набвад адаб,
Гар бирезад обрӯ, набвад ачаб.
Аз сабуксорон мабош, эй неқхӯй,
К-аз сабуксорӣ бирезад обрӯй.
Эй писар, бо меҳтарон камтар ситез
В-аз ҳамоқат обрӯи худ марез.
Гар ба олам обрӯ мебоядат,
Доимо хулқи наку мебоядат...
Чуз ҳадиси рост бо мардум магӯй,
То нагардад обрӯят оби чӯй.
Аз хилофу аз хиёнат бош дур,
То бувад пайваста дар рӯи ту нур.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гӯяндат наку,
Эй бародар, ҳеҷ касро бад магӯ.

Фаридуддини Аттор

212. *Чумлаҳои зеринро бихонед, навъҳои шумораро муайян кунед ва дар дафтар бинависед:*

Марди дарвеше сайёди мекард ва ба шикори мурғу моҳӣ рӯз мегузаронд. Рӯзе дом ниҳода буд ва ба ҳазор захмат

мурғро ба наздики дом оварда, худ дар камин мунтазир нишаст. Дар аснои ин ҳол овози арбадаомезе шунид ва аз тарси он ки ногоҳ мурғон бираманд, аз камингоҳ берун омада, ду толиби илмро дид, ки дар масъалаи илмӣ баҳс мекарданд. Сайёд хошиш намуд, ки фарёд накунад, то ин ки мурғон рам нахӯранд ва ранчи ман зоеъ нагардад. Онҳо гуфтанд: «Моро агар дар сайд шарик созӣ ва ба ҳар яки мо мурғе диҳӣ, мо чизе нахоҳем гуфт».

Сайёд гуфт:

– Эй азизон, ман фақири аёлмандам ва хӯроки чандин кас вобастаи ин мурғон аст. Баъд аз он ки шумо ду мурғ бибаред, ман чӣ гуна ба хона равам ва чӣ сон ба як мурғ дах танро тасаллӣ диҳам?

Онҳо гуфтанд:

– То мурғе надиҳӣ, мо аз арбада боз наистем.

Сайёд охир ба онҳо ваъдаи мурғ дод ва расан даркашида мурғонро ба дом овард. Сайёд ночор ҳар якро мурғе дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Қузҷонӣ умри ӯро (Абӯалӣ Синоро) панҷоҳу се сол нишон медиҳад. Ба таҳқиқи муҳаққиқон ӯ дар 58-солагӣ вафот кардааст. Таърихи вафоти ӯро аввали рамазони соли 428 қамарӣ, 18 июли 1037 милодӣ, мешуморанд.

Раҳим Ҳошим

Аспақиҳои туркман тахминан даҳ-дувоздаҳ нафар буданд.

Садриддин Айнӣ

Солҳо бояд, ки то аз офтоб
Лаъл ёбад рангу рахшоиву тоб.
Панҷ солу ҳафт бояд, то дарахт
Ёбад аз меварасонӣ фарру бахт.

Чалолиддини Балхӣ

Аз хидмати се кас иҷтиноб набояд кардан: аввал, аз хидмати падару модар, дувум, аз хидмати меҳмонон, севум, аз хидмати беморон.

Ҳукамо чунин гуфтаанд, ки шабонарӯз 24 соат бошад, ду баҳр бедор бошӣ ва як баҳр бихуспӣ.

Сайидумархоҷаи Бухорӣ

Саросар фарози чаҳ анбор кард,
Саду бист уштур ҳама бор кард.

Асади Тӯсӣ

? «Баҳр» ба кадом маънист?

Бигӯед, ки дар кадом матн шумора бе исм омадааст?

Δ Шумора ва чизи шумурдашавандаро низ шарҳ бидихед.

§46. ВАЗИФАИ ШУМОРА ДАР ҶУМЛА

Шумора ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда гоҳе мустақим ва гоҳе ҳамроҳ бо нумератив, пешванду пасванд, бандаки **аст**, феълҳои **будан** ва **шудан** меояд.

1. Ба вазифаи мубтадо: *Чор рақами ҷуфт аст. Чил камоли ҷавонист.*

2. Ба вазифаи хабар: *Шумораи голибони озмун даҳдувоздаҳ нафар буд. То ба хона баргаишам, соат ҳашт шуд.*

3. Ба вазифаи муайянкунанда: *Даҳ нафар шогирди муаллими мо дар донишгоҳ таҳсил мекунад. Нилуфар дар байни хонандагони синфи дуюм аз ҳама зиёд шеър медонад.*

4. Ба вазифаи пуркунанда: *Рӯдакӣ нухро пур накарда буд, ки шеър мегуфт. Бибӣ ба ҳафтоду панҷ қадам монда буду лекин риштаву чархаи худро ҳеҷ ба замин намегузошт.*

? Муродифи калимаи **озмун** кадом вожа аст?

Мафҳуми **ба замин намегузоштро** боз чӣ гуна баён кардан мумкин аст?

213. *Матнҳои зеринро бихонед ва аъзои ҷумлаи бо шумора ифодашударо нишон диҳед:*

Миёни ду кас чанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.

Саъдии Шерозӣ

Миёни гулу савсану марғзор
Равон чашмаи об беш аз ҳазор.

Асади Ғусӣ

Навоиро бидуни ихтиёраш боз ба дарбор кашида, соли 1479 ҳокими пойтахт – шаҳри Ҷирот таъйин карданд. Дар мамлакат баъди подшоҳ ҳокими Ҷирот каси дуҷум ҳисоб мешуд. Ба ин нигоҳ накарда, Навоӣ мисли пештара бо Ҷомӣ дӯст ва ҳаммаслак буд. Ҷомӣ гоҳ-гоҳе ба хонаи ӯ омада, дар ҳар хусус бо вай суҳбат мекард, нуктаҳои торики китобхоро тавзеҳ меод, ба пурсишҳои шогирди олиқадраш ҷавоб мегуфт, аз дидаву шунидаҳои ӯ огоҳ гардида, худ ҳам баҳра мегирифт. Аксар ба муносибати ташрифи Ҷомӣ дар манзили Навоӣ маҳфили шеър ва маҷлиси созу суруд ташкил меёфт.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас:
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек
Бимонад ҷунон то ҷаҳон аст рек.

Абулқосими Фирдавӣ

214. *Бо шумораҳои матни боло чандто ҷумла тартиб бидиҳед. Аз назм ё наср ҳам метавон мисол овард.*

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Шумора чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст?

Шумора чанд навъ мешавад?

Дар бораи шумораҳои асли, касрӣ, тахминӣ маълумот диҳед.

Нишонаи шумораи тартибӣ кадом пасванд аст?

Шумораро аз ҷиҳати сохт маънидод кунед.

Фарқи шумораи таркибӣ аз дигар шумораҳо дар чист?

Қоидаи нумеративро бигӯед.

Бигӯед, ки қоидаи имлои шумора чӣ гуна аст?

Вазифаи нахвии шумораро эзоҳ диҳед.

215. *Аз матни зерин шумораҳоро ҷудо кунед ва онҳоро дар дафтар бо ҳарф нависед:*

Халифаҳои бани Умийя дар айёми ҳукмронии худ зулму бедодро аз ҳад гузарониданд. Зулму бедоди онҳо ба аҳолии ғайри араб махсус набуда, аз ҳуди арабҳо бисёр хонадонҳоро ҳам хароб карданд. Онҳо Ҳачҷоч ном золими машхурро дар олами ислом 20 сол ҳукмрон карданд, ки на аз вай пеш ва на баъд аз вай асрҳои дароз касе он қадар зулм накардааст. Назар ба ривоятҳои Ҳачҷоч фақат бо дасти худ 120 000 касро куштааст, онҳое, ки бо фармони ӯ кушта шудаанд ва онҳое ҳам, ки дар зиндони ӯ бо ачали худ мурдаанд, шумор надоранд. Дар вақти вафоти ӯ дар зиндонаш 30 ҳазор марду 20 ҳазор зан – 50 ҳазор кас маҳбус буд. Зиндони ӯ хона, айвон ва дигар бинои сақфдор надошт. Маҳбусон тобистон дар зери офтоб ва зимистон дар сармо ва дар зери барфу борон зиндагонӣ мекарданд ва мемурданд.

Садриддин Айнӣ

? Шумораи таркибии матн кадом аст?

216. *Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои шумора эътибор бидиҳед:*

Биё, ки сабза дамида ба раҳ чаҳор ангушт,
Чаман зи гунча бурун карда сад ҳазор ангушт.

Донӣ, ки туро як даҳану гӯш ду аз чист?
Яъне ки дучандон шунаву гӯй ту якчанд.

Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ

? Монанди рақами **чор** боз кадом шумораҳо ду тарзи навишт доранд? Вожаи **ангушт** ба шумора чӣ муносибат дорад?
Δ Байти дуҷумро аз ёд кунед.

217. *Бигӯед, ки дар байти зерин калимаи **як** муродифи кадом пасванд аст?*

Ранче, ки бинӣ аз даҳр, бар худ мадор боқӣ,
К-андар қазои як ранҷ ояд ҳазор роҳат.

Шамсиддин Шоҳин

? Барои чӣ байни ҳарфи **к** ва калимаи **андар** нимтире омадааст?

218. *Ин матнро нависед ва онро ҳифз кунед:*

Илм дарёест беҳадду канор,
Толиби илм аст ғаввоси биҳор.
Гар ҳазорон сол бошад умри ӯ,
Ӯ нагардад сер худ аз чустучӯ.

Чалолиддини Балхӣ

? Вожаи **ҳазор** боз ба кадом маънӣ меояд?

Δ Муродифҳои **беҳадду канорро** дар дафтар нависед.

219. *Матни зеринро бихонед ва сохти шумораҳояшро маъни-
дод кунед:*

Субҳ акнун ҳар ҷо-ҳар ҷо гиребони шабро дарида,
сапедапошӣ дорад. Шодмон, вақте ки бори дигар қоҳ-қоҳи

ширини кабкро мешунавад, дасту по мехӯрад, чома мепӯшад ва оҳиста аз қабати чорум ба рӯйи замини бороншуста мефурояд. Акнун саволи дигаре майнашро фишор медиҳад: кабкак аз кадом ҷониб мехонад? Оё вай роҳгум задааст? Охир, аз рӯзе, ки вай дар ин маҳаллаи навбунёд истиқомат дорад, овози кабкро нашунидааст. Аз ин мебарояд, ки онро ба ҳамин наздикӣ овардаанд... Вай гӯш медиҳад, кабк ҳоло паёпай фарёд мекунад. Аҷаб ширину хушрӯ мехонад! Дар ин мобайн борон ҳам шиддат мегирад, аммо Шодмон парво надорад. Вай ба ҷонибе, ки овози кабкро мешунавад, аз паҳлуи биноҳо роҳ гирифта, башаст қадам мемонад. Ниҳоят дар назди биное, ки ҳоло якта-нимта чароғҳояш фурузон гаштаанд, қарор мегирад ва ҳаросон ҳар сӯ назар меафканад. Ва ҷонвараки беозори зеборо мебинад: дар поликони ошёнаи дуюм даруни қафасе овезон аст ва беқарор худро ҳар тараф мезанад.

Ҷонибек Ақобир

? Таъбири дасту по хӯрдан (дасту по мехӯрад)-ро чӣ гуна мефаҳмед?

Δ Калимаҳои такрорро аз матн ба дафтар кӯчонед ва тарзи навишти онҳоро дар ёд бигиред.

220. *Дар мавзӯи иштироки хонандагони мактаб дар ҳашири умумӣ нақл нависед. Дар матн шумораҳои касрӣ ва тахминиро ба қор баред.*

221. *Матни зеринро бинависед ва вазифаи нахвиш шумораро бо аломат нишон диҳед:*

Саркори фарангӣ аз ҳочии бухорӣ мепурсад:

– Мулки Бухоро чӣ миқдор замини обод дорад?

Гуфтам:

– Шарқан ва ғарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах.

Аҳмади Донии

? **Фарсах** чӣ гуна калима аст? Ҳоло ба ҷойи **фарсах** кадом во-
жаро зиёд ба кор мебаранд?

ШАРҲ. Вожаи **Фаранг** маънои **Фарангистон**, яъне **Авру-**
пои имрӯзаро дорад. **Фарангӣ** мансуб ба **Фарангистон**, **Авру-**
по мебошад, яъне **аврупоӣ** (**урупоӣ** ва **европоӣ** ҳам мегӯянд).

§47. ЧОНИШИН

Чонишин ҳиссаи нутқест, ки ба ҷойи исм, сифат ва шумора меояд. Чунончи:

Ба ҷойи исм: *Мавлоно Қалолӣдин танҳо бо тахал-*
луси «Балхӣ» эҷод накардааст. Ӯ бо лақаби «Румӣ» низ
шухрат дорад.

Ба ҷойи сифат: *Меҳрдод ҷавони ҳунарманд аст.*
Пешии рассомӣ, кандакорӣ, гулрезӣ обрӯӣи ӯро дар бай-
ни ҳамсолонаш зиёд кардааст. Вай ин ҳунарҳоро дар
омӯзишгоҳ ёд гирифтааст.

Ба ҷойи шумора: *Нилуфару Ҳушранг ҳар рӯз пас аз*
дарс ду-се қуттӣ себ мечинанд. Хирадманд ҳам кӯшиши
дорад, ки ҳамин қадар себ чинад.

222. *Ба монанди мисолҳои боло ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки*
ҷонишин ба ҷойи исм, сифат ва шумора омада бошад.

223. *Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳоро нишон бидиҳед:*

Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби кӯҳна»
ном асари худ батафсил зикр кардам. Дар ин ҷо танҳо он
воқеаҳоро ёд мекунам, ки дар он асар баён наёфтаанд, ё ин
ки ба тарзи кӯтоҳ қайд шудаанд.

Чунонки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам
маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт.
Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба мактаби

духтаракона дод. Ин мактаб дар хавлии даруни хатиби деҳа буда, вайро зани ӯ идора мекард. Дар он ҷо аз писарбачагон ман ва боз Абдуллоҳ ном як бачаи ғичдувонӣ буд. Азбаски Абдуллоҳ калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд. Аммо ба ман бисёр нармона муомила мекарданд ва монанди бародари худ дӯстдорӣ менамуданд.

Садрӣддин Айнӣ

Ту то суратпарастӣ, аҳли маъниро кучо бинӣ?

Ба чашми аҳли маънӣ метавон дид аҳли маъноро.

Камоли Хучандӣ

Мо нагӯем баду майл ба ноҳақ накунем,

Ҷомаи кас сияҳу далки худ азрак накунем.

Ҳофизи Шерозӣ

? Чаро шоир ҷое **маънӣ** ва ҷойи дигар **маъно** гуфтааст?

Байни калимаҳои **сурату сират** чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

224. *Шеърӣ зеринро бихонед ва ҷонишинҳои онро муайян бикунед. Бигӯед, ки шеър ба кӣ бахшида шудааст?*

БОҒИ МОРО БОҶИИ МО БУЛБУЛ АСТ

Зиндагӣ монанди устои ман аст,
Ё худ устодам ба мисли зиндагист.
Ӯ саропо кони ганҷу ҳикмат аст,
Достони хубию фархундагист.

Достон аст ин, кас аз хонданаш
Ташнатар гардад, нагардад ҳеч сер.
Ё ки абри раҳмат аст, аз юмни худ
Файз бахшад бар ҳама барною пир...

Суҳбаташ чун шеъру шеъраш чун шакар,
Он яке з-ин хуштар, ин з-он хуштар аст.
Бахтиёр аст он ки бо ин марди нек
Бар сараш аз ошноӣ афсар аст.

Ў накарда ғайри хубӣ ҳеч кор,
Ў нахонда чуз вафодорӣ китоб.
Ў накишта ғайри тухми мардумӣ,
Ў насуфта дур ба чуз дурри хушоб.

Хониши булбул нагардад кухна ҳеч,
Боғи моро Боқии мо булбул аст.
Нозам аз он миллате, ки назми он
Соҳиби ин гуна устоди кул аст.

Тоҷикистонро ба олам сохтанд
Инчунин устодҳо овозадор.
Тоҷикон аз ӯю ӯ аз тоҷикон
Ҷовидонӣ менамояд ифтихор.

Бобо Ҳочӣ

? Муродифи калимаи **барно** кадом калима аст?
Дурри хушоб киноя аз чист?
Кул чӣ маъно дорад?

Ҷонишин вобаста ба дигар ҳиссаҳои нутқ истемол
меёбад ва аз ҷиҳати маъноӣ вижаи грамматикӣ чанд
навъ мешавад: **шахсӣ, соҳибӣ, нафсӣ, суолӣ, ишоратӣ,**
таъйинӣ, номуайяни, манфӣ.

§48. ҶОНИШИНИ ШАХСӢ

Калимаҳои **ман, ту, ӯ (вай), мо, шумо** ва **онҳо (онон)-**
ро нисбат ба шахс, инсон истифода мебаранд ва аз ин рӯ
онҳоро ҷонишинҳои шахсӣ мегӯянд.

225. *Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои шахсиро шарҳ бидиҳед:*

Ману ту ҳамдилу ҳамовозем,
З-он ки ҳамсояему ҳамрозем.
Кӯйи мо бошад ошӯнаи ту,
Хонаи мо бувад чу хонаи ту...
То ҷаҳон аст, расми ёрӣ бод,
Дӯстӣ боду дӯстдорӣ бод!

Раҳиӣи Муайирӣ

Дар рӯзхое, ки устод Айнӣ ҷойи қабри Рӯдакии ҷовидро муқаррар мекард, ба ман муяссар шуд, ки дар яке аз мусофиратхояш ба Кулолӣ ва Панҷрӯд ўро ҳамроҳӣ кунам. Шахси сеюм арбоби намоёни адабиёт Абдусалом Деҳотӣ буд, ки ҳамроҳи устод аз Самарқанд омада буд.

Дар баромадгоҳи Панҷакент мактабе воқеъ гашта буд. Овози бачаҳоро шунида, устод аз ронанда хоҳиш кард, ки мошинро боздорад. Ў аз мошин фурумада, ба тарафи бог равон шуд. Мо низ аз паси устод равон шудем.

Ба истиқболи мо марди бузургҷуссае баромад. Ин мард мудирӣ мактаб Боқӣ Амонзода буд. Ў хеле ҳалим, хушфезл ва зиндадил буда ва дар оро додани суҳанхояш бо мақолу зарбулмасалҳо, гуфтаҳои ҳикматноки бузургон ва ҳазлҳои бозарофат маҳорати аҷибе дошт. Ба устод Айнӣ ў маъқул афтод, устод суҳанҳои ўро бо камоли қаноатмандӣ гӯш мекард. Деҳотӣ аз ў ҷашм намеканд. Дар охир худро дошта натавонист ва пурсид:

– Аз дур ман шуморо ба Боқӣи ҳудамон монанд кардам. Ба шоирӣ ҷавон Раҳимзода шумо ончунон монандед, ки ҳеҷ ногуфтани. Рафтори шумо, ҳатто тарзи суҳанрониятон Боқӣи мо барин. Мабодо шумо бо ҳам хеш нестед?

Амонзода хандиду гуфт:

– Боқӣи шумо аз латифаи Боқӣю Соқӣ-ку не?

– Не, ў марди хеле меҳрубону накукорест.

– Ман ҳам аз он Боқиҳо нестанд... Маро бубахшед, шуморо як дақиқа танҳо мегузoram, бифармоям, то дасторхон ороянд.

– Не, не, – гуфт Айнӣ, – мо кори таъҷилӣ дорем. Сухбат бо шумо ва шогирдонатон аз ҳама гуна зиёфат беҳтар аст.

– Вале дар сари дасторхон сухбат боз ширинтар мешавад.

Айнӣ Амонзодаро аз дасташ дошт. Устод боз бо вай тақрибан 30 дақиқаи дигар сухбат карда, баъд ба шогирдонии ӯ муроҷиат намуд. Бачагон чашмони пурҳаяҷони худро аз устод намеканданд, ҳар як сухани ӯро бодикқат гӯш карда, ба саволҳояш дарҳол ҷавоб мегардонданд. Онҳо хушбахт буданд. Аз ин сухбат хурсандии Айнӣ ҳам аз шодмонии онон кам набуд.

Амонзода дар ин фурсат аз Дехотӣ пурсид:

– Боқии шумо аз кучост?

– Аз Қаротегин.

– Аммо ман ҳаминҷой...

Айнӣ худи ӯ ва шогирдонашро таъриф кард ва ба ӯ гуфт: «Умратон бақо монад» ва дастони ӯро сахт фишурда ва дар ихотаи бачагон ба сӯйи мошин раҳсипор гардид.

Раҳим Ҳошим

226. *Бо истифодаи ҷонишинҳои ман, ту, ӯ, вай, мо, шумо, онҳо матн тартиб бидиҳед.*

Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба шахси гӯянда (яъне **ман, мо**), шунаванда (**ту, шумо**) ва касе, ки сухан дар бораи ӯ меравад, яъне шахси ғойб (**ӯ, вай, онҳо, онон**) далолат мекунад.

Гӯяндаи суханро шахси якум, шунавандаро шахси дуум ва ғойбро шахси сеюм меноманд. Ин се шахс дар шумораи танҳо ва ҷамъ воқеъ мегарданд:

1	– ман	1	– мо
2	– ту	2	– шумо
3	– ӯ, вай	3	– онҳо, онон

227. Матнҳои зеринро бихонед ва ба калимаҳои нишондода зеҳн бимонед. Бигӯед, ки чаро шоир як ҷо калимаи **ту** ва ҷойи дигар вожаи **шуморо** кор фармудааст? Барои чӣ Фирдавсро **ту** не, **шумо** гуфтааст?

Азми дидори ту дорад чони бар лаб омада,
Бозгардад ё барояд, чист фармони шумо?

Ҳофизи Шерозӣ

Абӯдулаф аз хӯрчини худ як ҳамёни чармини пурро ба-
роварда назди Фирдавсӣ гузошт:

- Ин ба Шумо, устод.
- Ин чист? – пурсид шоир.
- Ҳоким хизматона доданд.
- Лекин ман чӣ хизмате кардаам?
- Достони Шуморо хонда шунавондам, вассалом. Ин ато барои дoston аст ва ҳаққи Шумост.

Сотим Улуғзода

Боқии азиз!

Шоири бузургдил, табрики ман ба Шумо дар рӯзи
чашнатон аз ҳама дертар хоҳад расид. Вале сарфи назар аз
ин деркард ҳарорати орзуҳоям ба Шумо...

Самимона табрику таҳният мегӯям. Симои гарму дили
нарми Шуморо ҳамеша ёд дорам.

Евдокия Лос

? Дар матни сеюм вожаи **шумо** бо ҳарфи калон омада, чаро? Барои чӣ дар ҷумлаи «**Ҳоким хизматона доданд**» хабар ба шакли ҷамъ омадааст?

ШАРҲ. Барои эҳтиром ҷонишини шахси дуюми шумораи ҷамъ (**шумо**) дар мавқеи ҷонишини шахси дуюми шумораи танҳо (**ту**) меояд. Ба ҷойи ҷонишини шахси якуми шумораи танҳо (**ман**) истеъмом ёфтани ҷонишини шахси якуми

шумораи чамъ (**мо**) ифодаи фурӯтанӣ ва шикастанафсӣ мебошад.

Ҷонишини **ман** бо пасванди **-ро** биёяд, гоҳе харфи **н** меафтад:

Маро дар «Низомия» идрор буд,
Шабу рӯз талқину такрор буд.

Саъдии Шерозӣ

Ман бояд шашсола шуда бошам, ки **маро** падарам ба мактаби пеши масҷид бурда монд.

Садрриддин Айнӣ

228. *Ҳикояти зеринро бинависед ва ҷонишинҳоро нишон бидиҳед:*

Дарвеше ба дари деҳе расид. Чамъе кадхудоёнро дид он ҷо нишаста. Гуфт:

– Маро чизе бидиҳед вагарна, ба Худо, бо ин деҳ ҳамон кунам, ки бо он деҳи дигар кардам.

Эшон битарсиданд, гуфтанд:

– Мабодо, ки соҳире ё валие бошад, ки аз ӯ харобӣ ба деҳи мо расад.

Он чи хост, бидоданд. Баъд аз он пурсиданд, ки бо он деҳ чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Он ҷо суоле кардам, чизе надоданд, ба ин ҷо омадам, агар шумо низ чизе намедодед, ин деҳро низ раҳо мекардам ва ба деҳи дигар мерафтам.

Убайди Зоконӣ

229. *Ҷонишинҳои ишоратишудаи матни зеринро эзоҳ бидиҳед:*

Сиёвуш чу рухсори **эшон** бидид,
Зи дил боз оҳи дигар баркашид.

Абулқосими Фирдавсӣ

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки доноӣ ҷаҳон **ононанд**.
Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Абӯалӣ ибни Сино

? Вожаи **эшон** маънии дигар дорад? Аз ҷонишинҳои **эшон, ошон, онҳо** имрӯз кадомин бештар истеъмол меёбад? Шакли пурраи **к-ӯ** чӣ гуна аст?

230. *Шеърӣ зеринро бихонед ва ба мазмуни он тавачҷуҳ кунед.
Байти аввалро аз ёд бикунед:*

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Як шонаи ман агар Зарафшон бошад,
Як шонаи дигарам Бадахшон бошад.

Як синаи ман агар ки Кӯлоби ман аст,
Як синаи ман Ҳисори шодоби ман аст.

Як бозуи ман ба Рашту Файзобод аст,
Як бозуи ман ба Фалғарат афтадаст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Аз Ҳоиту Фарм то Хучандат миҳан
Роҳест, ки аз дида бувад то дили ман.

Аз Исфараву зи Ашту Заҳматобод,
То Регару Вахшу Панҷу то мулки Қубод.

Дарвозаи чашми ман бувад Варзобат,
Ашки ғаму шодмонии ман обат.

Исму насаби ягонаам номи ту аст,
Рӯям ҳама рӯи Конибодомии ту аст.

Бе гурда касам, агар ки Мастҷоҳам нест,
Ҷуз роҳи камоли ту ба дил роҳам нест.

Дар пайкари гарми ту Душанбе чон аст,
Хоки туву ҷисми ман, Ватан, яксон аст.

Эй миҳани ман, миҳани ман, миҳани ман,
Ҳар узви замини туст узви тани ман.

Камол Насрулло

? Чӣ гуна аз таркиби **ту аст туст** пайдо шуда? Дар калимаҳои **туям** ва **чиям** (дар байти охир) **-ям** чиро мефаҳмонад?

231. *Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки вожаҳои банда ва каминаро бо кадом ҷонишин метавон иваз кард?*

Гуфт тӯтӣ: «Армуғони банда ку?»...

Ҷалолиддини Балхӣ

Банда имрӯз панҷ рӯз гузашт,
Ки бар ин деҳа мезанам фарёд.

Салмони Соваҷӣ

Рӯзе ин каминаро ба расми зиёфат ва меҳмондорӣ ба хона талаб фармуданд.

Зайниддин Восифӣ

? Ба ҷойи **талаб фармудан** боз чӣ гуфтан мумкин аст?

§49. ҶОНИШИНИ СУОЛӢ

Ҷонишини суолӣ барои пурсиш истифода мешавад. Чунончи, барои пурсиш инсон калимаи **кӣ?** (**киҳо?**) ва барои пурсиши ғайриинсон калимаи **чӣ?** (**чиҳо?**) истифода мешавад:

Бузургмеҳр забон ба сухан кушоду гуфт:

– *Аз устоди худ мепурсидам ва ӯ ҷавоб мегуфт.*

Гуфтам:

– *Аз мардумон кӣ оқилтар аст?*

Гуфт:

– Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.

Гуфтам:

– Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

– Агар хурд бошӣ, бузургу номдор гардӣ, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ ва гар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Абӯалӣ ибни Сино

232. Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишинҳои суоли *кӣ?* ва *чӣ?*-ро бигӯед. Ба аломатҳои китобат низ таваҷҷуҳ бикунед:

Вақти тифлиам, ки будам ширчӯ,

Гоҳворамро кӣ ҷунбонид? – ӯ !

Аз кӣ хӯрдам шир ғайри шири ӯ?

Кӣ маро парвард ҷуз тадбири ӯ?

Ҷалолиддини Балхӣ

Модар дер гоҳ сукут кард. Сукути ӯ мисли сукути кӯҳҳо ботамкину асрорангез буд. Ва кӣ медонист, ки он лаҳза аз дилаш чиҳо мегузашт?

Файз шоду масрур буд, ба андозае ки ба хона расиданашро ҳам пай набурд. Он лаҳзае, ки тифл дар даст ба хона ворид шуда буд, ҳеч аз ёдаш нарафтааст.

– Чӣ овардӣ? – пурсид ҳамсараш.

– Ганчи бебаҳо, чизи аз ҳама қимат... Аз роҳ, – хандакунон ҷавоб дод Файз, – Худо ки дод, наменпурсад, писари кистӣ, – ва хост кӯдакро рӯйи дастони ҳамсараш гузорад.

Абдулҳамид Самад

Ту кистӣ, чанд рӯз аст, ки дар дарсхонаи мо менамоӣ, аммо кӣ будани туро намедонам?

Садриддин Айнӣ

Бигӯ, рӯзҳои охир ба кучоҳо рафта будӣ? Киҳо ҳамроҳат буданд?

Фазлиддин Муҳаммадиев

Бо ҷонишини суолӣ чунин мафҳумҳо пурсида мешавад:

сифат (чӣ гуна?), (чӣ хел?, кадом?)

замон (кай?)

макон (ку?, кучо?)

микдор (чанд?, чӣ қадар?)

сабаб (чаро?)

ҳолат (чӣ тавр?, чӣ тарз?)

ШАРҲ. Ҷонишинҳои **чӣ?** ва **кӣ?** бо бандаки хабари **аст** биёянд, гоҳе аз ин бандак садоноки **а** меафтад: **кист?**, **чист?**

233. Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои шиорати худро маънидод бикунед:

Дар саводи Ҳарӣ мегӯянд, ки аз саду бист ранг бештар ангур ҳаст, ки ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар аст. Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҳам сесад сол пештар ҳаминро тасдиқ мекунад. Аммо ду навъ ангури ин чоро мо дар ҳеч кучо надидаем, – гуфт Ҷомӣ.

– **Чӣ гуна**анд он ангурҳо ва **чӣ** ном доранд? – пурсид пир.

– Якero парниён мегӯянд ва дигаре куланҷарӣ ном дорад, – гуфт Ҷомӣ ва шарҳ дод: «Парниён ангурест тунукпӯсти шахдбор, ки чун ба даҳон андозӣ, об мешавад, аммо куланҷарӣ ангурест сиёҳ чун қир ва ширин чун шакар».

Аълоҳон Афсаҳзод

Ҷавонӣ дар бағал дорад ҳамеша,

Чӣ сон авчи амал дорад ҳамеша?

Агар сохир набошад, аз чӣ Наврӯз
Чавонӣ бебадал дорад ҳамеша?

Боқӣ Раҳимзода

Аз Лукмони Ҳаким пурсиданд, ки **кадом** талх бошад, ки
охир ширин гардад? Гуфт:

– Сабр.

Абӯалӣ ибни Сино

– Бибиҷон, консерт **кай** сар мешавад? **Барои чӣ** дар ин
чо чароғҳо бисёр? Ҳофизҳо меоянд ё не? **Чаро** дер карданд?
Агар онҳо наоянд, консерт мешавад ё не? Худатон гуфта бу-
дед, ки Зафар Нозим ҳофизӣ зӯр! Зӯр бошад, **барои чӣ** на-
мебарояд?

Ҷонибек Ақобир

Қаҳр ширинро ба талхӣ мебарад,
Талх бо ширин **кучо** андарх(в)арад?

Ҷалолӣдини Балхӣ

Аввал чӯбҳоро ба ҳавз партофтам. Пас аз он ба хона
рафта, аз падарам, ки ба чархиосиётарошӣ даромада буд,
пули бӯреро талаб кардам.

– **Чанд** пул даркор будааст? – гуфт ӯ.

– Ҳашт пул.

Кисаашро кофта, ҳашт пули сиёҳ шумурда ба дасти ман
дод.

Садрӣдин Айнӣ

– Силаи «Шохнома»-ро **чӣ қадар** бидихем?

– Панҷоҳ ҳазор, – гуфт шох.

– Динор? – ҳаросида пурсид Маймандӣ.

– Дирам, – гуфт шох.

Сотим Улугзода

Боре Абӯмансур ба назди амир омада буд. Амир он ри-
солаҳо ва қасидаҳоро оварда гуфт:

– Инҳоро ҳангоми шикор аз ғоре ёфтам, санчида **чӣ хел** китоб буданашонро ба ман фаҳмонед, ки **чӣ** китобҳоянд ва нависандагони онҳо **чӣ** касоне будаанд?

Раҳим Ҳошим

Шафеъамак чун дид, ки ҷавон гапро сар намекунад, ху-
даш савол дод:

– Корҳоятон **чӣ тавр**?

– Бад не. Лекин..., мебахшед, ...ҳамон нақли шуморо исти-
тифода карда натавонистам.

Ғазлиддин Муҳаммадиев

Пеш аз ғунчаи гули хуршед
Гули гандум ситора бахшояд.
Мурғакон, мурғакон,
Кучо рафтед?
Боз фасли баҳор меояд.

Гулрухсори Сафӣ

?Таркибҳои чӣ сон?, аз чӣ?, барои чӣ? муродифи кадом калимаҳои пурсиш мебошанд? Дар навиштаи устод Раҳим Ҳошим калимаи **чӣ** (чӣ китобҳо?, чӣ касон?) ба кадом ҷонишини суолӣ баробармаъност?

234. Ҷонишинҳои суоли мазкур ва муродифҳои онҳоро дар ҷумла биёред (*Мисолҳоро метавонед, аз осори адибон инти-
хоб кунед*).

235. *Матн зеринро бинависед ва муродифи пурсишҷонишинро номбар кунед:*

Падару модарам овози гиряи ӯро шунида, якбора аз ҷо хеста, ҳардуяшон баробар аз ӯ:

— Ба ту чӣ шуд? Чаро гиря мекуни? – гуфта пурсиданд.

— Акнун ман чӣ тавр ба Бухоро барои хондан меравам?

— Чӣ навъ мерави? Вақташ шавад, худам бурда мемонам. Барои ин гиря чӣ лозим аст? – гуфт падарам.

Садриддин Айни

§50. ҚОНИШИНИ ИШОРАТӢ

Қонишини ишоратӢ вожаеро мегӯянд, ки ба ашё ва чигунагии онҳо ишорат мекунад:

ин пирохан – **он** дастгоҳ

хамин пиёла – **хамон** вақт

чунин андеша – **чунон** мохир

ин қадар бузург – **он қадар** бисёр

Таркибҳои **ин гуна** (он гуна), **ин хел** (он хел), **ин ранг**, **ин тавр** (он тавр), **ин сон** (он сон), **ин навъ** (он навъ) хусусияти ҳаммаъноӣ доранд. Агар **ин гуна** овоз бигӯем, **ин навъ**, **ин тавр** ё **ин сон** овоз низ гуфтан мумкин аст.

ШАРҲ. Қонишини **ин** барои ишорат ба чизи наздик ва **он** барои ишорат ба чизи дур аст. Қонишинҳои **хамин** ва **хамон** ишоратро таъкид менамоянд.

236. *Бо истифода аз қонишинҳои ишоратӣ ҷумла тартиб бидиҳед.*

237. *Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиеҳи баланд навишта ба кадом ҷиҳати ашё ишора мекунад?*

Ёдгори Айниву **ин** кӯҳсорон зинда бод,
Шеъри Турсунзодаву **ин** обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

Он кас ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирон устод Рӯдакист.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ

Дил биёромад ба гуфтори савоб,
Ончунон, ки ташна оромад ба об.

Қалолиддини Балхӣ

Шогирди хуб **он** аст, ки ҳар чӣ аз устод омӯхта бошад, ба кор бурда тавонад.

Абӯалӣ ибни Сино

Рӯди ман, олам дигар шуд,
Ту **ҳамонастӣ**, **ҳамон**.
Сарзаминат пурсамар шуд,
Ту **ҳамонастӣ**, **ҳамон**.

Мирзо Турсунзода

Ғазалхон омадам монанди булбул
Ба боғат парзанон дар дидани гул.
Баландӣ **он қадар** дар қадду қомат,
Ки ҳатто «Боми дунё» гашта номат.

Тоҷикон нозанд аз **ин гуна** дарёҳои худ,
Аз мусаффо обҳои кишвари зебои худ.

Мирзо Турсунзода

Чу Эрон набошад, тани ман мабод,
Чунин дорам аз мубади пок ёд.

Абулқосими Фирдавсӣ

Ту дигар дар Самарқанд **инчунин** кас
Набинию нахоҳӣ дид аз **ин** пас.

Ҳама шабҳои фасли тобистон
Ба сафарқардагон фараҳноканд,
Аспҳо, одамон дар **ин сон** шаб
Нафасозоду чусту чолоканд.

Мирзо Турсунзода

ШАРҲ. Дар замонҳои пеш ба ҷойи ҷонишини **он** бештар ҷонишини **ӯ**-ро истифода мебарданд. Ба ин байти Шайх Саъдӣ таваҷҷуҳ кунед:

Андарун аз таом холӣ дор,
То дар ӯ нури маърифат бинӣ.

Дар назм ва наср гоҳе ба ҷойи **ба он** ва **ба ин бад-он** ва **бад-ин** мегӯянд. Ин қоида аз давраи қадим мондааст: «Имом Ғазолиро пурсидаанд: «Чӣ гуна расидӣ **бад-ин** манзилат дар улум?» Гуфт: «**Бад-он** ки ҳар чӣ надониستم, аз пурсидани он нанг надоштам».

Адибон вобаста ба равонии суҳан имрӯз ҳам ин шаклҳоро истифода мебаранд.

238. *Бо ин ҷонишинҳо мисол биёред: ҳамон, ин гуна, ин сон, ин тарз, ин навъ (ҳамин навъ), ин қадар (он қадар).*

§51. ҶОНИШИНИ ТАЪЙИНӢ

Ҷонишини таъйинӣ ашё ва ба таври умумӣ аломати онҳоро таъйин менамояд. Мафҳуми таъйинӣ ашё, аслан ба воситаи калимаҳои **ҳама**, **ҳар**, **тамоми**, **ҷумла** баён мешавад, монанди:

*Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.*

Абулқосими Фирдавсӣ

*Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ.*

Абулқосим Лоҳутӣ

Зинда мондан аз тамоми сарвати дунё зиёдтар аст.

Сорбон

*Ба хату муҳри одилонаи худ
Кард хушбахт ҷумла деҳқонро.*

Мирзо Турсунзода

Дигар ҷонишинҳои таъйинӣ аз ин вожаҳо ва калимаҳои **кӣ**, **чӣ**, **кадом**, **чанд**, **гуна**, **хел**, **навъ** таркиб

меёбанд, ба сурати **ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар чиз** (ҳама чиз), **ҳар як, ҳар кас** (ҳама кас), **ҳар гуна** (ҳама гуна) ва ҳоказо.

239. *Шеърҳоро бихонед ва бигӯед, ки бо ин ҷонишинҳо чӣ гуна калимаҳо таъйин шудаанд?*

Ҳар кӣ обе медиҳад, баҳри савобе медиҳад.

Дӯстдорон, ба чуз дӯст махоҳед зи дӯст,
Ки набошад беҳ аз **ӯ ҳар чӣ** аз **ӯ** металабед.

Қамоли Ҳуҷандӣ

Ҳама шаб дар ин умедам, ки насими субҳгоҳӣ
Ба паёми ошноӣ бинавозад ошноро.

Ҳофизи Шерозӣ

Ҳар кадоми чашмаҳои дар ин чашмасор буда ба қадре
сероб аст, ки як санг ё ним санги осӣро мегардонад.

Садриддин Айни

Он беҳ, ки **ҳар касе** ба ҷаҳон кори худ кунад,
В-он кас, ки кори худ накунад, неқ бад кунад.

«Қалила ва Димна»

Амир мехост, ки аз **ҳама гуна** қувваҳои моддӣ ва маъна-
вии кӯхистон фоида барад.

Садриддин Айни

Кӯдаке мегашт бо қутгии худ
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони **ӯ**
Пай барӣ аз мақсади пинҳони **ӯ**.
Медавид он **ҳар тараф** бо ҷустуҷӯ,
Сӯйи **ҳар як** раҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ меод симои писар,
К-омадаст ин ҷо вай аз мулки дигар.

Мирзо Турсунзода

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абӯшақури Балхӣ

ШАРҲ. Ҷонишинҳои таъйинии **ҳама**, **ҳар кадом** бо бандакҷонишин низ меоянд. Дар мавриди васл шудани бандак бо калимаи **ҳама** дар гуфтани навиштан (бештар дар шеър) аз ду садоноки **а** якеаш меафтад, ба мисли **ҳама-т** (ҳамаат), **ҳама-ш** (ҳамааш), **ҳама-тон** (ҳамаатон), **ҳама-шон** (ҳамаашон). Чунончи:

Ҳама-т ба озмун тайёри бубинед.

Ҳама-ш хурсандӣ доштанд.

Акнун дар навишти адибон мебинем:

Ҳамаашро худашон ба ман ҳикоят мекарданд.

Сорбон

Ҳамаашон бегуноҳанд.

Ҳамаашон ҳам ба касе зулм накардаанд.

Раҳим Ҷалил

Ҳар кадомамон ба таъзим ва саломи ӯ азамат ва калони-ро аз даст надода, бо гӯшаи чашм ба ӯ нигоҳе кунем.

Садриддин Айни

240. Бо ҷонишинҳои таъйинии **ҳама**, **тамоми**, **ҳар**, **ҳар кӣ**, **ҳар чӣ**, **ҳар кас**, **ҳар хел**, **ҳар гуна** ҷумла тартиб бидиҳед.

241. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва ҷонишини таъйиниро бо калимаҳои таъйинишаванда шарҳ бидиҳед:

Ҳар чӣ ба худ нарасандӣ, ба дигарон нарасанд.

Луқмони Ҳаким

Ҳар он кас, ки дониш фаромӯш кунад,
Забонро зи гуфтор хомӯш кунад.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар кӣ ба ношто турб хӯрад, балғамро бибарад ва меъ-
даро кувват диҳад.

Луқмони Ҳаким

Дар бораи он ҳар хел гапҳо паҳн мешуд.

Сотим Улугзода

Дар пушти ҳар кадоми ин васиқаҳо ишораҳои махсус
буд.

Садриддин Айни

§52. ҚОНИШИНИ НОМУАЙЯНӢ

Қонишини номуайяни калимаеро мегӯянд, ки ашё
ва аломати онро ба таври умум ва тахмин ишорат ме-
кунад. Мафҳуми номуайяни тавассути калимаҳои **баъзе**,
ягон, **фалон** (фалони, бисмадонӣ), **кадом**, **чанд**, **чандин**,
якчанд, **касе**, **чизе** ифода мешавад.

242. *Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:*

Баъзе шабҳо девони он чо наърае мекашиданд, ки роҳ-
гузарони он давру пеш бо шунидани он овоз аз худ рафта
меафтоданд.

Садриддин Айни

Ҳазрати охунд гуфтанд:

– Аз ашъори Бедил **ягон** байт хон, бинам, ки маъни до-
рад ё не?

Садри Зиё

Мебоист дар бораи он гап мезад, ки кори **фалонӣ** барои чӣ, бо кадом сабабҳо нағз шудаасту кори **бисмадонӣ** бад?

Чалол Иқромӣ

Ба **чандин** устои забардаст **чандин** сол хизмат карда, ин ҳунарро ба даст овардаам.

Кадам рӯз, ки қадаматро бечо мондӣ, ҳамон рӯз бо даст-ёриии ин хат туро ба кӯрқозиҳо ошно хоҳам кард.

Ман деҳқонӣ накардаам, **чанд** таноб кӯлу шӯр дорам, ки чоряккор ё ғитим мекорад.

Садриддин Айнӣ

Ин лат ба андозае буд, ки нафаси чӯрабошӣ **якчанд** сония ба дарун афтид.

Раҳим Ҷалил

243. *Матнҳои зеринро бинависед ва ҷонишинҳои номуайяниро шарҳ бидиҳед:*

Чун мегузарӣ ба сӯи Шероз,
Гӯ, ман ба фалон замин асирам.

Саъдии Шерозӣ

Баъзе талабаҳо ба сабаби дар зери Ҳимояи ягон муллои бонуфуз будан ба воситаи онҳо ҳучрае ба даст дароварда, чанд гоҳ аз дарбадарӣ халос мешуданд.

Садриддин Айнӣ

Бирав, бигӯ, ки фалонӣ омадааст, хоҷаро фавран дидан меҳаҳад.

Шоир як тахта қоғаз ва давоту қаламро бо як қабза дастнависи худаш пеши ӯ гузошта, аз дастнавис якчанд саҳифаро

нишон дода хошиш мекард, ки вай он саҳифаҳоро ҳар чӣ нағзтару хонотар рӯнавис кунад.

Меҳрон ҳар қадар ки фикр мекард, ҳамон қадар ба танг меомад, дар сари ӯ ҳатто ҳаёли ба ягон тараф, ба паноҳи ягон душмани Абӯалии Симҷӯрӣ гурехтан ҳам чарх мезад.

Вакил сарлавҳаи манзумаҳо ва якчанд сатри онро шунаво хонд.

Сотим Улугзода

§53. ЧОНИШИНИ МАНФӢ

Чонишини манфӣ калимаеро мегӯянд, ки маънои инкорро баён мекунад, яъне вучуд надоштани ашё ва аломати онро нишон медиҳад.

Мафҳуми чонишини манфӣ, аслан, бо калимаи **ҳеч** ифода меёбад:

*Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯйи дӯстон.*

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вожаи **ҳеч** бо чонишинҳои саволии **кӣ?**, **чӣ?**, **кадом?**, исмҳои **кас**, **чиз**, **гуна** ва шумораи **як** дар таркиб меояд, монанди **ҳеч кадом**, **ҳеч кас**, **ҳеч чиз**, **ҳеч гуна**, **ҳеч як**.

Ҳабари ҷумла бо чонишини манфӣ дар шакли инкор меояд.

244. *Ба ин мисолҳо тавачҷуҳ бикунед:*

Ҳеч кадоми он бандиён лаб намекушоданд.

Садриддин Айни

Тамоми рӯз ман ғайр аз Раҳимҷон бо **ҳеч кас** ҳамгап на-
шудам ва **аз ҳеч кас ҳеч чизе** напурсидам.

Сотим Улугзода

Бе **ҳеч гуна** машқ қалам ба даст гирифта, бо дастҳои лар-
зон он ҳарфҳоро дар қоғазе сархатвор навиштам.

Садриддин Айни

Ҳеч яке аз он сифатҳоро мо дар ошноӣ деринаамон на-
дида будем.

Сотим Улугзода

ШАРҲ. **Ҳеч** шакли арабишудаи вожаи **ҳич** ё **ҳеч** аст. Аз
ин рӯ, ҷонишинҳои **ҳеч кӣ**, **ҳеч чӣ** дар лаҳҷа ба сурати **ҳич**,
ҳич кӣ, **ҳич чӣ** низ истифода мешаванд.

245. *Бо ҷонишинҳои манфӣ чанд панд аз осори адибон пайдо ку-
нед.*

246. *Матнҳои ноёнро бинависед ва ба зерӣ ҷонишинҳои манфӣ
ишорат кунед:*

Ҳукамо барои ташҳиси хайру шар ва шинохти неку бади
ҳар кас ҳеч дақиқа фуру нагузоштаанд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Падарам мехост, тамоми буду шуди хонаро ба ҷойи ди-
лаш ба рӯйи дасторхон гузорад. Дили пурсаховати ӯ ҳоло
чашмаеро ба хотир меовард, ки оби зулолашро аз ҳеч кас
дарег намедорад.

Абдулҳамид Самад

Бингаристем, ҷойи форам ва хуш дидем ва саҳрои покиза
ва туъмаи бисёр дидем. **Ҳеч гуна** шакку шубҳа дар роҳи мо
пеш наёмад ва ҳеч гуна тухмат моро аз он қасд бознадошт.

Абӯалӣ ибни Сино

Чомӣ чизе нагуфт. Аҳли суҳбат баъди намози хуфтан пароканда шуданд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид.

Раҳим Ҳошим

? Бигӯед, ки калимаҳои **хайру шар** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд ва муродифи онҳо кадом вожаҳоянд?

Фуру нагузоштаандро чӣ тавр мефаҳмед?

Δ Фарқи **бингаристем** ва **бинигаристемро** бигӯед.

§54. ЧОНИШИНИ НАФСӢ (ТАЪКИДӢ)

Чонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шахсе ишора мекунад, ки ичрокунандаи амал мебошад. Вожаи **худ** ва муродифҳои он (**хеш**, **хештан**) чонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шумор мераванд. Чунончи:

Ман ҳам дар ҳавли Сайёра чун дар хонаи худ бемалол зистан гирифтам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

*Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо гариб.*

Камоли Хучандӣ

*Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,
Бо умеди зиндагӣ заҳматкашиданҳои дил.
Тӯшаи роҳро ба дӯши хештан бардошта,
Сабру тоқатро надониста давиданҳои дил.*

Мирзо Турсунзода

247. Матни зеринро бихонед ва чонишинҳои нафсӣ (таъкидӣ)-ро аз ҷиҳати таркиб эзоҳ бидиҳед:

Дидбонони пинҳонии чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дид, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаҳи худро пеш гузаронида, ҳудаш яккаву танҳо бо тирҳои ҷонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил меистод. Тирҳои ӯ одаме ё асперо ба замин меғелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида, вазифаи қофиласолориро адо карда, дар сафар давом намуд...

Оқибат чингизиён бисёр шуда, атрофи қофилаи Темурмаликро фаро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунаҳро дар миён гирифта, рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои ҷонгудоз чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва ҳудаш шамшерӣ бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода, ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтани ва пароканда шудани маҷбур гардиданд.

Садриддин Айнӣ

? Матн аз кадом асари устод интихоб шудааст? Темурмалик кӣ будааст?

Δ Маъноии вожаи **қофиларо** биёбед.

Ҷонишини нафсӣ (худ) бештар бо исм ва ҷонишинҳои шахсӣ омада онҳоро таъкид мекунад ва ё соҳибиятро баён менамояд:

*Омадӣ, ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ худ ҷони хешро.*

Мирзо Турсунзода

Бачаи баадаб ва доно ҳеч вақт **худро** таъриф намекунад.
Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) бо бандакҷонишин ҳам меояд:

худам – худамон
худат – худатон
хуdash – хуdashон

248. *Матнро аз ёд бикунед, пасон вожаи худро дар ҷумла бо бандакҷонишинҳо биёред:*

Ҳар касеро баҳри коре сохтанд,
Майли онро дар дилаш андохтанд.
Дасту по бе майл ҷунбон кай шавад?
Хору хас бе обу боде кай равад?
Гар бибинӣ майли худ сӯйи само,
Парри давлат баркушо ҳамчун ҷумо.

Ҷалолиддини Балхӣ

ШАРҲ. Барои таъкид ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ дар ҷумла ҳамроҳ меоянд. Мисол:

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини **мо худ** аз осори **ӯ** сар мешавад,
Ин замин бо **ӯ** ба дунёе баробар мешавад.

Бозор Собир

249. *Матнҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)-ро бигӯед:*

Осиёро ман ба чашми хештан санҷидаам,
Чеҳраи хандони фарзандони онро дидаам.

Мирзо Турсунзода

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Ҷалолиддини Балхӣ

Забонро ниғаҳдор бояд будан,
Набояд равонро ба заҳр ожадан,
Ки дар анчуман марди бисёрғӯй
Бикоҳад зи гуфтори хеш обрӯй.

Абулқосими Фирдавсӣ

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро хикоя карда, дар охири сухан аз ҷавон пурсид: – Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ? Ҷавон ҳамон эҳтиёткории аввалиашро аз даст надода, ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам наме-
донам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта, ба ин синну
сол расидаам.

Садриддин Айнӣ

250. *Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар кадом маврид
калимаи худ-ро бо бандакҷонишин иваз кардан мумкин аст?*

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пурфик-
ру ҳаёл гузаронд. Аз шикояти Абдунабии имоми шодобӣ
ва умуман, аз хулку атвори ӯ дар тааҷҷуб буд. Чанде пеш
имом ҳамдеҳаи худ Аббоси бофандаро ба хондани рисо-
лае аз рисолаҳои «Ихвон-ус-сафо» гунаҳкор карда, ба шайх
Абулқосим ва ҳоким хабар кашида зиндон кунонд. Мегуф-
танд, ки дар Шодоб агар касе бо сабабе дар намози ҷамоат
ҳозир нашавад, Абдунабӣ ӯро фавран бо кофирпешагӣ
муттаҳам сохта, ҷарима мекунондааст ё ба раиси шаҳр гуф-
та, дарра мезанондааст. Дар кӯчаҳо бачагони хурдсолро
навозиш карда, шириниҳо дода мепурсидааст, ки оё пада-
ру хоҳаронашон намоз мехонанд ва агар маълум шавад,
ки боре нахондаанд, ё ки маросиме аз маросимҳои диниро
бачо наовардаанд, охунд падарони онҳоро ба кӯча садо кар-
да, дар байни мардумон таҳқир менамудааст. Худ дар сари
хирманҳои кишоварзон вақти кафсангирӣ ба болои ҳар як

кафи ғалла чанчол мебардошта, ё ки бе огоҳии ӯ хирманбардоштагонро дар чамоати масҷид дашномҳои қабех дода, шарманда мекардааст. Бошандағони Шодоб аз шарри имоми худ ба дод омадаанду додрас намеёфтаанд. Акнун ин фитнаангези арбадаҷӯ ба мани гӯшанишин дасти бухтону игво ёзондааст, – ошуфтахотир ба дилаш меғуфт Фирдавсӣ.

Сотим Улугзода

? Дар кадом ҷумла калимаи худ ба таъкиди исм омадааст?

Δ Соҳти калимаи **фитнаангезро** шарҳ диҳед. Маънои **арбадаҷӯ** ва **ёзонданро** биёбед.

§55. БАНДАКҶОНИШИНҲО (бандакҳои соҳибӣ)

Соҳибият ба воситаи ҷонишини **аз они (они)**, бандакҳои **-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон**, изофат (**-и**) ва исм ифода меёбад. Ба ҷумла ва матнҳои зер таваҷҷуҳ кунед.

Ҳар чӣ дорем, **аз они Шумо**, ин ҳам нарасад, худи мо – гуломи ҳалқабаргӯши Шумо.

Сотим Улугзода

То ҷаҳон ҳаст, зинда хоҳам буд,
Қаламам умри ҷовидони ман аст.

Пайрав Сулаймонӣ

Аз ҳамон рӯз сар карда **падари ман** ба назарам хеле одами калон намуд ва ӯро ҳатто аз мактабдор ҳам донотар ва зӯртар донистам.

Садриддин Айни

Тоҷикистон, сари ҳар **санги ту** бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи **хори ту бароям** чаман аст.
Заррае **некам** агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае **хубам** агар, ҳусни ту **мероси ман** аст...

Зевари духтари кӯҳ аст зи ганчинаи кӯҳ ,
Духтари кӯҳ зи афсонаи тиллост халос.
Косаи обу лаби нону суруди булбул,
Ҳама аз ўст, зи ҳангомаи дунёст халос.

Кӯҳсорони ту аз нуқраву тиллост баланд,
Ту баландӣ зи баландии вафои писарон.
Сари ҳар теппа яке кулбаи сангист бачо,
Ҳамраҳи **меҳри ту** олам ҳама гунҷад дар он.
Ватанам,

Эй Ватани майдаи мардони калон!

Гулрухсори Сафӣ

Агар дар дилат меҳри устод нест,
Ба дасти умеди ту чуз бод нест.

Ҷалолиддини Балхӣ

Хӯриш андак фузун кунад ҳилмат,
Хӯри бисёр кам кунад илмат.

Абулмаъд Саноӣ

Чу меҳмон оядат, дилшод мебош,
Зи ҳар банду ғаме озод мебош!

Носири Хусрав

Касе, ки ботинаш бо зоҳираш яксон бошад ва кораш бо
гуфтораш монанд бошад, одил аст.

Алӣ ибни Абӯтолиб

Бипарҳез, то бад нагардад-т ном,
Ки бадном гетӣ набинад ба ком.

Абулқосими Фирдавсӣ

? Одил чӣ маънӣ дорад?

Δ Сабаби аз таркиби **аз ўст** (шеъри Гулрухсори Сафӣ) афтода-
ни калимаи **они**ро бифаҳмонед.

Муносибати маъноии калимаҳои **ботину зоҳирро** бигӯед.

251. *Бо истифодаи бандакҳои соҳибӣ матн бисозед.*

Соҳибият бештар тавассути бандакҷонишин баён мегардад. Онҳо бо исм дар шумораи танҳову чамъ меоянд. Ин гуна:

рубобам (рубоби ман) – рубобамон (рубоби мо)

рубобат (рубоби ту) – рубобатон (рубоби шумо)

рубобаш (рубоби ӯ) – рубобашон (рубоби онҳо)

Агар исм бо овози садонок тамом шавад, ҳарфи аввали бандак тағйир меёбад:

бобоям бобоямон

бобоят бобоятон

бобояш бобояшон

Бо феъл ҳамроҳ шуда ба кӣ нигаронидани амалро мефаҳмонад:

медихадам (ба ман ё маро медихад) -

медихадамон (ба мо ё моро...) -

медихадат (ба ту ё туро...) -

медихадатон (ба шумо ё шуморо...) -

медихадаш (ба ӯ ё ӯро...) -

медихадашон (ба онҳо ё онҳоро...) -

ШАРҲ. Аз таркиби бандак гоҳе овози **а** меафтад, монанди **медихад-тон**.

252. *Шеърҳои зеринро бихонед ва вожаҳои шиоратишударо шарҳ бидиҳед:*

Ҳанӯзам зи хурдӣ ба хотир-дар аст,

Ки дар лонаи мокиён бурда даст.

Ба **минқорам** он сон ба сахтӣ газид,

Ки **ашкам** чу хун аз раг он дам ҷаҳид.

Падар ханда бар **гириям** зад, ки, ҳон,

Ватандорӣ омӯз аз мокиён!

Алиакбари Деҳхудо

Яке панд медод фарзандро,
Нигаҳ дор панди хирадмандро.
Макун чавр бар хурдакон, эй писар,
Ки як **рӯзат** афтад бузургӣ зи сар.
Наметарсӣ, эй гургаки камхирад,
Ки рӯзе **палангет** барҳам дарад.
Ба **хурдӣ-дарам** зӯру сарпанча буд,
Дили зердастон зи ман ранча буд.
Бихӯрдам яке мушти зӯроварон,
Накардам дигар зӯр бар лоғарон.

Саъдии Шерозӣ

*253. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҷонишинҳо бо чӣ гуна вожаҳо ҳамроҳ омадаанд ва чиро мефаҳмонанд. Дар шеъри Муҳаммад Ғоӣиб дар калимаҳои **нурбахшам**, **зӯрбахшам**, **туам** - ам чӣ вазифаро адо кардааст?*

Ҳофизи некхони некнавис,
Ҳар кӣ ҳақ гӯядат, шунав суҳанаш.

Нест моро дар миён моли падар,
Бо манат, қони бародар, чист чанг?

Камоли Хучандӣ

Аъробие шутур гум кард ва савганд хӯрд, ки чун биёбад,
ба як дирам бифрӯшад. Чун шутурро ёфт, аз савганди хеш
пушаймон шуд. Гурбае дар гардани шутур овехт ва бонг ме-
зад:

– Кӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурбае ба сад ди-
рам? Аммо бе якдигар намефурӯшам.

Шахсе бад-он чо расид ва гуфт:

– Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин қилода дар гардан
надоштӣ!

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дарахтони бед, гучум ва тут ҳам монанди зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфазореро ба назаратон ҷилва мекунониданд. Ҳайфо ки аз тарси хароб шудани ҷашм ин «шукуфазор»-ро бо серӣ тамошо кардан мумкин набуд.

Дар саҳро ҳеҷ ҷонзоде наменамад, танҳо зоғҳои ало гурӯҳ-гурӯҳ шуда барфбозӣ карда мегаштанд, ҷунонки мурғҳои хонагӣ хокбозӣ кунанд, онҳо бо сари синаашон ба барф хобида, бо панҷаҳояшон барфҳоро ба зери болашон пош медоданд, инҳо ҳам сари худро ба барф меғӯтонданд. Агар ихтиёри луғат ва ном сохтан ба дасти ман мебуд, ман зоғҳои алоро «мурғи барфӣ» меномидам. Хомӯшии ин саҳро мурдаи пурбарфро ҳам танҳо қар-қари ҳамин зоғҳо халалдор мекард.

Садриддин Айни

Ҳамчу хуршеду моҳ
Нурбахшам туй.
Бар манӣ такягоҳ,
Зӯрбахшам туй.

Ғайри номат дигар
Нест зикре маро.
Ғайри ҳифзат ба сар
Нест фикре маро.

Минбару тахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Маскани бахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!

Бе ту ҳастам бадард,
Бе туам бетабиб.
Бе туам рангзард,
Бе ту ҳастам ғариб.

Бе туам безабон,
Ту забони манӣ.
Бе туам бенишон,
Ту нишони манӣ.

Муҳаммад Ғойиб

? Ба чумлаи охири ҳикояти Абдурахмони Қомӣ аҳаммият бидиҳед: имрӯз феълҳои **будӣ** ва **надоштиро** чӣ гуна истифода мекунанд?

Калимаи **бор** (дар мисраи чоруми қитъа) ба кадом маъно омадааст?

Δ Номи шеърӣ охирро муайян кунед.

254. Матни зеринро бихонед ва вожаҳои шиоратшударо маънидод кунед:

Гашт ғамнок дилу қони уқоб
Чу аз ӯ дур шуд айёми шабоб.
Дид, **к-аш** давр ба анҷом расид,
Офтобаш ба лаби бом расид.
Бояд аз ҳастӣ дил баргирад,
Раҳ сӯйи кишвари дигар гирад.
Хост, то чорайе ночор кунад,
Доруе чӯяду дар кор кунад.
Субҳгоҳе зи пайи чораи кор
Гашт бар боди сабуксайр савор.
Гала, **к-оҳанги** чаро дошт ба дашт,
Ногаҳ аз ваҳшат пурвалвала гашт.
В-он шубон бимзада, дилнигарон
Шуд пайи барраи навзод давон.
Кабк дар домани хоре овехт,
Мор печиду ба сӯроҳ гурехт.
Оҳу истоду нигаҳ карду рамид,
Даштро хатти ғуборе бикашид.
Лек сайёд сари дигар дошт,
Сайдро фориғу озод гузошт.

Чораи марг на корест ҳақир,
Зиндаро дил нашавад аз ҷон сер.
Сайд ҳаррӯза ба чанг омад зуд
Магар он рӯз, ки сайёд набуд.

Парвиз Хонларӣ

? Ҷумлаи «Офтобаш ба лаби бом расид» маънои ҳақиқӣ дорад ё мачозӣ? **Шубон** чӣ маънӣ дорад?

Δ Мазмуни шеърро хаттӣ нақл кунед.

255. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳоро маънидод кунед:

Дурам, аммо ёди ёрон мекунам,
Ёди он чашмони гирён мекунам.
Мекунам ёди дили садрешро,
Мефиристам ман суруди хешро...
Гар ту пурсӣ: дар кучо ин кишвар аст?
Дар кадомин нуқтаҳои меҳвар аст?
Дар кадомин соҳили дарё бувад?
Гӯямат, ки дар дили ман ҷо бувад!
Гар ту пурсӣ: роҳ чандинрӯза аст?
Ин гапи дирӯза ё имрӯза аст?
Гӯямат, ки роҳ наздик асту бин
Дидаамро бо ду чашми тезбин!
Чашми ман гӯё ки меҷӯяд мудом
Соҷаи он дӯстонро субҳу шом.

Мирзо Турсунзода

Δ Таркиби вожаҳои **кадомин** ва **чандинрӯзаро** муайян кунед.

§56. СОҲТИ ҶОНИШИН

Ҷонишин аз ҷиҳати сохт чор хел аст: **сода**, **сохта**, **мураккаб** ва **таркибӣ**.

Ҷонишини **сода** аз як реша иборат аст: **ман**, **худ**, **кӣ?**, **кучо?**, **ин**, **он**, **ҳама**, **кадом?**, **ҳеч**.

Ҷонишини сохта аз ҷонишини сода ва пешванд ташкил меёбад: **ҳамин, ҳамон.**

Ҷонишини мураккаб аз ду ё зиёда реша таркиб меёбад: **инчунин (ончунон), ҳамчунин (ҳамчунон), чандин (чандон), якчанд.**

Ҷонишини таркибӣ аз решаҳои гуногун пайдо мешавад: **ҳар кӣ, хама кас, ҳеч кадом, ин тарз, чӣ тавр?, чӣ қадар?**

256. *Аз мисолҳои зерин ҷонишинҳоро пайдо бикунед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ба нақша бигиред:*

Ҳар киро теги забон нест ба фармон, Соиб,
Оқибат қуштаи шамшери забон мегардад.

Соиб

Ҳар чӣ мастӣ орад, ҳаром аст он,
Гар шароб асту гар таом аст он.

Қамолиддин Биноӣ

Соиб, кучо равем, ки ҳар ҷо, ки меравем,
Аз сар ҳавои ҳубби Ватан во намешавад.

Соиб

Эй шоҳи пирӯз, мо аз шаҳри Армон омадем, шаҳрамон дар сарҳади Эрону Тӯрон аст, аз ҷониби Тӯронзамин гала-гала гурозон омаданд, ҳар як ба пайкар чун як лахти кӯҳ ва ба дандон чун фил, киштҳои моро мехӯранд, поймол меку-нанд, дарахтонро мехоянд.

Сотим Улугзода

Ҳама касро дандон аз туршӣ кунд шавад, қозиро аз ширинӣ.

Саъдии Шерозӣ

Бигуфтанд бо Зол чандин дурушт,
Ки гетӣ гирифтӣ бас осон ба мушт.

Абулқосими Фирдавӣ

? Таъбирҳои теги забон ва шамшери забонро чӣ гуна бояд фаҳмид? Оё забон ҳам тег ё шамшер дорад?

257. *Матнҳои зеринро бихонед ва ба имлои ҷонишини ва ало-матҳои китобат эътибор бидиҳед:*

Меҳрон ба саломи Фирдавсӣ бо виқор алайк гирифта:
– Биёед, биншинед, – гуфт. Волонасаб ва донишвар буда-ни Фирдавсиро ба вай гуфта буданд, бинобар ин аз дурушти кардан бо вай худдорӣ менамуд.

Шоир дар рӯ ба рӯи ҳоким нишаст.

– Шумо шоиред. Олим ҳам ҳастед?

Фирдавсӣ ҷавоб надода, ба замин нигарист.

– Таъриххоро назм мекунед?

– Бале, – гуфт шоир.

– Барои кӣ назм мекунед? Сила кӣ медиҳад?

– Ҳеч кас.

– Пас ройгон менависед?

Шоир ба ин савол ҳам ҷавоб надода сукут кард.

Меҳрон аз тайи болишт «нома»-ро баровард.

– Шумо ин ашъорро ба чӣ мақсад ба мо фиристодед?

– Хостам, огаҳӣ диҳам, ки дар қадим шоҳон ва ҳокимони додгар будаанд, ба раият ҷабру ситамро раво намедидаанд, – ҷавоб гуфт Фирдавсӣ.

– Инро мо ҳам медонем. Хостед, моро панд хонед? Таълим диҳед?

– Корҳои некон, родмардони гузашта ҳама панд аст ба-рои пасояндагон.

Сотим Улугзода

Ҳама бӯстон зери барги гул аст,
Ҳама кӯҳ пурлолаву сунбул аст.
Ба полиз булбул бинолад ҳаме,
Гул аз нолаи ӯ биболад ҳаме.

Шаби тира булбул нахусбад ҳаме,
Гул аз боду борон бичунбад ҳаме.
Ман аз абр бинам ҳаме боду нам,
Надонам, ки наргис чаро шуд дижам.
Бихандад ҳаме булбулу ҳар замон
Чу бар гул нишинад, кушояд забон...
Кӣ донад, ки булбул чӣ гӯяд ҳаме?
Ба зери гул-андар чӣ пӯяд ҳаме?
Нигаҳ кун саҳаргоҳ, то бишнави
Зи булбул суҳан гуфтани паҳлавӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

? Мурод аз **суҳан гуфтани паҳлавӣ** чист?

Меҳрон чаро Фирдавсиро **ту** нагуфтаву **шумо** гуфтааст? Барои чӣ нисбат ба худ калимаи **моро** истифода кардасту **маро** не?

Дар кадом маврид нисбат ба шахси танҳо ҷонишини чамъро кор мефармоянд?

Дар шеъри устод Фирдавсӣ кадом фасли сол тавсиф шудааст?

§57. ВАЗИФАИ ҶОНИШИН ДАР ҶУМЛА

Ҷонишин дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол меояд.

1. *Мо кафкӯбон нақарот хондем.*

Абдулҳамид Самад

2. *Фазлу ҳунарам, Ватан, туй, ту,
Сози зафарам, Ватан, туй, ту.*

Мирзо Турсунзода

3. *Ман ба шумо ҳамин хел чӯб медиҳам, ки устои
ҳунарманд аз вай қаср месозад.*

Сотим Улугзода

4. Модари бечора ӯро аз ҷони **худ** азизтар мешуморад.
Садриддин Айни

5. **Он қадар** дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири ҳуснат кас намеёбад сухан.
Мирзо Турсунзода

258. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки ҷонишинҳои ишоратишуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд? Матни манзумро аз ёд бикунед:

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.
Абӯшақури Балхӣ

Аспи зебои **ман**, саманди **ман**,
Дар ҷаҳон яккаву ягона буд.
Аз ҳамон Раҳши паҳлавон Рустам
Охирин нусхаву нишона буд.
Мирзо Турсунзода

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба ҳирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Падар, эй, ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, биҳишт **они** туст.
Шамсиддин Шохин

Эй **шумо**, модарони рӯи ҷаҳон,
Баҳри ман ҳаққи модарӣ доред.
Лоиқ Шералӣ

Рӯ намеорад ба хони **ҳеч кас** соҳибхунар,
Боғбон ризқи **худ** аз пушти гулистон мехӯрад.
Сайидои Насафӣ

Манижа ба сари чоҳ баргашт ва мургбирёни нонпечро аз сӯроҳ ба Бежан партофт.

Асири чоҳ дер боз **чунин** хӯроки бомазаро нахӯрда буд, хайрон шуд, ки Манижа **онро** аз кучо ба даст оварда бошад. Ба духтар овоз дод:

– Эй ёри меҳрубон, **ту** барои **ман** чӣ ранҷу сахтиҳое, ки намекашӣ. **Ин** хӯришро аз кучо ёфтӣ?

Манижа бо бозургони эронӣ – марди нуронии босалобат ва фароҳдаст вохӯрда, бо **ӯ** дар бораи Бежани бандӣ гуфтугӯ карданаш ва аз Геву Рустам хабар пурсиданаширо нақл карду гуфт:

– **Ин** хӯришро барои **ту** **ҳамон** мард дод?

Дар **ин** миён Бежан аз қабати мурғи бирён ангуштаринро ёфта ва шинохт: ангуштарин муҳри Рустам буда, дар нигини **вай** номи соҳибаш канда шуда буд. **Вай** он номи азизро хонда ба ҳаяҷон омад ва донист, ки халосии **ӯ** наздик аст, аз шодӣ баланд-баланд хандид.

Манижа хандаи **ӯро** шунида таачҷуб кард: чоҳи торик, тани занҷирбанд, чӣ ҷойи ханда? Аз **ӯ** пурсид:

– **Чаро** хандидӣ? Магар баҳти некат рӯй намуд?

– Оре, умед аст, ки баҳтам кушода шавад, – ҷавоб дод Бежан. – Ба **ту** низ сабаби хандиданамро мегӯям, ба шарте ки вафои **худо** ба **ман** нашиканӣ ва савганд бихӯрӣ, ки розро нигоҳ медорӣ.

Сотим Улугзода

Δ Таъбири **бахти нек рӯй намудро** шарҳ бидиҳед.

259. Мувофиқи аломатҳои шартӣ ҷумлае тартиб бидиҳед, ки ҷонишин ба вазифаи муфтадо, хабар, муайянкунанда ва нуқунанда омада бошад:

_____ .

_____ .
_____ .
_____ .

260. Матнҳои зеринро бихонед, ҷонишинро ба гурӯҳҳо ҷудо бикунед ва вазифаи онҳоро дар ҷумла бигӯед:

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, чунон мепиндошт, ки гови фарбеҳе мебошад ва мегуфт:

– Маро кушед ва аз гӯштам ҳарисаи нағз пазед.

Ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид. Дар натиҷа рӯз аз рӯз лоғар шуда, тамом аз ҳол рафта буд.

Табибон аз муоличааш очиз шуда буданд. Онҳо ба ӯ доруҳое медоданд, ки онҳоро ҳаргиз намехӯрд.

Хешовандони бемор аз амир хоҳиш карданд, ки Синоро ба муолиҷаи вай фиристонанд. Амир аз Шайх пурсид, ки рафта беморро бинад.

Абӯалӣ наздикони беморро ҷеғ зада, чигунагии аҳволи ӯро ҳаматарафа фаҳмид ва гуфт:

– Рафта ба вай гӯед, ки қассобро хабар кардем, омада туро мекушад.

Бемор инро шунида хурсанд шуд.

Рӯзи дигар Сино ба ҳавлии бемор омада фарёд кард:

– Гови куштанӣ кучост?

Бемор инро шунида монанди гов овоз баровард.

Сино бо ду хизматгоронаш кордҳоро ба ҳам зада, тезкунон ба сари бемор омада, гуфт:

– Бароварда дасту пояшро бандед!

Бино ба фармони Сино беморро ба сахни ҳавлӣ бароварда, бар паҳлу хобонда, дасту пояшро бастанд. Шайх наздик омада, кордро бо корд зада нишаст ва мисли қассобҳо даст ба паҳлуи он задан гирифт ва гуфт:

– Ин говатон хеле лоғар аст, ҳоло ба куштан намеарзад. Чанд рӯз инро парво кунед, фарбеҳ шавад, ҳамин ки фарбеҳ шуд, омада мекушем.

Бемор аз шавқи он ки ба зудӣ кушта мешавад, ба хӯрдан даромад, бо хӯрок доруҳои даркориро ҳам ба вай хӯронданд, дар андак муддат аз он беморӣ шифо ёфт.

Раҳим Ҳошим

Забони тоҷикӣ – тоҷи забонҳо,
Замон андар замон, андар замонҳо.

Забони модарӣ, пайки умедӣ,
Муқаддас ҳамчунон шири сафедӣ.

Забони миллатӣ, шукронаи ту,
Зи меҳри дил ҳавои хонаи ту.

Ба алфози бихиштии бузургон
Шудӣ ту миллати моро ниғаҳбон.

Забони зиндаи «Шоҳнома»-и ту,
Расад то бар замонҳо номаи ту.

Сано бар Рӯдакию Саъдиёнат,
Ки аз ҷони суҳан доданд ҷонат.

Зи ту ҳар ҷой соҳибифтихорем,
Зи тоҷи шуҳрати ту тоҷдорем.

Ҳақназар Ғойиб

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Ҷонишин ҷӣ гуна ҳиссаи нутқ аст? Навъҳои ҷонишинро номбар кунед. Соҳибият ҷӣ тавр ифода меёбад? Ҷонишин аз ҷиҳати сохт чанд хел мешавад? Имлои ҷонишин ҷӣ гуна аст? Вазифаи наҳвии ҷонишинро маънидод кунед.

261. *Матни зеринро бихонед, ҷонишинҳояшро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед ва дар дафтар нависед:*

Фарзанди дилбанду ба ҷон пайвандам, Муҳаммадфарид!
Мактубат расид. Медонӣ, ки ҷӣ расид ва ҷӣ гуна расид?
Гӯё ба тани мурда ҷон расид ё ба моҳии нимҷон оби равон.
Агар донӣ, ки аз расидани мактубат ҷӣ қадар шодмон шудам,
яқин дорам, ки ҳар рӯз як мактуб хоҳӣ навишт.

Нури чашми ман! Чӣ қадар пазмон шуданамро ва ба чӣ дараҷа толиби дидорат буданамро худат медонӣ! Бо вучуди ин ҳама иштиёқмандӣ, бо умеде, ки шояд дар оянда одами дуруст шавӣ, ба фироқи ту сабр мекунам, яъне розӣ мешавам, ки дар шаҳр бошӣ ва дар таҳсили камол кӯшиш кунӣ.

Нури дидаи ман, аз ту танҳо як хоҳиш дорам, ки ин аст: дар роҳи хондан саъй кун, ғайрат кун! Одам шав! Баъд аз он ба қадре ки метавонӣ, дар Ватан ва аҳли Ватани худ ва ҳам миллати худ хидмат намоӣ! Ба ман ҳамин шараф бас аст, ки ходими миллати донишманд ёдгор гузорам.

Садриддин Айни

262. Тақлидан ба тартиби мазмуни матни боло ба падар ё модари худ номаи ҷавобӣ нависед.

263. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳои ишоратшударо тавзеҳ бидиҳед:

АҒБАИ АНЗОБ

Ағбаи Анзоб зери тарма монд,
Номаи афсӯси **мор**о чашма хонд.
Роҳи васли ҳамдиёрон баста шуд,
Ағба аз номехрубонӣ хаста шуд...

Роҳи бетаъмиру бе пушту паноҳ,
Бас кашад бори маломат бегуноҳ.
Дар хамаи Шодмондара **ҳар** марди роҳ
Тавба гӯяд аз **чунин** ҳоли табоҳ.

Рафта ӯ аз ёди ободӣ ба бод,
Аз шиканчи **худ** ҳамеомад ба дод.
Аз мусофирҳо хичолат мекашид,
Бори миннат, ранчи иллат мекашид.

Эй раҳе, ки рози **ман** бишнидаӣ,
Борҳо **ҷонам** ба манзил бурдаӣ.
Зери пойи чархҳои зиндагӣ,
Мисли инсонҳо **ту ҳам** афсурдаӣ.

То баҳорони **дигар** бо холи зор
Менишинам **ман** ба **ёдат** интизор.
Эй Худо, роҳи начотамро кушой,
Ман дигар роҳе надорам то диёр...

Нақби Анзобу гузаргоҳи насим,
Баъдҳо монанди шаҳроҳи азим
Роҳи ваҳдат, роҳи дилҳо, роҳи сулҳ
Мебарад **мор** ба олам мустақим.

Меҳринисо

? Мустақим чӣ маъно дорад?

Δ Фикратонро доир ба нақби Истиқлол бо чанд ҷумла баён кунед.

264. *Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки кадом навъи ҷонишин дар он зиёд истифода шудааст? Шеърро аз бар кунед:*

Вақти тифлиам, ки будам ширчӯ,
Гохворамро кӣ ҷунбонид? – Ӯ!
Аз кӣ хӯрдам шир ғайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард ҷуз тадбири ӯ?

Ҷалолиддини Балхӣ

265. *Матнҳои зеринро бинависед ва сохти ҷонишинҳоро шарҳ диҳед:*

Ҳамон бех, ки монанди пешиниён,
Гузorem ояндагонро нишон,
Ки гар шахси мо аз ҷаҳон бигзарад,
Ҳаме номи мо дар ҷаҳон биспарад...
Зи ҳар кас, ки номе дар айём монд,
Чӣ ғам, гар бимирад, к-аз ӯ ном монд.

Изҳори чунин, чунон чӣ ҳоҷат,
Он ҷо, ки аён, баён чӣ ҳоҷат?

Шамсиддин Шоҳин

266. *Бигӯед, ки дар калимаи кунунам, дар байти «Кунунам, ки Эзид забон додааст, Забон нур зи шахди баён додааст» (Шамсиддин Шоҳин), -ам чӣ вазифаро адо кардааст?*

267. *Бихонед ва бигӯед, ки дар ривояти Саъдии Шерозӣ калимаи эшон ба кадом маъно омадааст?*

Ҳар кӣ бо бадон нишинад, агар низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тариқати эшон муттаҳам гардад ва гар ба хароботе равад ба намоз кардан, мансуб шавад ба хамр хӯрдан.

Рақам бар худ ба нодонӣ кашидӣ,
Ки нодонро ба суҳбат баргузидӣ.
Талаб кардам зи доное яке панд,
Маро фармуд: бо нодон мапайванд,
Ки гар донои даҳрӣ, хар бибошӣ
В-агар нодонӣ, аблаҳтар бибошӣ.

268. *Матни зеринро бинависед ва ба ҷонишинҳо шиорат кунед:*

Дар дунё бахтиёр он касе аст, ки соҳиби илм ва дониш бошад. Лоақал хонда ва навишта тавонад. Одами оқил батавфиқ ва соҳиби хулқи хуш мешавад. Ба ҳеч қор хиёнат намекунад. Ба ҷамъи мардум, ҳатто ба ҳайвонҳо, некӣ мекунад. Ҳеч касро озор намедихад. Ба мардум зарар ва заҳмат намерасонад. Ба моли мардум ҳаргиз хиёнат намекунад. Ба ҳолу ҷоҳи худаш ғарра намешавад, такаббур намекунад. Худашро таъриф ва тавсиф намекунад. Ба ҳар кас ионат менамояд. Фоида мерасонад. Ба ҳоли бева ва бечора дилаш месӯзад. Ба онҳо тарахҳум мекунад. Ба қадри имкон некӣ мерасонад. Ҳимматбаланд ва саховатпеша мебошад. Ба додаҳои Худои таоло шукр мекунад. Ба хоҳиши нафси худ қор намекунад. Аз мардум намеранҷад, ба зердастон шафақат ва меҳрубонӣ намуда, дурушті ва бадмуомилағӣ ҳаргиз намекунад.

Садриддин Айни

? **Ҳеч** кадом навъи қонишин аст? Қонишини худ боз ба кадом шакл истифода мешавад?

Δ Калимаи ҳамрешаи **гарраро** биёбед.

269. *Аз байти зерин таркиби калимаҳои дуо-т, сано-т ва ту-амро шарҳ диҳед:*

Ҳар чо ки равам, дуо-т гӯям
В-ар пеши туам, сано-т гӯям.

Шамсиддин Шохин

270. *Бо қонишинҳои ман-мо, ту-шумо, ӯ, вай-онҳо, эшон якҷумлай тартиб диҳед.*

271. *Ба мазмуни шеъри Қалолиддини Балхӣ аҳаммият бидиҳед ва ҳам бигӯед, ки қонишинҳои шахсии ман ва мо ба кадом маънӣ истеъмол шудаанд?*

Ҳар кӣ бошад ҳамнишини дӯстон,
Ҳаст дар гулхан миёни бӯстон.
Ҳар кӣ бо душман нишинад дар заман,
Ҳаст ӯ дар бӯстон дар гулхан.
Дӯстро м-озор аз мову манат,
То нагардад дӯст хасму душманат.

Қалолиддини Балхӣ

? **Аз** чӣ сабаб шоир калимаи **маозор (наозор)**-ро дар шакли **м-озор** истифода кардааст? Вожаҳои **хасму душман** бо ҳам чӣ муносибати маъноӣ дорад?

272. *Шеъри зеринро бихонед, вазифаи бандакқонишинҳо ва бо чӣ гуна калимаҳо омадани онҳоро бигӯед:*

Яке аз салотини дерин гаҳе
Гузар кард бар нахлаи анбӯхе,
Ки биншонда пире-ш аз нав ба хок,
Ба теге ҳамекардаш аз ҳашв пок.
Бад-ӯ гуфт: «Эй пири деринасол,
Бад-ин умр кай бар хӯрӣ з-ин ниҳол?
Худ ин нахлро одат ин асту кор,
Пас аз бист сол оварад баргу бор».

Чунин гуфт деҳқони донишвараш,
Ки гар ман нахӯрдам, хӯрад дигараш.
Чу худ хӯрдай барги пешинагон,
Дарахте пасояндагонро нишон.
Пазиро шуд ин нукта бо шаҳриёр,
Бибахшид бо ӯ дирам даҳ ҳазор.

Шамсиддин Шоҳин

? Барои чӣ исми **дирам** пеш аз шумора омадааст?

Δ Ба имлои таркибҳои **бад-ӯ**, **бад-ин**, **з-ин** аҳаммият диҳед.

273. Шеърро бихонед, бандакчонишинҳои соҳибияшро шарҳ бидиҳед. Сабаби табдили ҳарфи **а** ба **я**-ро бигӯед.

МАЪНОИ РОҒУН

Чист Роғун? – Иқтидори давлат аст,
Кони ганчу маҳзани пурсарват аст.

Боварат гар нест, шарҳаш медихем,
Ҳарфҳояш хоси роҳи миллат аст.

Ҳарфи **Р**-аш рӯшанӣ бошад фақат,
Душмани ҳар рӯшаничӯ зулмат аст.

Ҳарфи **О** бошад зи ободӣ нишон,
Балки **О** об аст, рӯди исмат аст.

Ғайрату ҳиммат ҳама дар халқи мост,
Ҳарфи **Ғ**-аш бозгӯи ғайрат аст.

Устуворию умед **У**-яш агар,
Ҳарфи **Н** номусу нангу нусрат аст.

Муҳаммад Ғойиб

274. *Матнро бинависед, ба кадом аъзои ҷумла ифода ёфтани ҷонишинро муайян кунед:*

Муҳаммадфарид мактуби падари бузургвор ва модари меҳрубони худро мутолиа намуда, ба дастуре, ки муаллим таъйин карда буд, ба дарс хондан ва мутолиа кардан машғул шуд.

Ба сабаби шафақатҳои падар ва модар аз аввал ба чанд дараҷа беҳтар ва зиёдтар шавқ пайдо карда, ба таҳсили камол мекушид. Ба дили худ мегуфт:

– Аз рӯзе, ки ман ба дунё омадаам, падару модар барои тарбияти ман машаққатҳо кашиданд ва мекашанд. Аз тарафи ман то ҳол ба падару модарам хидмате ва дасти ёриё нарасидааст. Матлаби эшон донишманд шудани ман аст, ки ин нафъи худи ман аст. Бояд ки сояи ҳимоят ва шафақати падару модарро ғанимат доништа, ба таҳсили фазлу камол ҳамаи ҳимматамро сарф намоям, то ки дар роҳи ризои падару модар қадаме монда бошам.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи **шафақат** ба маънои меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, ғамхорӣ ва марҳамат, ба сурати мухтасар – **шафқат** низ навишта мешавад. Муҳаммад Авфӣ ва Нақибхон Туғрал мефармоянд:

Дар ҳар қорре, ки бошӣ, марҳамат ва шафақат ба ҷой овар.

Эй ҷафоандешаи бадхоҳ, Худоро, шафқате,
Чанд бошам аз шиканҷи меҳнати ғам дар азоб?

275. Ин матнро низ монанди матни боло иҷро кунед:

Ҷуз ин давлате хубтар бо писар
Чӣ бошад, ки бар вай бинозад падар!
Ман алминна дархӯрди ин давлатам
В-аз ин дархӯрӣ дархӯри чаннатам.
Падар, эй ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, биҳишт они туст.
Паямбар худ ин қазя кардаст ақд,
Кафи пойи модар биҳиштест нақд.
Зи аъмоли шоиста рӯзи пасеч
Маро ҷуз ризои падар нест ҳеч.

Шамсиддин Шохин

ЛУҒАТ

абри раҳмат – абри бобаракат, абри боранда, абри пурнеъмат

авлод – чамъи **валад**, яъне фарзандон

авом – омма

Аграод – яке аз номҳои таърихии тоисломӣ

адоват – душманӣ

азл (кардан) – паст кардан, дур кардан

азамат – азимӣ, бузургӣ

азрақ – ранги кабуди осмонӣ

айёш – айшдӯст, айшпараст; шӯҳ, дар зиндагӣ бепарво будан

ақиқ – навъе аз санғҳои қиматбаҳо, ки сурхранг ва зарди норинҷӣ аст

алминна – шукр мекунам

амлок – чамъи **мулк**, яъне мулкҳо

амр – кор

анбӯҳ – бисёр, беандоза, бешумор

ангора – нақши нотаом; фикру хаёл; пиндор, саргузашт, достон, афсона

анис – ҳамдам, рафиқ, ёр, дӯст, мӯнис

арбадаомез – боситеза, ҷангҷӯёна, бо шӯру ғавғо

арғавон – (арғувон) дарахтест, ки гулҳои сурх дорад; сурх

Ардавон – номи яке аз подшоҳони давлати Сосониён

аркон – бузургон ва арбобон

армуғон – тухфаи раҳовард барои дӯстон ва наздикон

арчи – гарчи, агарчи

асар – таъсир

аслу насаб – нажод; ирқ

атбоъ – чамъи **тобеъ**, яъне пайравон

ато – бахшиш

аттор – атрфурӯш, атркунанда, доруфурӯш

атфол – чамъи **тифл** – кӯдакон, бачаҳо

афкор – чамъи **фикр**, яъне фикрҳо, андешаҳо

ачнабӣ – бегона, хоричӣ

ашша – ҳашароти беозор, ки сурхранги холдор аст

ашё – чамъи **шай**, яъне чизҳо

аъён – бузургон, ашроф, ҳокимон

аълам – донотар; соҳиби яке аз рутбаҳои динӣ

ба иттифоқи хирадмандон – ба ақидаи (ба қавли) хирадмандон
(донишмандон)

байғора – маломат, сарзаниш, таъна

бакқолӣ – ғаллафурушӣ, хӯрокфурушӣ, озуқафурушӣ
балог – кифоят, басандағӣ; расонидан (ба чизе, ба дарачае)
барандоз – дур кун, дур андоз, бикан
барда – ғулом, бандӣ, асир
басо – бәсе, зиёд, бисёр
ба хотир-дар аст – дар хотир аст
ба хурдӣ-дарам – дар хурдиям
бачаҳак – бачаяк
бебок – нотарс, бепарво; далер, шуҷоъ
бекарон – беканор
беозмоиш – бесанчиш, бетачриба, носанчида; бемашк
бетааммул – беандеша, носанчида
биёзурд – озор дод, ранчонд
бин(н) – шакли ғалати **ибн**, ки дар бисёр навиштаҳо ба ҷойи шакли дурусташ омадааст (ба маънии – фарзанди...)
бинавохт – навозиш кард, меҳрубонӣ кард
бистар – раҳти хоб, чоғаҳ; кӯрпа, кӯрпача
бихуспӣ – аз феъли **хуспидан** ба маънии хобидан, хоб рафтан
бихуфт – хоб рафт, хоб кард
биҳор – ҷамъи **бахр**
боғухар – боақл, бофаҳм, сухандон
бора – девори қалъа, девори шаҳр; тарз, чихат; асп
бостон – қадим, гузашта, пешин
боч – андоз, хироч
бузургӣ – калонҳаҷмӣ; асилзодағӣ; бузургворӣ; некномӣ; калонсолӣ
бунаҳ – асбобу анҷом, мол
валвала – ошӯб, шӯру ғавғо, доду фарёд
валиаҳд – ҷойгири амир, ҷонишин, меросхӯр
васиқа – аҳднома ё ҳуҷҷати соҳиб будан ба чизе
вассалом – тамом
вахдат – яғонағӣ, муттаҳидӣ; якрангӣ
вешим – гиёҳи шифобахш
вижа – хос, хусусият, хосият, махсус
викор – (аслаш **вақор**) тамкин, вазнинӣ
вожа – калима
вокиф – огоҳ, боҳабар
волӣ – ҳоким
ворис – меросхӯр; давомдиҳандаи кор ё роҳи касе
газ – олати ҷубӣ ё оҳанин ченкунии матоъ; масофа, ки дарозиаш 91,5 см мебошад.

ганди мурдор – бўйи бади чизи мурда
гетӣ – ҷаҳон, кишвар
гизала – серқаҳр, боғзаб, боҳашм
гирой – аз феъли **гиройидан** ба маънии майл кардан ба чизе ё тарафе;
кам гирой, яъне майл нақун ё гирди кажживу норостӣ нагард
гулқанд – доруе, ки гули хушбӯйи атриро бо қанд сойида дар офтоб
омода мекунанд
гурозон – хукҳои ёбӣ
густувондор – зирехпӯш, ҷавшанпӯш
густарда – паҳнкарда
ғаввос – оббоз; касе, ки дар дарё зери об меравад барои берун
овардани садаф ё марҷон
ғанӣ – тавонгар, бадавлат, доро, бой
ғофил – беҳабар, бепарво, нодон
ғул-шикел – занҷире, ки дар замони ғуломдорӣ ба гардани ғуломон
меандохтанд
дабир – мирзо, иншоқунандаи (нависандаи) мактубу хуччат
дай – зимистон
далқ – либоси кухнаву дарида, ки дарвешон мепӯшиданд
данӣ – паст, ночиз
дарзӣ – дӯзанда, ҷомадӯз, ҷевар
дари раҳмат – дари меҳрубонӣ, ғамхорӣ; бахшоиш
даркашидан – ба худ кашидан; нӯшидан; пӯшидан; берун кашидан
дарҳам – печида, печу тобхӯрда; печдарпеч, бо ҳам омехта
дастмоя – мояи асосӣ, сармояи савдо ва тиҷорат
дахр – дунё, гетӣ, ҷаҳон
дебо – порчаи абрешимӣ
дидбон – ниғаҳбон, посбон
диҷам – бадҳашм
динор – як навъи пули тилло, ки дар қадим маъмул будааст ва ҳоло
дар баъзе кишварҳои араб дар истифода аст
дирам – пул (пули нуқра); дирам – воҳиди пулии кишвари мо ба
маънои танга
дифоъ – ҳимоя, мудофия
дом – ҳалқае, ки барои дастгир кардани парандагон ба қор бурда
мешавад; тӯр; банд, ресмон
дунон – ноқасон, нодонон
дуњавӣ – дунёӣ, дунёвӣ
дур(р) – марворид, чизи қиматбаҳо; сухани тару тоза
жарф – амиқ, бепоён, бетағ (чуқур)
зайғам – шер, шери қавӣ
заман – вақт, ҳангом, рӯзгор, замон

замир – дил, қалб
заҷру маломат – танқиду сарзаниш, таънаву мазох қардан
заъф – сустӣ, нотавонӣ, беқувватӣ
заъиф – суст, очиз, нотавон, камқувват; зан, хонум
зишт – бад, қабех, бадафт, бадшакл
зулол – соф, пок, холис
зурёт – фарзанд, насли одамӣ; шакли китоби он **зуррият** аст, ба маънии насл, авлод
ибн – писар
Ибни Баттута – сайёҳ, географиядон (ҷуғрофиёдон) ва муаррихи (таърихдони) машҳури араб (1304-1377 ш.)
идроп – маош; василаи рӯзгузаронӣ; **идропи қалам** музди қалам, ҳаққи қалам,
из(з) – иззату эҳтиром; азиз ва арҷманд шудан
иқбол – рӯ овардан ба чизе; бахт, толеъ, саодат
инодкор – гарданшах, саркаш, яқрав, саркашиқунанда, гарданшах, ситезаҷӯ; **инод варзидан** саркашӣ қардан
инъом – неъмат додан; ато, бахшиш, ҳадя
иона – (ионат) ёрӣ додан, ёрмандӣ
истеза – ситеза, ҷангу ҷидол, хусумат, душманӣ; баҳс
Ихвон-ус-сафо (ихвони сафо) – бародарони содиқ, ёрон ва дӯстони мувофиқ
ихтиёр қардан – писандидан, интихоб қардан
ичтиноб – парҳез қардан, дур шудан, сар кашидан, гардан тофтан
ишкел – занҷири оҳанӣ, ки дар давраи ғуломдорӣ ба пойи бандиён мезаданд
иштиғол – машғул шудан, шурӯъ намудан, кор қардан
қавқаб – ситора, сайёра
қаманд – таноб ё аргамчине, ки нӯғаш ҳалқа дошта, онро барои гирифтани сайд ё душман ба кор мебурданд
қамин – ҷойи пинҳон шудан бо мақсади ҳучум ба душман
қампал – пораи матои мӯйина, ки чун кӯрпа истифода мешавад
қишоварз – деҳқон
қозур – шустагар, чомашӯй, либосшӯй
қомил – пурра, тамом, барқамол, фозил, донишманд
қоҳилӣ – сустӣ, танбалӣ
қуланг – турна
қутуб – ҷамъи китоб, яъне китобҳо

қазия – амр, хабар, масъала, воқеа
қирмизӣ – сурх, сурхи баланд
қодир – боиктидор, тавоно
қофила – гурӯҳе аз мардуми пиёда
лабиб – доно, оқил, хирадманд
лайлу наҳор – шабу рӯз
лафз – забон, сухан, лаҳча
лаҳн – овоз, хониши форам; оҳанг, мақом
лиҳоф – болопӯш
ложвард (лоч(у)вард) – санги кабудранги қиматбаҳо, ки аз он
нигини ангуштариро созанд
лочувардӣ – осмониранг
лутф – нармӣ ва мулоимат
лутфи Раб – бо меҳрубонии Худованд
мабдаъ – чойи пайдоиши асл; аввал, оғоз
маваддат – дӯстӣ, муҳаббат
мавзъ – чой, макон
мағздор – пурмаъно
мағфират – бахшиши гуноҳ, омурзиш
мақол – овоза, сухан (**мақолаш** – овозаи ӯ)
манзалат – мақом, мартаба, рутба, дараҷа, поя; мартабаи баланд
марқаб – ҳайвони саворӣ; ин чо ба маънои хар
маросим – расму оин, урфу одат
марҳамат – ва **тарахҳум** ба маънои раҳм аст
маслак – роҳ, равиш
матар – борон
матбахӣ – мансуб ба матбах, ошпаз
матлуб – талабшуда, мақсуд; мувофиқ
маҳлуқот – чамъи **маҳлуқ** – офаридашуда, халқшуда
маҳд – ин чо ба маънои **кишвар**
маҳфуз – ҳифзшуда, дар ёддошта, нигоҳ дошташуда
маҳчурӣ – маҳчур будан, ҷудой, дурӣ
мачалла – нашрия, журнал, моҳвора
мачмаа – замин, ки мардум дар он чамъ шаванд; биёбони беобу алаф
машоих – чамъи **шайх** – шайхҳо
маъбуд – Худо, бут, оташ
маъво – чой, макон
меангошт – аз феъли **ангоштан**, андеша мекард, гумон мекард,
мепиндошт
меҳнат – заҳмат, ранҷ, азобу укубат

Мехргон – номи рӯзи шонздаҳуми меҳрмоҳ аст, ки эронӣни қадим
 онро муборак медонистанд ва чашн мегирифтанд; ба
 маънои тирамоҳ ва хазон ҳам ҳаст

меҳтар – калонтар, одами бузург

миҳан – (**меҳан**) ватан

молихулиё – савдой; хаёли; беморони молихулиё, ки суханони
 паршон (ҳарза) мегӯянд

Монӣ – номи суратгари машҳури эронзамин, асосгузори дини монавия

моя – асл, асос; сармоя, дорой, молу мулк

муаммо – сухани сарбаста, масъалаи пӯшида

муаррифӣ – шиносӣ, маълум кардан

муғанӣ – навозанда, сароянда, мутриб

муддаъӣ – даъвогар, даъвокунанда

муколама – суолу ҷавоб

муқаддас – пок, беолоиш; бузург, азиз

мул – май

мулозим – ҳамроҳ; навкар; хизматгор

мулук – ҷамъи **молик**, яъне подшоҳ

мунаққаш – нақшу нигор кардашуда

мутааххирин – ҷамъи **мутааххир** – оянда, баъдина, сонӣ, охирӣ

мутақаддимин – ҷамъи **мутақаддим** – пешина, қадим

мутеъ – тобеъ, фармонбардор

мутғалеъ – огоҳ, хабардор

мутғасил – пайванд, пайваст, алоқаманд

муфлис – бечиз, нодор, фақир

мубад – олим ва донишманди дини зардуштӣ

набард – ҷанг, разм

набз – ҳаракати дил; чунбиши рағ дар инсон ва ҳайвон; зарабон; ба
 забони русӣ – пульс

навид – мужда, хабари хуш

надим – ҳамсуҳбат

наку – (шакли дигари **неку**) дар шеър гоҳе ба ин сурат истифода мешавад

накҳат – бӯйи хуш

накл – сафар, рафтани аз як ҷой ба ҷойи дигар

нанг надоштан – шарм накардан, ор накардан

нахусбад – аз феъли **хусбидан** || **хуспидан** (хобидан) хоб накунад,
 хоб наравад

«**Наҳҷ-ул-ҳидоя**» – номи китоб, яъне раҳнамоӣ ба роҳи рост

начҷорӣ – дуредгарӣ

неруманд – бақувват, кудратманд, зӯр
нигор – нақш, расм; ранг; маҳбуб
ниёз – ҳочат
«Низомия» – номи мадрасае, ки дар он донишмандон (аз ҷумла Шайх Саъдӣ) таҳсил кардаанд
никор – ихтилоф, душманӣ, низоъ; қасд гирифтагӣ
новак – тир; мижа
ноиб – ҷонишин, муовин
носибос – ношукр, кӯрнамак
ноҳинҷор – камбуд, ногувор
ноҷор – ногузир, лоилоҷ (ноилоҷ), маҷбуран
ношто – (шакли пуррааш **ношито**) субҳона, хӯроки пагоҳӣ
нузул – фуруд омадан, поин омадан
нукта – сухани покиза, сухани хуш ва латиф
нулаи ноҳинҷор – тақлид ба садои хар
нухуфта – (**нухуфт** ҳам мегӯянд) пинҳон, пӯшида
оби ораз – сафоӣ рӯй, ҷилоӣ чеҳра
оҷадан – олудан
оз – тамаъ, тангчашмӣ; ғаму ҳасрат
оганда || оканда – аз феъли **огандан || окандан** пур кардан;
 гӯронидан, дафн кардан
оқил – доно, боақл, хирадманд
омил – амалдор, ҳоким, коргузор
офият – саломатӣ, осудаҳолии, оромӣ
офок – ҷамъи **уфуқ**, ин ҷо ба маънои дунё, ҷаҳон
охунд – мулло, устод
оят – нишон, поя
пайк – хабаррасон; хабар, паём
палашт – нопок, олуда
пасеч//пасич//басеч//басич – омодаи сафар, тайёри ба сафар ё кӯч бастан
пиромун – дар бораи..., оид ба, доир ба, роҷеъ ба, дар мавриди..., дар гирди..., дар атрофи...
подош – мукофоти амал
позаҳр – поккунандаи заҳр, доруи зидди заҳр
полиз – киштзор, мазраа; ҷое ки харбуза, тарбуз ва ғайри инҳоро кишт мекунанд
поликона – ба маънои калимаи русии **балкон**
пос – як ҳисса аз чор ҳиссаи шаб

пули сиёҳ – пули ҳўлагии замони амири, ки 64-тоаш ба 50 дирам
баробар буд
пўстпўш-чилддошта; дар замони пеш ба болои китоб пўст
мекашиданд, ки аз боду борон осеб набинад
пўяд – (аз феъли **пўйидан**) равад, ҳаракат кунад, चुस्तчу кунад
работ – корвонсарой, мусофирхона, хона
раият – мардум, халқ, деҳқонон
ракиқ – нозук, маҳин, нарм
ранч – заҳмат, меҳнат
расан – тор, таноб, ресмоне, ки бо он чизеро банданд
расм – қоида, тартиб, оин
рек – некбахт, пойдор
риёзиёт – илми ҳисоб
риккат – тунуқӣ, нозуқӣ; меҳрубонӣ, нармдилӣ
риоят – меҳрубонӣ, навозиш
рой – (шакли дигари он **раъй** аст) андеша, фикр, тадбир
Рум – номи кишвар
Сабокат – яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
сабуксор – сабуксар, камақл, беандеша, гарданшах
саводи Ҳарӣ – кишвари Ҳарӣ
садокат – ростӣ, дўстӣ
сайёра – ҳафт ситораи бузург, ки мувофиқи тасаввури ситорашино-
сонӣ қадим гирди замин чарх мезананд
сақар – дўзах, чаҳаннам
сақфи сарой – шифти хона ё шифти қаср
само – осмон
саропарда – хаймаи бузурги шоҳона
сарпанча равад – баҳс кунад, муноқиша кунад
сархуй – беназорат, ба ихтиёри худ монда
сачдагар – касе, ки сачда ба ҷой орад; намозхон; дуоғӯ
сила – ҳаққи қалам
синон – найза
сипахсолор – сарфармондеҳи лашкар (дар замони пеш)
сиришк – қатра, чакра; қатраи борон; оби дида
ситад – аз феъли **ситадан**// **ситондан**; гирад
ситез – ҳашм, хусумат, ҷанг
ситоиш – таъриф, мадҳу сано, тавсиф
собик – гузашта; пешина
соз – асбоби тордори мусиқӣ
сокит – хомӯш
солех – пок, некӯкор
сохир – сеҳркунанда, афсунгар, ҷодугар

субот - амният ва осоиш
сунъӣ – сохта, эҷодшуда
Сурайё – номи Парвин, ки аз шаш ситораи хурди гирдомада иборат аст
сутург – бузург, калон, неруманд
сучуд – сачда кардан, таъзим (кардан)
тааммул – андеша, фикр
таассуф – афсӯс
таваккуф – ист, истодан
тавфиқ – комёбӣ, пешрафт, муваффақият
тавҷех – шарҳ додан, тафсир кардан
тавила – аспхона, саисхона; гала
талқин – ёд додан, фаҳмондан; омӯхтан, фарқ кардани неку бад
тамиз – солимфикрӣ, ақлу ҳуш, покӣ
таноб – ресмон; воҳиди ченак, ки ба 1/4 гектар баробар аст
танҳоҳ – даромад аз замин ва обе, ки дар Бухорои амирӣ ба амалдорону сипоҳиён барои хидмат дода мешуд
тараннум – замзама кардан, оҳиста-оҳиста хондан; сурудхонӣ
тараххум – раҳм, дилсӯзӣ
тариқат – роҳу равиш
тасаллӣ додан – дилбардорӣ кардан, навозиш кардан, дилдихӣ кардан
тафсир – маънидод ва шарҳи оятҳои «Қуръон»
тафт – гармӣ, ҳарорат; гармӣ аз хашму ғазаб
тахсисшуда – ҷудошуда, хусусишуда
таҳаммул – ба саҳтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан
таҳқиқ – тадқиқот, ҷустуҷӯ
таҳқир – хор доштан, хор кардан, ҳақорат; паст задан
таҳният – табрик, шодбошӣ
ташбеҳ – монанд кардан; монандӣ
ташҳис – муайян кардан, муоина кардан
таълифот – китоб, асар, осор; навиштан, эҷод кардан
тит – паҳн, парешон
тозӣ – арабӣ
тоифа – гурӯҳ, қабила
толиб – талабкунанда, ҷӯянда; хостгор; орзуманд
тору пуд – наҳҳои ба дарозӣ ва паҳноӣ гузошта; асоси матоъ, асли матоъ
тундхӯй – бадхашм, бадфёъл
тӯпчибошӣ – шахси масъул ба тиру тӯпандозӣ
узубат – ширинӣ

уламо – чамъи **олим**, яъне олимон
улум – чамъи **илм** – илмҳо
умур – чамъи **амр** – корҳо
унс гирифтан – одат кардан, хӯ гирифтан, ром шудан
урён – бараҳна, луч
фаввора – чизест сохта ё чоест табиӣ, ки аз он чо об чӯшида мебарояд;
дар русӣ **фонтан**
фар(р) Фарахша – шаъну шукӯх, савлату ҳашамат, нур номи деҳи
кадима, ки байни Бухорову Хоразм воқеъ будааст
фарсанг – масофаи муайяне мебошад, ки тақрибан ба 6 километр
баробар аст
фарт – аз ҳад афзун
фархунда – муборак, нек, хучаста
фарҷом – охири қор, анҷом, оқибат
фатгон – ба худ мафтунқунанда, дилрабо, бисёр фитнаангез
фиқҳ – илму дониш оид ба аҳкоми дину шарияти ислом
фом – ранг
фосик – бадахлок, бадқирдор
фочиа – воқеа ва ҳодисаи пурмусибат
фурӯ дидан – сар то сар ва пурра дидан; он чиро, ки дар поён аст, дидан
фурӯғ – рӯшноӣ, тобиши офтоб, оташ ва дурахшонӣ
фусунгар – сафо, тобишу латофат
фӯта – афсунгар, дуохон; миёнбанд
хаданг – чӯби сахте, ки аз он найза, тир ва зин месохтанд
халифа – дар гузашта қонишини каси дигарро халифа мегуфтанд, яъне
қонишин, муовин, ноиб; сардори синф дар мактаби кӯҳна
хамр – май, шароб, мастӣ
харобот – майхона, манзили шахси ринд
хасорат – зарар, нуқсон
хизона – хазина; ҷойи нигоҳ доштани чизе
хилватнишин – касе, ки танҳо менишинад, он ки гӯшанишиниро ихтиёр
кардааст
хирвич – латхӯрда, маҷрӯхшуда
хиргоҳ – манзил, хайма, чодар
хон – дасторхон, суфра
хонданӣ – даъват карданӣ
хоста – баромада, рӯйида, дамида
хотам – ба маънии пурнақшу ниғор, гулқорӣ
хотун – дар забони туркӣ занро хотун мегӯянд; ин чо ба маънии зани
мансабдор

ҳаво – оҳанг
ҳаводис – чамъи **ҳодиса**
ҳавохоҳ – хоҳон, толиб; тарафдор, дӯстдор, алоқаманд
ҳадис – суҳан, ривоят, ҳикоя
ҳаёта – замини киште, ки гирдашро баста бошанд; **ҳота** ҳам мегӯянд
ҳақшинос – худошинос, ростгӯ, ҳақчӯ, ҳақпараст, одил
ҳалқазанӣ – даркӯбӣ, дарзанӣ (ҳалқаи дарро задан)
ҳамвора – ҳамеша, доимо, пайваст
ҳамоқат – аблаҳӣ, аҳмақӣ
хангома – чамъомад, чамъият, маърака
ҳандаса – илме, ки дар бораи андозгири баҳс мекунад
ҳанзал – кадуи талх
ҳар ду сарой – ба маънои маҷозӣ ин дунё ва охираат
ҳарис – бештар гӯш кардан
ҳариса – як навъ таом, ки аз гандуми кӯфта ва гӯшт мепазанд
ҳарисниҳод – гушначашм, мумсик, табиатан ҳасис
ҳашв – ин ҷо ба маънои тоза кардани ниҳол аз навдаву шохчаҳои зиёдатӣ
ҳашиш – гиёҳи хушк, ҳас, навъе аз маводди муҳаддир
ҳашмат – шукӯҳу ҷалол, мартаба, мансаб
ҳилм – нармдилӣ; бурдборӣ, сабру шикебой
ҳирс – тамаи аз ҳад зиёд, ҳарисӣ
ҳирфа // ҳирфат – касб, ҳунар, пеша
ҳисор – девор, қалъа
ҳифз – ниғаҳбонӣ, ниғаҳдорӣ
ҳон – калимаи нидо; огоҳ бош, хуш дор, боҳабар бош
ҳофиза – хотира, қобилияти аз ёд кардан ва ба ёд гирифтани
ҳубби ватан – муҳаббати ватан, дӯст доштани ватан
ҳукамо – чамъи **ҳаким**, яъне ҳакимон, донишмандон
ҳумой – мурғи афсонавӣ, ки гӯё сояш бар сари касе меафтид, соҳиби давлату салтанат мешуд
ҷарбзабонӣ – ширинзабонӣ, нармзабонӣ
ҷокар – хизматгор, навкар
ҷуст – зуд
ҷад(д) – бобо
ҷазб – ба худ кашидан, кашиш; дилрабоӣ, дилбарӣ
ҷаноб – рафиқ, ҳазрат, оқо
ҷонгудозӣ – гудозандаи (обкунандаи) ҷон; он чӣ рӯҳу равонро озор диҳад; дардноқӣ
ҷонибдор – тарафдор
ҷохил – нодон; беилм

чүзый – андак, кам, ночиз
чуръа – култ; катра, чакра; андаке аз ҳар нӯшиданӣ
шабохун – ба душман шабона ҳамла кардан
шамотат – таъна, шод шудан аз рӯзи бади касе
шар(р) – бадӣ, бадкирдорӣ
шариф – баланд
шарён – раги хунгард; артерия
шаҳпар – бузургтарин пар; бол, қаноти паранда; киноя аз асп
шева – тарз, равиш, тариқ (а), тартиб ва қоида
шиёнӣ – чизест ранги асал, ки дар танаи дарахтон (чун зардолу, бо-
дом) мебарояд ва ба ширеш монанд аст
шуаро – чамъи **шоир**, яъне шоирон
шубоб // шабоб – чавонӣ ва чавонон
эмин – беҳавф, беҳатар, дар амон; хотирчамъ, осуда
эътино – таваҷҷуҳ, ҳавас, майл
эъчоз – муъҷизаофарӣ, истеъдод, ҳунар
юмн – баракат, файз, хусусият
яқин – ростӣ, бешубҳа
ясовул – дар замони пеш хидматгори дарбор; касе, ки асои тилло ё
нукра ба даст гирифта, пешопеши амирон мерафт

Суолномаҳои тестӣ

- 1. Дар кадом мавридҳо ҳарфи Ӯ-и охири калима партофта мешавад?*
 - А) агар калима пасоянд гирад;
 - В) агар калима бандаки изофӣ гирад;
 - С) агар калима пасванди чамъбандӣ гирад;
 - Д) агар калима унсури дастурӣ қабул кунад;
 - Е) ҳарфи Ӯ ҳамеша навишта мешавад.
- 2. Дар кадом маврид калимаҳои зерин аз як сатр ба сатри дигар дуруст қўҷонида шудаанд?*
 - А) а-роба; В) са-о-дат; С) сао-дат; Д) таби-ӣ; Е) арр-а.
- 3. Имло (ё орфография) чиро меомӯзад?*
 - А) талаффузи дурустро;
 - В) навишти дурусти калимаҳо ва шаклҳои дастуриро;
 - С) навишти дурусти ҳиссаҳои калимаҳо;
 - Д) навишти дурусти овозҳо;
 - Е) навишти дурусти ҷумлаҳо.
- 4. Имлои забони тоҷикӣ кадом сол бо таҳрири нав қабул шуд?*
 - А) 2012; В) 2011; С) 2010; Д) 2009; Е) 2008.
- 5. Муродифи калимаи орзу-ро ёбед.*
 - А) мақсад, қасам, ҳангом; В) мақсад, маром, ҳанӯз;
 - С) мақсад, маром, ҳадаф; Д) мақсад, мушқил, ҳанӯз;
 - Е) мақсад, мумкин, ҳоло.
- 6. Имлои кадоме аз ин калимаҳо дуруст аст?*
 - А) дэвор; В) боехтиром; С) елак; Д) эътимод; Е) тэг.
- 7. Имлои дурусти ибораҳои зеринро муйян кунед.*
 - А) чойи кабуд; В) чои сиёҳ; С) паи по; Д) ба суйи куҳ; Е) чойи нишаст.
- 8. Кадом унсури дастурӣ зада қабул намекунад?*
 - А) пасвандҳои чамъбандӣ; В) бандакҳои хабарӣ;
 - С) артикли номуайяни; Д) бандаки изофӣ, артикли номуайяни, бандакҳои феълӣ хабарӣ, бандакҷонишинҳо;
 - Е) пешоянду пасояндҳо.

9. *Чиро ҳиҷо меноманд?*

- А) як қисми калима; В) қисми маънодори калима;
- С) овозҳои ҳамшафат; Д) ба ҳиссаҳо ҷудо кардани калимаҳоро дар фонетика; Е) воҳиди хурдтарини талаффуз.

10. *Кадоме аз таърифҳои дар зер овардашудаи зада дуруст аст?*

- А) яке аз ҳиҷоҳои калимаро;
- В) яке аз садонокҳои ҳичоро;
- С) кашидатар талаффуз шудани яке аз ҳиҷоҳоро;
- Д) равшантару саҳттар садо додани ҳичоро;
- Е) паҳттар садо додани яке аз ҳиҷоҳоро.

11. *Алифбои имрӯзаи тоҷикӣ кай қабул карда шуд?*

- А) 1917; В) 1920; С) 1928; Д) 1935; Е) 1940.

12. *Дар ин намунаҳо кадом тарзи ҳиҷоҷудокунии дуруст аст?*

- А) масъ-ала; В) мас-ъа-ла; С) масъ-а-ла;
- Д) ма-съ-а-ла; Е) мас-ъала.

13. *Ҳарфи э дар калимаҳои тоҷикӣ дар кадом мавридҳо навишта мешавад?*

- А) дар аввали калимаҳо; В) дар мобайни калимаҳо;
- С) дар охири калимаҳо; Д) дар аввал ва мобайни калимаҳои тоҷикӣ; Е) дар байн ва охири калимаҳои тоҷикӣ.

14. *Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед.*

- А) Гиёс-ул-луғот; В) Гиёс-уллуғот; С) Гиёсул-луғот;
- Д) Гиёсуллуғот; Е) Гиёс-у-л-луғот.

15. *Имлои дурусти калимаҳоро муайян кунед.*

- А) Худо, эзид, яздон; В) Худо, эзид, Яздон; С) худо, Эзид, Яздон; Д) Худо, Эзид, Яздон; Е) Худо, эзид, Яздон.

16. *Имлои дурусти ифодаҳои зеринро муайян кунед.*

- А) 1-и май, як-уми май; В) 1-уми май, якуми май;
- С) 1 май, якуми май; Д) 1-уми май, як-уми май;
- Е) 1уми май, якум-и май.

17. *Кадоме аз ин гурӯҳи калимаҳо дуруст навишта шудааст?*

- А) семент, цирк, принтсип; В) семент, тсирк, принтсип;
- С) семент, сирк, принсип; Д) цемент, цирк, принцип;
- Е) семент, сирк, принцип.

18. *Кадоме аз ин гурӯҳи калимаҳо дуруст навишта шудааст?*
- А) конститутсия, досент, концерт;
 - В) конститутсия, доцент, консерт;
 - С) конститутсия, дотсент, концерт;
 - Д) конститусия, досент, контсерт;
 - Е) конституция, доцент, консерт.
19. *Кадом тарз дуруст аст?*
- А) тӯҳфа, маҷрӯҳ, суҳбат, тулӯъ,;
 - В) туҳфа, маҷруҳ, суҳбат, тулуъ;
 - С) туҳфа, маҷрӯҳ, суҳбат, тулӯъ;
 - Д) тӯҳфа, маҷрӯҳ, сӯҳбат, тулӯъ;
 - Е) тӯҳфа, маҷруҳ, суҳбат, тулӯъ.
20. *Бо ҳарфҳои калон кадом гурӯҳи исмҳо навишта мешаванд?*
- А) номҳои Худо, номи мақомоти олии давлатӣ, мансабҳои олий ва рамзҳои давлатӣ;
 - В) номи одамон, исмҳои маънӣ, номи вазифаҳо;
 - С) исмҳои моддӣ, калимаҳои иқтибосӣ, номи парандагон;
 - Д) номи шахрҳо, калимаҳои таърихӣ, муродифот;
 - Е) номи кишварҳо, ҳамаи калимаҳои решагии забон, сифатҳо.
21. *Кадоме аз ин гурӯҳи калимаҳо дуруст навишта шудаанд?*
- А) Нью-Йорк, Санкт-Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира;
 - В) Нию-йорк, Санкт петербург, механик-ронанда, штаб-квартира;
 - С) Нью-Йорк, Санктпетербург, механикронанда, штаб-квартира;
 - Д) Нью-Ёрк, Санкт петербург, механик-ронанда, штаб-квартира;
 - Е) Ньюйорк, санкт Петербург, механик-ронанда, штаб-квартира.
22. *Кадоме аз ин гурӯҳи ибораҳо имлои дуруст доранд?*
- А) «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор, «ал-Қонун»-и Ибни Сино;
 - В) «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Мантиқуттайр»-и Аттор, «алҚонун»-и Ибни Сино;

- С) «Шоҳнома»и Фирдавсӣ, «Мантиқ-ут-тайр»и Аттор, «Ал-Қонун»-и Ибни Сино;
- Д) «шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Мантикуттайр»-и Аттор, «Ал-қонун»-и ибни Сино;
- Е) Шоҳномаи Фирдавсӣ, Мантиқ-ут-тайри Аттор, ал-Қонуни Ибни Сино.
23. *Кадоме аз ин гурӯҳи исмҳои хос имлои дуруст доранд?*
- А) Шаҳринав, Муъминобод, Осиёи Марказӣ;
- В) Шаҳри нав, Муъмин обод, Осиёи Марказӣ;
- С) Шаҳри Нав, Кони Бодом, Осиёи Марказӣ;
- Д) Шаҳринав, Муъмин обод, Осиёи марказӣ;
- Е) Шаҳри-нав, Муъмин - обод, Осиёи Марказӣ.
24. *Кадоме аз ин калимаҳо дуруст навишта шудаанд?*
- А) дурустар, пастар, дасгоҳ;
- В) дурустар, пасттар, дасгоҳ;
- С) дурустар, пастар, дасгоҳ;
- Д) дурусттар, пасттар, дастгоҳ;
- Е) дурустар, пасттар, дастгоҳ.
25. *Кадоме аз исмҳои зерин ду тарзи навишт доранд?*
- А) роҳ, моҳ; В) ранг, само; С) чашм, даст;
- Д) кор, хуршед; Е) абр, сабр.
26. *Овози и бо чанд ҳарф ифода меёбад?*
- А) 1; В) 2; С) 3; Д) 4; Е) 5.
27. *Ҳарфи ӯ дар оғози кадом навъи калимаҳо навишта мешавад?*
- А) аслии тоҷикӣ; В) туркиву муғулӣ; С) хиндӣ; Д) паҳлавӣ;
- Е) сугдӣ.
28. *Дар кадом мавридҳо ба ҷойи ҳарфи э ҳарфи е навишта мешавад:*
- А) дар аввали калима; В) дар байн ва анҷоми калима;
- С) дар анҷоми калима; Д) дар аввал ва анҷоми калима;
- Е) дар аввал ва байни калима;
29. *Исмҳое, ки ҷузъи шумораи онҳо бо рақам ифода шудааст, дар кадом шакл навишта мешаванд?*
- А) бо тире; В) бо нимтире (дефис); С) якҷоя;

Д) бо тире ва нимтире; Е) чудо навишта мешаванд.

30. *Кадоме аз ин варианти калимаҳо дуруст навишта шудааст?*

- А) обӣ, наззора, муқаддас, фаввора;
- В) обӣ, наззора, мӯқадас, фавора;
- С) обӣ, назора, муққаддас, фаввора;
- Д) обий, наззора, муққадас, фаввора;
- Е) обӣ, назора, муқаддас, фавора.

31. *Тарзи дурусти истифодаи аломатҳои китобатро муайян кунед.*

- А) Қашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо иқболи мо, бодо муборак, дӯстон.
- В) Қашни Истиклоли мо бодо, муборак, дӯстон?
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!
- С) Қашни Истиклоли, мо бодо муборак, дӯстон
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон?
- Д) Қашни Истиклоли мо, бодо муборак, дӯстон?
Бахти мо иқболи мо бодо муборак дӯстон!
- Е) Қашни Истиклоли мо бодо муборак, дӯстон!
Бахти мо, иқболи мо бодо муборак, дӯстон!

32. *Баёнияҳо пас аз исми хос бе бандаки изофӣ омада бошанд, чӣ гуна навишта мешаванд?*

- А) бо тире; В) бо нимтире; С) бо исм якҷо навишта мешаванд; Д) бо тире ва нимтире; Е) аз исм чудо навишта мешаванд.

33. *Исмҳои хоси шахс дар таркиби калимаи мураккаб дар кадом шакл навишта мешаванд?*

- А) бо тире навишта мешаванд;
- В) бо нимтире навишта мешаванд;
- С) бо ҳарфи хурд навишта мешаванд;
- Д) бо тире ва нимтире навишта мешаванд;
- Е) аз исм чудо навишта мешаванд.

34. Номи вазифа, мансаб, унвон, рутбаҳои давлатӣ ва ҳарбӣ, дараҷаҳои илмӣ дар кадом шакл навишта мешаванд?

- А) бо тире навишта мешаванд;
- В) бо ҳарфи калон навишта мешаванд;
- С) бо ҳарфи хурд навишта мешаванд;
- Д) бо тире ва нимтире навишта мешаванд;
- Е) аз пешванд ҷудо навишта мешаванд.

35. Сифатҳое, ки аз такрори калима сохта шудаанд, чӣ гуна навишта мешаванд?

- А) бо тире навишта мешаванд;
- В) бо нимтире навишта мешаванд;
- С) бо ҳарфи хурд навишта мешаванд;
- Д) бо тире ва нимтире навишта мешаванд;
- Е) аз исм ҷудо навишта мешаванд.

36. Аломати тире ва ноҳунак дар кадом матнҳо бештар вохӯранд?

- А) дар матнҳое, ки мазмуни гуфтугӯӣ байни ду ё якчанд касро дар бар намегиранд;
- В) дар матнҳое, ки мазмуни хабариро дар бар мегиранд;
- С) дар матнҳое, ки мазмуни амру хоҳишро дорад;
- Д) дар матнҳое, ки фикр ба охир нарасидааст;
- Е) дар матнҳое, ки мазмуни гуфтугӯӣ байни ду ё якчанд касро дар бар мегиранд.

37. Шакли дурусти ҷумларо муайян кунед:

- А) Боре Хиромон гуфта буд, ки «Ман бо модарам бештар дарс тайёр мекунам»;
- В) Боре, Хиромон гуфта буд, ки «Ман бо модарам бештар дарс тайёр мекунам»;
- С) Боре Хиромон гуфта буд, ки ман бо модарам бештар дарс тайёр мекунам;
- Д) Боре Хиромон гуфта буд: –ки «Ман бо модарам бештар дарс тайёр мекунам»;
- Е) Боре Хиромон гуфта буд, ки: – «Ман бо модарам бештар дарс тайёр мекунам».

38. *Аломатҳои китобат ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд?*
 А) 2; В) 4; С) 6; Д) 8; Е) 10.
39. *Маънои калимаи муҳовара ё муколамаро шарҳ диҳед.*
 А) фиреб кардан, тухмат кардан; В) бо якдигар сухан кардан, гуфтугӯ кардан; С) шикоят кардан, гуфтугӯ кардан; Д) дурӯғ гуфтан, писханд задан; Е) нолон шудан, сабр кардан.
40. *Барои ҷудо кардани ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст кадом аломат гузошта мешавад?*
 А) нимтире; В) тире; С) сенукта; Д) нуқта вергул; Е) вергул.
41. *Байни мубтадо ва хабаре, ки бандаки хабарӣ ва феълҳои ёвар надоранд, кадом аломат гузошта мешавад?*
 А) нимтире; В) тире; С) сенукта; Д) нуқта вергул; Е) вергул.
42. *Исмҳои, ки ҷузъи дуҷумлашон маънои мустақил надорад, кадом аломатро мегиранд?*
 А) нимтире; В) тире; С) сенукта; Д) нуқтавергул; Е) вергул.
43. *Кадам тарз дуруст аст?*
 А) оби соф, кони ангишт, ҳавои сард;
 В) дили соф, дили сангин, кони сухан;
 С) оби соф, кони ангишт, дили соф;
 Д) оби ошомиданӣ, кони ангишт, ҳавои сард;
 Е) ҷавоби талх, кони ангишт, ҳавои сард.
44. *Дар охири калимаҳои ихтисоршуда кадом аломат гузошта мешавад?*
 А) нимтире; В) тире; С) нуқта; Д) нуқтавергул; Е) вергул.
45. *Дар охири ҷумлаҳои, ки дорои нидоҳои ҳайрат, таассуф, шодӣ, андӯх мебошанд, кадом аломат гузошта мешавад?*
 А) нимтире; В) тире; С) нуқта; Д) нуқтавергул; Е) хитоб.
46. *Дар охири ҷумлае, ки сухани нотаом, ба анҷомнарасида ва беҳудудро мефаҳмонад, кадом аломат гузошта мешавад?*
 А) нимтире; В) тире; С) се нуқта; Д) нуқта вергул; Е) нуқта.
47. *Дар охири ҷумлаи амре, ки бо оҳанги хитоб ифода мешавад, кадом аломат гузошта мешавад?*
 А) нимтире; В) тире; С) нуқта; Д) нуқта вергул; Е) хитоб.

48. Дар охири калимаҳои тасдиқу инкор, ки маънии писханд ё қатъиятро мефаҳмонанд, кадом аломат гузошта мешавад?

А) нимтире; В) тире; С) нуқта; Д) нуктавергул; Е) хитоб.

49. Дар кадом тарз ибораҳои маҷозӣ дида мешавад?

А) гули сурх, хонаи баландошёна, истиқлол ёфтан;

В) ба озодӣ баромадан, истиқлол ёфтан, хонаи калон;

С) бахти сафед, овози сахт, оташин шудан;

Д) овози сахт, сухани ширин, дари хона;

Е) себи ширин, хонаи истиқоматӣ, девори сафед.

50. Дар охири калимаҳои ихтисоришуда кадом аломат гузошта мешавад?

А) нимтире; В) тире; С) нуқта; Д) нукта вергул; Е) наме-гузоранд.

51. Дар ҷумла барои нутқи айнан нақлишударо аз сухани муаллиф ҷудо кардан кадом аломат гузошта мешавад?

А) нимтире; В) тире; С) ноҳунак; Д) нукта вергул; Е) хитоб.

52. Муродифи вожаи **мақсад** дар кадом тарз дуруст оварда шудааст?

А) муддао, ният, орзу, умед; В) азм, қасдан, марз, умед;

С) муддао, ният, рӯзгор, зебо; Д) молик, қасам, кӯх, умед;

Е) манзара, марз, умед, писар.

53. Дар кадом гурӯҳ калима ва ибораҳои ташидиддор дуруст омадааст?

А) кӯҳҳо, дарро кушодан, парридан, муаллим;

В) пашша, сирри ҳарбӣ, хатти хоно, муаллим;

С) ташдиддор, муддао, парридан, муаллим;

Д) ташдиддор, муддао, парридан, корро анҷом додан;

Е) ташдиддор, муваффақият, парридан, корро анҷом додан.

54. Калимаҳои **захру позаҳр**, **талху ширин** дар байти Абушақри Балхӣ ба кадом маъно далолат мекунад?

Сухан захру позаҳру гарм асту сард,

Сухан талху ширину дармону дард.

А) муродиф (синоним) В) таҷнис (омоним);

С) мутақозд (антоним) Д) сермаъно Е) истилоҳ (термин).

55. *Навишти бегалати калимаҳоро нишон диҳед?*
- А) таввалуд, муаллим, мураккаб, муҳаммад;
 - В) мусалло, таманно, муҳаррир уммат, шиддат;
 - С) ҳиммат, қимат, мутаҳҳам;
 - Д) суннат, зилат, қувват, таввало;
 - Е) муамо, сират, муннавар.
56. *Навишти бегалати исмҳои хосро нишон диҳед?*
- А) Маҷлиси Олӣ, Маҷлиси миллӣ, Суди Олӣ, Суди ҳарбӣ;
 - В) Вазорати Маориф, Маҷлиси Миллӣ, Вазорати Корҳои дохила;
 - С) Академияи Илмҳои ҚТ, Кумитаи Давлатии Амнияти Миллӣ;
 - Д) Шӯроби боло, Лучоби Боло, Варзоби Поён.
57. *Навишти галати исмҳои хосро нишон диҳед?*
- А) Маҷлиси Олӣ, Маҷлиси миллӣ, Суди Олӣ, Суди ҳарбӣ;
 - В) Вазорати Маориф, Маҷлиси Миллӣ, Раёсати Корҳои ислоҳӣ;
 - С) Академияи илмҳои ҚТ, Аморати Муттаҳидаи Араб ;
 - Д) Қарори Ҳукумати ҚТ, Раиси Ҳукумати ҚТ.
58. *Вожаи маърифат дар байти «Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино, Буда аз нури маърифат бино» чӣ маъно дорад?*
- А) сирру асрор; В) дилу дида; С) илму дониш; Д) дару девор; Е); хурду калон.
59. *Дар ҷумлаи «Анварӣ манам» -ам чӣ гуна бандак аст?*
- А) хабарӣ; В) феълӣ; С) бандаки изофӣ; Д) бандакҷонишин;
 - Е) феъливу хабарӣ.
60. *Дар кадом гурӯҳ калимаҳоро бо ду тарз навиштан мумкин аст?*
- А) таввалуд, мураккаб, даст; В) таманно, муҳаррир, шиддат; С) ҳиммат, қимат, рӯбох; Д) гуноҳ, рӯбох, сарой;
 - Е) муамо, сират, муннавар.
61. *Калимаҳои калом, лафз ва забон бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?*
- А) муродиф В) таҷнис (омоним); С) мутақод; Д) сермаъно;

Е) истилоҳ.

62. *Вожаҳои соҳибзабон, сарнавишт, дарёдил аз ҷиҳати сохт чӣ гунаанд?*

А) сода В) таркибӣ; С) сохта; Д) сермаъно; Е) мураккаб.

63. *Ба алифбои арабӣ кадом ҳарфҳои хоси забони тоҷикӣ илова шуд?*

А) р, в, д, к; В) п, ч, ҷ, н ; С) ж, г, в, о; Д) п, ч, ж, г;

Е) м, ғ, к, б.

64. *Дар кадом гурӯҳ феълҳои замони гузашта дида мешавад?*

А) меомад, гуфт, менависам; В) гашт, баргашт, рафт;

С) меояд, гуфта истодааст, мегуфт;

Д) рафтам нишастааст, хонда буд;

Е) меоям рафта буд, гуфт.

65. *Феъли замони гузашта чӣ гуна амалро мефаҳмонад?*

А) амали дар гузашта воқеъшударо;

В) амали ҳоло иҷрошударо;

С) амали дар оянда иҷро мешударо;

Д) амали то ҳол иҷро нашударо;

Е) амали ҳозира-ояндаро.

66. *Калимаи мусоффо дар байти зерин чӣ маъно дорад?*

Тоҷикон нозанд аз ин гуна дарёҳои худ,

Аз мусоффо обҳои кишвари зебои худ.

А) талх; В) шӯр; С) ширин; Д) соф; Е) нӯшокӣ.

67. *Сифат ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ чиро мефаҳмонад?*

А) номи ашё; В) миқдори ашё ; С) амалу ҳолат;

Д) тарзу намуд; Е) аломат ва ҷигунагии касе ё чизе.

68. *Суолҳои сифат дар кадом гурӯҳ дуруст оварда шудааст?*

А) чӣ гуна?, кадом?; В) чанд?, чӣ қадар? ;

С) киҳо?, барои чӣ?; Д) чӣ тарз?, кай; Е) кӣ?, чаро?.

69. *Сифат аз ҷиҳати ифодаи ҳолату ҷигунагии исм ба кадом гурӯҳҳо ҷудо мешавад?*

А) танҳо ва ҷамъ; В) хос ва ҷинс; С) асли ва нисбӣ;

Д) монда ва гузаранда ; Е) мураккаб ва таркибӣ.

70. *Пасвандҳои сифатсоз кадомҳоянд?*
 А) -ҳо, -он, -зор; В) -ӣ(-гӣ), -ин(-ина), -она;
 С) -истон, -манд, -ум; Д) -сор, -юм, -ён; Е) -а, -истон, -зор.
71. *Пасвандҳои дараҷасози сифат кадомҳоянд?*
 А) -сор, -юм, -ён; В) -истон, -ум; С) -тар, -тарин;
 Д) -ҳо, -зор; Е) -вор, -ак.
72. *Пешвандҳои сифатсозро ёбед:*
 А) боз-, ме-, на-; В) фар-, бар-, на-; С) пур-, ме-, на-;
 Д) фар-, ме-, но-; Е) бо-, бе-, но-.
73. *Дар ҷумлаи «Аз кирдори носавоб дурӣ ҷӯед» вожаи носавоб аз ҷиҳати сохт чӣ гуна калима аст?*
 А) мураккаб В) сода; С) сохта; Д) таркибӣ; Е) қиёсӣ.
74. *Калимаи **танбатан** аз кадом ҳиссаҳои нутқ сохта шудааст?*
 А) аз такрори исму пешоянд; В) аз такрори исму пешванд;
 С) аз такрори сифату пешоянд;
 Д) аз исму сифат ва пешоянд;
 Е) аз такрори шумора ва пешоянд.
75. *Имлои дурусти ибораро нишон диҳед:*
 А) бомодар хайрухӯш кардан;
 В) бо модар хайру хуш кардан;
 С) бомодар хайрӯхуш кардан;
 Д) бо модар хайрӯ хуш кардан;
 Е) бо модар хайрухуш кардан.
76. *Дар байти «Колаи дуздида набвад пойдор, Лекин орад дуздро то пойи дор» вожаи **дуздида** ба кадом гурӯҳ тааллуқ дорад?*
 А) тасрифшаванда; В) феъли ҳол; С) масдар; Д) сифати феълӣ; Е) сиға.
77. *Тарзи дурустро нишон диҳед:*
 А) навиштан, расид, хуфт; В) навишт, расида, хуфтааст;
 С) навиштааст, расидан, хуфтагӣ;
 Д) навиштагӣ, расида, хуфта;
 Е) навиштанӣ, расиданд, хуфтааст.
78. *Вожаи **хушида** кадом навъи замони сифати феълӣ мебошад?*
 А) сифати феълии замони гузашта;

- В) сифати феълии замони ҳозира;
- С) сифати феълии замони ҳозира-оянда;
- Д) сифати феълии замони ҳозираи муайян;
- Е) сифати феълии замони оянда.

79. *Шакли дурусти сифати феълии замони гузаштаро ёбед.*

- А) савори қафомонда, фоидаи бадастоманда;
- В) гурезаи дастгиршуда, талабаи хатмкунанда;
- С) одами азхудрафта, маҷлиси ҳалкунанда;
- Д) айвони болопӯшида, ҷойи пинҳоншуданӣ;
- Е) умеди барбодрафта, одами хондаистода.

80. *Вожаи **чафодид** дар ҷумлаи «Фаридун байрақи чарминро ба фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори мардуми чафодидаро шунид» ба кадом гурӯҳ дохил аст?*

- А) масдар; В) сифати феълӣ; С) сифати эҳтимолий;
- Д) феъли монда; Е) феъли ҳол.

81. *Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки:*

- А) он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад;
- В) ҳоло идома дорад;
- С) чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад;
- Д) дар гузашта воқеъ шудааст;
- Е) дар замони ҳозираи муайян воқеъ мешавад.

82. *Сифати феълӣ амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки:*

- А) он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад;
- В) дар гузашта воқеъ шудааст;
- С) чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад;
- Д) дар замони ҳозираи муайян воқеъ мешавад;
- Е) дар замони гузашта воқеъ шудааст.

83. *Пасвандҳои феъли ҳолро нишон диҳед:*

- А) -ан, -зор; В) -а, -агӣ; С) -истон, -зор;
- Д) -а, -он; Е) -ак, -манд.

83. *Тарзи дурустро нишон диҳед:*

- А) чаҳ-чаҳ занон, пичир пичир-кунон;
- В) чаҳ-чаҳ занон, пичир пичир-кунон;

- С) чаҳчаҳ- занон, пичир - пичир-кунон;
- Д) чаҳ чаҳзанон, пичир пичир кунон;
- Е) чаҳ-чаҳзанон, пичир-пичиркунон.

84. *Шакли мутлақи феъли ҳол бо иловаи кадом пасванд сохта мешавад?*

- А) -он, -ён; В) -ӣ, -гӣ; С) -а; Д) -зор; Е) -агӣ.

85. *Шакли давомдори феъли ҳол бо иловаи кадом пасванд сохта мешавад?*

- А) -он, -ён; В) -ӣ, -гӣ; С) -а; Д) -зор; Е) -агӣ.

86. *Замонҳои феъли ҳол дар кадом гурӯҳ дуруст оварда шудаанд?*

- А) замони ҳозира, замони оянда;
- В) замони ҳозира-оянда, замони гузашта;
- С) замони ҳозира оянда, замони оянда;
- Д) замони ҳозираи давомдор, замони оянда;
- Е) замони ҳозира, замони оянда.

87. *Дар ҷумлаи «Абрӯи рӯи осмони баланд болу пар боз карда мегаштанд» феъли ҳоли **боз карда** аз ҷиҳати сохт чӣ гуна аст?*

- А) сода; В) сохта; С) мураккаб; Д) таркибӣ; Е) сода ва сохта.

88. *Дар ҷумлаи «Пиразан рӯканону мӯканон омад» феъли ҳоли **рӯканону мӯканон омадан** дар кадом навъи алоқа омадааст?*

- А) изофӣ; В) пешояндӣ; С) пешоянду пасояндӣ;
- Д) пасояндӣ; Е) ҳамроҳӣ.

89. *Маънои калимаи **саҳлро** нишон диҳед.*

- А) таваҷҷуҳ қардан, маънӣ додан;
- В) ташвиш қашидан, хат қашидан;
- С) осон, осон шудан, кам, андак;
- Д) мураккаб шудан, андеша қардан;
- Е) сохтакорӣ намудан, узр хоستان.

90. *Суолҳои шумораро ёбед.*

- А) кӣ?, чаро?; В) чӣ қор мекунад?, қай?;
- С) чанд? қиҳо?, қиҳо?; Д) чӣ хел?, чӣ гуна?;
- Е) чанд?, чандто, чандум?.

91. Шумораҳои миқдорӣ ба чанд навъ ҷудо мешаванд?
А) 2; В) 3; С) 4 ; Д) 5; Е) 1.
91. Гурӯҳи дурустро муайян кунед.
А) даҳяк, аз панҷ ду; В) ду-се, панҷ;
С) даҳ-дувоздах, шаш; Д) чил, се; Е) се-се, панҷох.
92. Пасвандҳои шумораҳои тартибиро нишон диҳед.
А) -хо, -ӣ; В) -зор, -гӣ; С) -хо, -ум; Д) -сор, -агӣ;
Е) -ум (-юм), -умин (-юмин).
93. Кадом шумора ду тарзи навишт дорад?
А) даҳ; В) панҷум; С) сӣ; Д) чор; Е) дувоздах.
94. Шумораи мураккабро нишон диҳед?
А) бисту нух; В) панҷум; С) сию панҷ; Д) чор; Е) панҷсад.
95. Кадом пешоянд дар навиштани шумораҳои касрӣ истифода мешавад?
А) аз; В) то; С) дар; Д) бе; Е) бо.
96. Навишти дигари калимаи **дувистро** ёбед?
*Агар худ ҳазорию душман дувист,
Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист!*
А) даҳ; В) дусад; С) сӣ; Д) чор; Е) дувоздах.
97. Нумеративҳоро нишон диҳед.
А) -он (-ён); В) -манд,- зор; С) -то (-та); Д) -анда, -ан; Е) -а, -ак.
98. Дар ҷумлаи «Чил камоли ҷавонист» шумораи «чил» ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадааст?
А) пурқунанда; В) муайянқунанда; С) хабар; Д) ҳол;
Е) мубтадо.
99. Ҷонишин ба ҷойи кадом ҳиссаҳои нутқ омада метавонад?
А) пешоянду пасоянд; В) нидо ва ҳиссаҷа;
С) исму пешоянд; Д) сифат, шумора, пайвандак;
Е) исму сифат ва шумора.
100. Гурӯҳи дурусти ҷонишинҳои шахсиро нишон диҳед.
А) мо, кӣ?, чаро?; В) ман, шумо, худ; С) ту, онҳо, хеш;
Д) ӯ (вай), ҳама, ҳар; Е) ман, ту, мо, шумо.

101. Калимаҳои **ин, он** ба кадом навъи ҷонишинҳо дохил мешаванд?
 А) шахсӣ; В) нафсӣ; С) ишоратӣ; Д) таъйинӣ; Е) манфӣ.
102. Вожаи **ҳама** дар байти «Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем, Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем» кадом навъи ҷонишин аст?
 А) номуайяни; В) нафсӣ; С) ишоратӣ; Д) таъйинӣ;
 Е) манфӣ.
103. Калимаҳои **баъзе, ягон, фалон** кадом навъи ҷонишин мебошанд?
 А) номуайяни; В) нафсӣ; С) ишоратӣ; Д) таъйинӣ;
 Е) манфӣ.
104. Гурӯҳи дурустро нишон диҳед.
 А) -ам, -ӣ, -ад ; В) -ем, -ед, -анд; С) -ам, -ӣ, аст;
 Д) -ам, -ат, -аш; Е) -ӣ, -ад, -анд.
105. Ҷонишинҳо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешаванд?
 А) 3; В) 1; С) 2; Д) 5; Е) 4.
106. Ҷонишинҳои «инчунин, ҳамчунин, якчанд»-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.
 А) сода; В) сохта; С) мураккаб; Д) таркибӣ; Е) сода ва сохта.
107. Дар калимаи **кунунам** (Кунунам, ки Эзад забон додаст, Забон пур зи шаҳди баён додаст) **-ам** чӣ вазифаро адо кардааст?
 А) пасванд; В) бандак; С) реша; Д) пешванд; Е) миёнванд;
108. Маънои дурусти иборати **дари раҳматро** нишон диҳед.
 А) дари хона; В) дари корхона; С) дари кушода;
 Д) дари баста; Е) дари меҳрубонӣ.
109. Муродифи вожаи **кавқабро** нишон диҳед.
 А) осмон; В) абр; С) борон; Д) ситора; Е) барф.
110. Муродифи калимаи **бостонро** ёбед.
 А) навин; В) қадим; С) ҳозира; Д) оянда; Е) муосир.

1. С	19. Д	37. А	55. А	73. С	91. В	109. Д
2. В	20. А	38. А	56. А	74. А	92. Е	110. В
3. А	21. А	39. В	57. В	75. Е	93. Д	
4. А	22. А	40. Е	58. С	76. Д	94. Е	
5. С	23. А	41. В	59. В	77. Д	95. А	
6. Д	24. Д	42. А	60. Д	78. А	96. В	
7. А	25. А	43. В	61. А	79. А	97. С	
8. Д	26. Д	44. С	62. Е	80. В	98. Е	
9. Д	27. В	45. Е	63. Д	81. С	99. Е	
10. С	28. В	46. С	64. В	82. А	100. Е	
11. Е	29. В	47. Е	65. А	83. Е	101. С	
12. С	30. А	48. Е	66. Д	84. С	102. Д	
13. А	31. Е	49. С	67. Е	85. А	103. А	
14. А	32. В	50. Е	68. А	86. Е	104. Д	
15. Д	33. В	51. С	69. С	87. Д	105. Е	
16. В	34. В	52. А	70. В	88. Е	106. С	
17. С	35. В	53. В	71. С	89. С	107. В	
18. С	36. Е	54. С	72. Е	90. Е	108. Е	

МУНДАРИЧА

Пиромуни арзиши забон ва сухан	4
§ 1. Такрори дарсҳои синфи V. Фонетика	7
§ 2. Аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб	12
§ 3. Аломати тире ва нохунак дар нутқи айнан нақлшуда	15
§ 4. Навҳои калима аз рӯи маъно	18
§ 5. Роҳҳои асосии калимасозӣ	31
§ 6. Сохт ва имлои исм	36
§ 7. Сиға ва замонҳои феъл	43
§ 8. Сифат	50
§ 9. Сифати асли ва нисбӣ	53
§ 10. Ифодаи камиву хурдӣ дар сифат	57
§ 11. Дараҷаҳои сифат	58
§ 12. Алокаи сифат бо исм	62
§ 13. Калимасозии сифат	64
§ 14. Пешванд ва пасвандҳои сифатсоз	66
§ 15. Сохти сифат	68
§ 16. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои мураккаб	70
§ 17. Ба вазифаи исм омадани сифат	75
§ 18. Имлои сифат	78
§ 19. Вазифаи сифат дар ҷумла	82
§ 20. Сифати феълӣ	88
§ 21. Сохти сифати феълӣ	90
§ 22. Замонҳои сифати феълӣ	94
§ 23. Сифати феълии замони гузашта	95
§ 24. Сифати феълии замони ҳозира	98
§ 25. Сифати феълии замони ҳозира-оянда	100
§ 26. Сифати феълии замони ҳозираи муайян	101
§ 27. Сифати феълии замони оянда	102
§ 28. Имлои сифати феълӣ	104
§ 29. Вазифаи сифати феълӣ дар ҷумла	107

§ 30. Феъли ҳол.....	113
§ 31. Сохт ва имлои феъли ҳол.....	115
§ 32. Шаклҳои мутлақ ва давомдори феъли ҳол.....	118
§ 33. Замонҳои феъли ҳол.....	121
§ 34. Вазифаи феъли ҳол дар ҷумла.....	124
§ 35. Монандӣ ва фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ.....	125
§ 36. Шумора.....	134
§ 37. Хелҳои шумора.....	136
§ 38. Шумораи асли.....	136
§ 39. Шумораи тахминӣ.....	136
§ 40. Шумораи касрӣ.....	137
§ 41. Шумораи тартибӣ.....	138
§ 42. Сохти шумора.....	139
§ 43. Имлои шумора.....	141
§ 44. Шумора ва чизи шумурдашаванда.....	144
§ 45. Мувофиқати шумора бо исм ва феъл.....	147
§ 46. Вазифаи шумора дар ҷумла.....	151
§ 47. Ҷонишин.....	156
§ 48. Ҷонишини шахсӣ.....	158
§ 49. Ҷонишини суолӣ.....	164
§ 50. Ҷонишини ишоратӣ.....	169
§ 51. Ҷонишини таъйинӣ.....	171
§ 52. Ҷонишини номуайяний.....	174
§ 53. Ҷонишини манфӣ.....	176
§ 54. Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ).....	178
§ 55. Бандакҷонишинҳо (бандакҳои соҳибӣ).....	182
§ 56. Сохти ҷонишин.....	188
§ 57. Вазифаи ҷонишин дар ҷумла.....	191
Луғат.....	202
Суолномаҳои тести.....	214

СУЛАЙМОН АНВАРӢ
АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ
АБДУШУКУР ҒАФФОРОВ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

**Китоби дарсӣ барои хонандагони
синфи 6-уми муассисаҳои
таҳсилоти миёнаи умумӣ**

Мухаррир
Мусаҳҳаҳ
Мухаррири техникӣ
Тарроҳ

Д. Мирфаёзова
М. Саидова
Н. Зайниддинов
З. Саъдуллоев

Ба чоп 20.01.2020 иҷозат дода шуд.
Андозаи 60x90 1/16. Қоғази офсет. Ҷузъи чопӣ 14,5
Адади нашр 70 000. Супориши №16/2019

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66. E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар ҶДММ «Аниса-95» чоп шудааст.
Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
ҳиёбони Ҷ. Расулов, 9.